

Platforma 5

PLATFORMA 5

Podiplomska šola
ZRCSAZU Novi trg 2
1000 Ljubljana
T: +386 [0]1 470 64 52

Založba ZRC

Platforma 5

Zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU

uredili

Manca Koren, Pia Rednak, Lucija Mandić in Dragan Petrevski

Ljubljana 2025

Platforma 5

Zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU

Uredili	Manca Koren, Pia Rednak, Lucija Mandič in Dragan Petrevski
Avtorji	Ana Čič, Tina Berden, Dino Manzoni, Dorotea Pospihalj
Recenzenti	Jernej Mlekuž, Gregor Pobežin, Alenka Zupančič, Magdalena Germek, Irena Selišnik, Zvezdana Modrijan
Slovenski jezikovni pregled	Pia Rednak
Angleški jezikovni pregled	Tjaša Bukovec
Oblikovanje in prelom	Nina Semolič
Izdajatelj	Podiplomska šola ZRC SAZU
Založnik	ZRC SAZU, Založba ZRC
Zanju	Jani Kozina, Oto Luthar
Glavni urednik založbe	Aleš Pogačnik
Tisk	Cicero Begunje, d. o. o.
Naklada	200
	Ljubljana 2025

Prva izdaja, prvi natis / prva e-izdaja.

Prva e-izdaja je pod pogoji licence CC BY-SA 4.0 (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji) prosto dostopna na: <https://doi.org/10.3986/9789610510703>

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
ISBN 978-961-05-1069-7
COBISS.SI-ID 256797443

E-knjiga
ISBN 978-961-05-1070-3 (PDF)
COBISS.SI-ID 256769283

Kazalo

Manca Koren, Pia Rednak, Lucija Mandić, Dragan Petrovski	
Uvodnik	7
Ana Čič	
»Ponovo u stroju«: nekaj besed o ženskah na prostovoljnem služenju vojaškega roka v JLA	10
Tina Berden	
Znaki <i>ante cocturam</i> na keramiki iz Navporta	32
Dino Manzoni	
Seksualnost kot kapital: med biopolitično ekonomijo užitka in nemožnostjo spolnega razmerja	56
Dorotea Pospihalj	
The Sublime Object of Genocide: Writing During/After the Destruction of Palestine	80
O avtorjih in avtoricah	107

Uvodnik

Zborniki znanstvenih razprav so prostor, kjer se raziskovalne poti, disciplinarne usmeritve in metodološke izbire prepletajo v skupno celoto, ki presega vsoto posameznih prispevkov. Namen pričujočega zbornika je vzpostaviti dialog med raznolikimi raziskovalnimi področji in na ta način osvetliti razmerja med zgodovino, materialno kulturo, družbenimi praksami ter reprezentacijami nasilja. Čeprav prispevki izhajajo iz različnih raziskovalnih tradicij – zgodovinopisne, arheološke, filozofske, literarnoteoretske – jih povezuje skupno prizadevanje: razumeti družbene in kulturne mehanizme, ki oblikujejo izkušnje posameznika in skupnosti ter s tem omogočajo širši razmislek o sodobnosti.

Ana Čič v prispevku »*Ponovo u stroju*«: *Nekaj besed o ženskah na prostovoljnem služenju vojaškega roka v JLA* obravnava kratko, a izjemno pomenljivo epizodo vojaške zgodovine Jugoslavije. Prostovoljno služenje vojaškega roka za ženske v letih 1983–1985 je predstavljalo poskus redefinicije razmerja med spolom in vojaško institucijo, hkrati pa razkriva napetosti med uradno ideologijo enakosti in dejanskimi praksami izključevanja. Avtorica združuje arhivsko analizo z metodami ustne zgodovine in pokaže, kako lahko individualna pričevanja dopolnjujejo uradne dokumente ter odpirajo vprašanja militarizacije, spolne hierarhije in družbenih percepcij žensk, ki so vstopile v sfero, tradicionalno rezervirano za moške.

Tina Berden v študiji *Znaki ante cocturam na keramiki iz Navporta* svojo pozornost posveča materialni kulturi rimskega obdobja in arheološki interpretaciji simbolnih oznak na keramičnih fragmentih. Analiza teh znakov, ki so bili na posode vrezani pred žganjem, odpira vprašanja o identiteti lončarjev, organizaciji proizvodnje in distribuciji izdelkov, hkrati pa pokaže, kako lahko drobni materialni detajli razkrivajo daljnosežne trgovske in kulturne povezave med antičnimi naselbinami v jugovzhodnih Alpah in širšim rimskim imperijem. Razprava osvetljuje pomen lokalnih praks v kontekstu globalnih procesov romanizacije ter opozarja na kompleksnost interpretacije arheoloških sledi, ki so hkrati tehnični in simbolni dokumenti preteklosti.

Dino Manzoni v članku *Seksualnost kot kapital: med biopolitično ekonomijo užitka in nemožnostjo spolnega razmerja* razvija kritično teoretsko refleksijo o razmerju med oblastnimi strukturami, ekonomijo in telesom. Prispevek umešča vprašanja seksualnosti v okvir biopolitičnih režimov in opozarja na ambivalentnost sodobnih diskurzov, v katerih se prepletata emancipacija in nova oblika nadzora. Avtor konceptualizira seksualnost kot specifično obliko kapitala, ki hkrati proizvaja užitek in vzdržuje družbene hierarhije, ter tako prispeva k širšemu razumevanju dinamike sodobne družbene ekonomije. V tem pogledu razprava presega okvir klasičnih teorij in spodbuja premislek o novih metodah za analizo razmerja med subjektivnostjo, željo in oblastjo.

Dorotea Pospihalj v prispevku *The Sublime Object of Genocide: Writing During/After the Destruction of Palestine* razpira epistemološke in etične dileme, ki spremljajo pisanje o nasilju, in opozarja na nevarnosti estetizacije trpljenja ter obenem na nujnost iskanja izraznih poti, ki ohranjajo pričevanjsko moč. Avtorica reflektira meje jezika in teorije, ki se znajdeti pred izzivom, kako misliti in ubesediti skrajne izkušnje uničenja, ter odpira prostor za razpravo o odgovornosti raziskovalca v pogojih, kjer je vsaka beseda hkrati potrebna in problematična.

Čeprav so prispevki tematsko in metodološko raznoliki, jih družijo zavest o kompleksnosti družbene in kulturne realnosti. Skupaj tvorijo nabor interdisciplinarnih študij, ki kažejo, da so fenomeni, kot so militarizacija, materialna kultura, seksualnost in genocid, neločljivo povezani z vprašanjem reprezentacije – bodisi v dokumentih in ustnih pripovedih, v arheoloških sledovih, v filozofskih konceptih ali v literarnih strategijah. Prav v tem je dodana vrednost zbornika: bralcu ponuja možnost primerjalnega branja, ki razkriva, kako se zgodovinski, materialni, diskurzivni in etični horizonti prepletajo v prizadevanju za razumevanje preteklosti in sedanjosti.

Namen zbornika je spodbuditi razpravo o preseganju disciplinarnih meja in o tem, kako različni metodološki pristopi omogočajo kompleksnejše mišljenje zgodovinskih in sodobnih pojavov. Interdisciplinarnost ni razumljena kot zgolj formalna združitev različnih področij, temveč kot ustvarjanje prostora za soočenje pogledov, kjer se razlike ne izničujejo, temveč tvorijo produktiven okvir za nova vprašanja. V tem smislu zbornik nagovarja raziskovalce

različnih profilov, hkrati pa odpira prostor za bralce, ki jih zanima raznolikost načinov, kako se lahko misli človekova izkušnja v času in prostoru.

Uredništvo zato bralkam in bralcem toplo priporoča, da se posvetijo vsem člankom, saj vsak zase, a še posebej v medsebojni primerjavi, odpira pomembna vprašanja o delovanju družbenih in kulturnih mehanizmov. Ob tem se zahvaljujemo Podiplomski šoli ZRC SAZU za finančno podporo pri tehnični pripravi in tisku publikacije. Posebna zahvala gre recenzentkam in recenzentom, ki so s svojim strokovnim znanjem, natančnim branjem in kritičnimi komentarji bistveno pripomogli k izboljšanju prispevkov. Zbornik, ki je pred vami, ne ponuja dokončnih odgovorov, temveč vabi k nadaljnjemu raziskovanju, primerjanju in razmisleku. Njegova moč je v tem, da razkriva pluralnost poti, po katerih se je mogoče približati razumevanju človekove izkušnje – od drobnih arheoloških sledi do travmatičnih kolektivnih spominov, od intimnih zgodb posameznic do teoretskih premislekov o ekonomiji in oblasti. Prav ta pluralnost je tisto, kar humanistiko in družboslovje dela nepogrešljiva: sposobnost, da skozi različne pristope in metode vedno znova premisli družbo, kulturo in človeka samega.

Uredniki:

Manca Koren, Pia Rednak, Lucija Mandić, Dragan Petrovski

»Ponovo u stroju«: nekaj besed o ženskah na prostovoljnem služenju vojaškega roka v JLA

Ana Čič

Izvleček

Vojaški vrh JLA je med letoma 1983 in 1985 uvedel poskusno prostovoljno služenje vojaškega roka za ženske. Poskusni dobi bi, če bi ta obrodila sadove, sledil razmislek o možnosti uvedbe obveznega služenja tudi za ženske. Na služenje, ki je z izjemo nekaterih prilagoditev potekalo podobno kot za fante, so se prijavljala dekleta iz vseh republik in pokrajin takratne države.

Za prostovoljno služenje se je v dveh letih odločilo več kot sedem tisoč deklet, pri čemer pa se je njihovo število postopno zmanjševalo. Na koncu je vojaščino uspešno zaključilo manj kot polovico vseh prijavljenih. Po zaključenem poskusnem obdobju je vodstvo države pripravilo analizo možnosti uvajanja obveznega usposabljanja za ženske, v družbi pa je možnost uvedbe obveznega služenja vojaščine za ženske sprožilo val kritik. Uvedba tega tako ni bila nikoli potrjena.

V prispevku želim predstaviti nekatere aspekte omenjenega obdobja, v večji meri temelječe na pripovedovanjih žensk, ki so se odločile za prostovoljno služenje. V pogovorih z njimi sem iskala tako osnovne elemente usposabljanja in vsakodnevnega življenja žensk v JLA kot tudi podobnosti in razlike v njihovih izkušnjah.

Ključne besede: JLA, služenje vojaškega roka, ženske, vojakinje, oborožene sile

Abstract

Between 1983 and 1985, the military leadership of the Yugoslav People's Army (YPA) introduced a trial scheme for voluntary military service for women. If the initiative proved successful after this trial period, the possibility of introducing compulsory military service for women would be considered. Except for some adaptations, the service was similar to that for men and attracted female recruits from all republics and provinces of the former state.

Over the two years, more than seven thousand women volunteered for military service, but the number steadily declined. In the end, only half of those enlisted completed their service. After the conclusion of the trial period, the state leadership analyzed the potential for introducing compulsory training for women. However, the proposal for mandatory military service for women sparked a wave of criticism within society and was never formally approved.

This paper presents some aspects of the period mentioned above, primarily based on the accounts of the women who chose to undertake voluntary service. In conversations with them I sought to explore the fundamental elements of training and daily life for women in the YPA and the similarities and differences in their individual experiences.

Key words: YPA, military service, women, women soldiers, armed forces

»Ponovo u stroju«: nekaj besed o ženskah na prostovoljnem služenju vojaškega roka v JLA

V prispevku poskušam osvetliti nekatere temeljne značilnosti služenja prostovoljnega vojaškega roka, ki je bilo v JLA uvedeno med letoma 1983 in 1985. Dostopni viri in literatura, na osnovi katerih sem začela svoje raziskovanje, očrtajo osnovne koncepte omenjenega služenja, ne posegajo pa v samo jedro tega – takratne vojakinje prostovoljke. Sama se z njihovimi zgodbami in spomini na ta čas ukvarjam v doktorski disertaciji, pričujoč članek pa je le kratek oris ugotovljenega oziroma predstavlja izhodišče za nadaljnje in bolj poglobljeno raziskovanje.

Okvir prispevka predstavljata dokumenta Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo Socialistične republike Slovenije¹ in Zveznega sekretariata za narodno obrambo², ki podajata analizo prostovoljnega služenja vojaškega roka za ženske v prvem letu, ko so ga uvedli (1983). Na izhodišča omenjenih dokumentov sem navezala zgodbe petih žensk, s katerimi sem opravljala pogovore leta 2022. Načrtno sem izbrala tiste pripovedovalke, ki prihajajo iz različnih krajev nekdanje Jugoslavije, so vojaščino služile v drugih generacijah in krajih, so prihajale iz drugačnih socialnih okolij in so različne starosti ter imajo ne nazadnje zelo raznolike zgodbe. Tako sem želela raziskati, katere so značilnosti njihove kolektivne kot individualne izkušnje služenja v JLA, hkrati pa sem ugotavljala tudi razlike in neskladja med teorijo – uradno politiko in doktrino služenja za ženske – in praktično izvedbo. V članku se naslanjam na pripovedovanja Biljane Stefanović Petrović (23. 10. 1956) iz Niša, ki je služila leta 1984, Radojke Dukić (7. 6. 1965) iz Novega Grada (prej Bosanski Novi), ki je služila leta 1984, Zorke Kotur Prusac (1960) iz Slunja, ki je služila v prvi generaciji leta 1983, Ljubinke Giorgijevske (1964)

- 1 Ministrstvo za obrambo, Stalna zbirka dokumentarnega gradiva. Informacija o vojaškem usposabljanju prostovoljk v JLA v poskusnem obdobju 1983–1985 v letu 1983. Republiški sekretariat za ljudsko obrambo, RSLO, 06/1983.
- 2 Ministrstvo za obrambo, Stalna zbirka dokumentarnega gradiva. *Analiza izvršenih priprava za dobrovoljno vojno obuku žena i obuke vojnika-žena prve (julske) partije u 1983. godini*. Savezni sekretariat za narodnu odbranu, RSLO, 820/1983, št. dokumenta 800/1.

iz Kumanova, ki je služila 1984, in Damjane Močnik (18. 6. 1966) iz Komna, ki je služila v sedmi (predzadnji) generaciji leta 1985.

Pri pogovorih z omenjenimi ženskami sem uporabljala metodo odprtih vprašanj, saj sem želela, da pripovedovalke povedo tisto, kar se zdi pomembno njim, oziroma tisto, kar so same želele ubesediti. Vse intervjuje smo začele z navedbo datuma in kraja rojstva ter pojasnilom, kako se je posameznica odločila za vstop v vojsko in kaj jo je do tega pripeljalo. Večina sogovornic je kratko predstavila svoje življenje do začetka služenja in hitro preskočila na začetek vojaškega roka. Večina ni omenila zdravniškega pregleda ali mnenja staršev in družine o njihovi odločitvi, zato sem jih morala o tem izrecno vprašati. V zvezi s samim služenjem so navedle malo tehničnih podatkov in niso sistematično opisovale poteka aktivnosti, omenile pa so določene prijetljaje. Z vprašanjem odnosov drugih do njihovega služenja, vprašanjem enakopravnosti, odnosov z ostalimi vojakinjami in nadrejenimi ter vprašanjem različnih nacionalnosti se niso ukvarjale in se jih same niso dotaknile. V pogovorih z vsemi sogovornicami sem te teme odpirala jaz.

Podatke in informacije, ki sem jih pridobila med pogovori s pričevalkami, sem nato sistematično primerjala z analizo posameznih področij vojaškega služenja za ženske, ki jih obravnavata zgoraj omenjena dokumenta. Na uradno, »teoretsko« analizo tako pripenjam osebno izkušnjo žensk in na ta način pridobivam natančnejšo sliko obravnavanega obdobja.

Vstop v vojsko

Vojaško usposabljanje žensk je bilo opredeljeno v novem zakonu o vojaški obveznosti (Uradni list SFRJ, št. 38/80 in 40/81), z odredbo zveznega sekretarja za ljudsko obrambo št. Z-1206-1 z dne 28. 6. 1982 pa je bilo določeno poskusno obdobje za vojaško usposabljanje žensk na prostovoljni osnovi. Leta 1983 (julija in oktobra) sta s služenjem vojaškega roka začeli prvi dve generaciji žensk za vojaka in ena generacija za rezervnega oficirja. Konec leta pa je na osnovi izkušenj z usposabljanjem Sekretariat za ljudsko obrambo Socialistične republike Slovenije pripravil dokument z naslovom »Informacija o vojaškem usposabljanju prostovoljk v JLA v poskusnem obdobju 1983–1985 v letu 1983«.

V njem so pojasnjene zakonske podlage za izvedbo služenja, evidentiranje in izbor kandidat, statistika napotitve in usposabljanja ter kratka analiza služenja v prvem letu, opredeljene pa so tudi naloge za nadaljnje usposabljanje žensk v JLA.³

Na vojaško usposabljanje so se lahko prijavila dekleta med 19. in 27. letom starosti, z izjemo nosečnic in mater z otroki, mlajšimi od sedem let.⁴ Zainteresirane kandidatke so se lahko prijavile na sekretariatu za ljudsko obrambo, v organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih in šolah.⁵ Dekleta so za možnost prostovoljnega služenja izvedele po televiziji in iz časopisov,⁶ v srednjih šolah,⁷ v katerih je v obliki anket potekalo evidentiranje morebitnih kandidat, omenjene pa so tudi prijave prek mladinskih organizacij.⁸ Navedeno dokazuje, da je z namenom promocije vojaškega služenja in evidentiranja kandidat potekala obsežna in sistematična »oglaševalska« oziroma »naborniška« kampanja. Dekleta so se na služenje večinoma prijavljala sama, od sogovornic se je le Damjana Močnik vpisala skupaj s prijateljico.⁹

Usposabljanje žensk za vojaka je trajalo dva meseca in 22 dni, šolanje za rezervne oficirje¹⁰ (ŠRO) pa šest mesecev, od tega dva meseca in 22 dni v šolah za rezervne oficirje, preostali čas pa v obliki stažiranja v drugih ustreznih enotah JLA. Dekleta na ŠRO so bila po treh mesecih poslana na stažiranje v enote JLA, kjer so služila prostovoljni vojaški rok druga dekleta. Tam so bile njihove nadrejene, skrbele so za razporede, dežurstva in pomagale pri drugih logističnih nalogah.¹¹ Usposabljanje je potekalo v vseh rodovih razen

3 MORS. Informacija o vojaškem usposabljanju prostovoljk v JLA.

4 »Prostovoljke v JLA«, *Naša obramba*, št. 4, leto 15, 1983, 31.

5 »Ženske-vojaki že julija«, *Dogovori*, 1983, letnik 11, št. 15.

6 Pogovor avtorice z Biljano Stefanović Petrović, Zorko Kotur Prusac in Ljubinko Giorgijevsko.

7 Pogovor avtorice z Radojko Dukić.

8 Pogovor avtorice z Damjano Močnik.

9 Ibid.

10 Častnik. V prispevku namenoma uporabljam nazive vojaških činov iz časa JLA predvsem zato, ker nekateri od njih v sodobni Slovenski vojski ne obstajajo več in bi lahko prišlo do napak v njihovem prevajanju.

11 Pogovor avtorice z Radojko Dukić.

oklepnih enotah. V letih 1983 in 1985 sta bila predvidena dva sprejema žensk na služenje vojaškega roka, leta 1984 pa štirje.¹²

V SR Sloveniji je od evidentiranih 239 kandidatk bila sposobnost za služenje ocenjena pri 175 kandidatkah, od tega je bilo sposobnih ali omejeno sposobnih za usposabljanje 144 kandidatk. Na služenje za vojaka si je julija in oktobra leta 1983 želelo 72 kandidatk, za rezervnega oficirja oktobra 1983 pa 81 kandidatk. Prijavnih mest za vojaka je bilo skupaj 34, za ŠRO pa dvanajst. V prvem letu prostovoljnega služenja je bilo julija in oktobra v vojsko napotenih po šestnajst žensk, oktobra pa dvanajst žensk v šolo rezervnih oficirjev. Večina kandidatk si je želela usposabljanja v ŠRO – v SR Sloveniji 64 %, v celotni SFRJ pa kar 80 % vseh evidentiranih. Prav zato so se pojavile velike težave med željami kandidatk in razpoložljivostjo prostih mest.¹³ Nobena od sogovornic se ni sama odločila, na katero vrsto služenja bo šla. Na ŠRO je bila poslana samo Radojka Dukić, ki pa sama ni izrazila posebne želje za to. Glede na veliko omejitev mest lahko sklepamo, da so bila na usposabljanje za rezervne oficirje napotena dekleta z boljšimi rezultati; ali je šlo pri tem za boljše zdravstvene oziroma fizične lastnosti, šolski uspeh ali morda vključevanje v družbenopolitične organizacije, pa ni mogoče trditi. Tudi pripovedovalke same ne vedo, po katerih kriterijih so bile razvrščene v ŠRO oziroma kakšni so bili pogoji za sprejem.¹⁴

Izbrane kandidatke so bile po izboru napotene na zdravniški pregled, katerega »kriteriji za izbor so bili sorazmerno zahtevni,«¹⁵ potekali pa so med 25. aprilom in 27. majem 1983. V tem času je bila ocenjena njihova sposobnost za vojsko, določen je bil tudi rod, v katerega bodo napotene.¹⁶ Pripovedovalke, ki so bile na pregledu sicer uspešne, omenjajo, da je bil ta zelo strog, podroben in dolgotrajen. Zdravniški pregled je bil tako fizični¹⁷ kot psihološki – dekleta

12 MORS. Informacija o vojaškem usposabljanju prostovoljk v JLA.

13 Ibid.

14 Pogovor avtorice z bivšimi prostovoljkami (Biljano Stefanović Petrović, Radojko Dukić, Zorko Kotur Prusac, Ljubinko Giorgijevsko in Damjano Močnik).

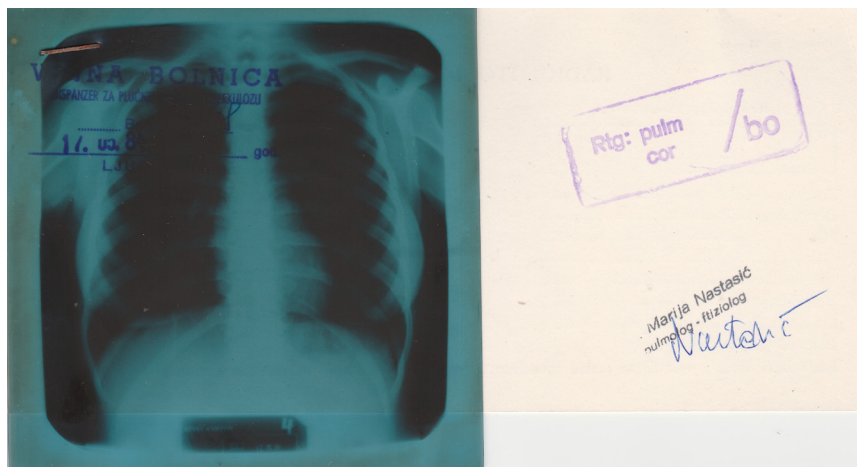
15 MORS. Informacija o vojaškem usposabljanju prostovoljk v JLA.

16 MORS. *Analiza izvršenih priprema*.

17 Sogovornice so posebej izpostavile pulmologa, EKG, pregled vida in krvi ter ginekološki pregled.

so morala izpolniti vrsto vprašalnikov in opraviti pogovor s psihologom. Kljub temu da je bil velik delež deklet pri zdravstvenem pregledu neuspešen, pa je Zorka Kotur Prusac izpostavila primer ženske, ki je imela zaradi prometne nesreče trajno poškodovan hrbet, a je bila s pomočjo poznanstev enega od sorodnikov na visokem vojaškem položaju kljub temu sprejeta na usposabljanje.¹⁸ Tudi sicer pripovedovalke omenjajo pomen sorodstvenih in prijateljskih vezi in poznanstev v tistem času.¹⁹

Od vseh prijavljenih deklet na ozemlju SFRJ (5290 kandidatk) jih na zdravniški pregled ni prišlo 983, za sposobne pa je bilo ocenjenih 68,4 % pregledanih.²⁰

Slika 1: Rentgenska slika pljuč ob zdravstvenem pregledu Damjane Budal (danes Močnik)

- ¹⁸ Dekle naj bi imelo tako hude zdravstvene težave, da ji je velik izziv predstavljalo že nošenje puške. Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.
- ¹⁹ Pogovor avtorice z Damjano Močnik in Radojko Dukić.
- ²⁰ MORS. Analiza izvršenih priprema.

Služenje

Na služenje vojaškega roka je bilo julija 1983 največ žensk napotenih na območje 1. armade (vojno okrožje Beograd, Kragujevac, Valjevo, Užice in Novi Sad), največ prijavljenih pa je prihajalo z območja 7. armade (vojno okrožje Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Tuzla).

Največje število kandidatk je bilo starih 19 in 20 let in je imelo dokončano srednjo šolo. 33,8 % vseh se je identificiralo kot Srbkinje, 21,3 % pa kot Jugoslovanke. Sledile so Hrvatice, Makedonke in Muslimanke ter Slovenke. Večina deklet je izhajala iz delavskih družin in je bila neporočenih.

Dekleta so bila poslana v enote izven republik, v katerih so živela, razen tistih, ki so bila napotena v določene specifične enote zaradi svoje izobrazbe. Zorka Kotur Prusac iz Slunja je bila tako napotena v vojašnico v Petrinji, kjer je delovala enota ABHO,²¹ ker je bila po izobrazbi kemijski tehnik.²²

V skoraj vseh občinah je bilo organizirano svečano slovo od deklet, ki so odšla na služenje, v nekaterih garnizionih pa naj bi bili organizirani celo slavnostni sprejemi, na katerih so prisostvovali tudi predstavniki občin.²³ To je veljalo predvsem za prvo generacijo vojakinj, kar je izpostavila tudi Zorka Kotur Prusac, saj so njeno skupino v vojašnico pospremili mediji,²⁴ o tej generaciji deklet na služenju vojaškega roka pa je bil posnet tudi film.²⁵ Nobena druga sogovornica ne omenja formalne organizacije poslovnih prireditev v okviru političnih organov. Šlo je zlasti za druženje in slovo od prijateljev in družine. Radojka Dukić je omenila, da so jo na postajo pospremili bratje in sestre, ki so jokali, ona pa se je smejala, saj je komaj čakala na odhod na usposabljanje.²⁶ Tudi za Damjano Močnik in njeno prijateljico so v Komnu pripravili pravo zabavo – dekleti so simbolično postrigli, ju v koloni več deset avtomobilov

21 Atomsko-biološka-hemijska odbrana, v sodobni Slovenski vojski jedrska, radiološka, kemična in biološka obramba (JRKBO), Tomo Korošec. *Vojaški slovar*. Ljubljana: ministrstvo za obrambo, 2002, 21.

22 Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.

23 MORS. Analiza izvršenih priprema.

24 Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.

25 »Žene vojinci 1. generacija«, Slobodan Novaković (scenarij in režija), Zastava film.

26 Pogovor avtorice z Radojko Dukić.

odpeljali do železniške postaje, tam pa skozi okno vrgli v vagon.²⁷ Posebna pozornost je bila namenjena tudi organizaciji transporta bodočih vojakinj. Na vseh večjih avtobusnih in železniških postajah sta bili povečani prisotnost vojske in kontrola potnikov.²⁸ Dekleta je pričakala vojaška policija in jih razvozila po vojašnicah.²⁹

Dokument Zveznega sekretariata opozarja na popačeno sliko vojske, ki naj bi jo imela nekatera dekleta, in sicer da se bodo v vojski nad njimi znašali in jim dodeljevali težke fizične naloge. Te izkrivljene predstave naj bi se v času sprejema in namestitve razblinile oziroma naj bi jih starešine in vojaki popravili.³⁰ Navedenih strahov pri sogovornicah nisem zaznala. Nobena od pripovedovalk ne izhaja iz vojaške družine in ni omenila, da bi jih bilo služenja strah ali pa da bi bila v to prisiljena. Na usposabljanje so se prijavile in odšle kljub prigovarjanju staršev (ali enega od njih), pri tem pa so izpostavile svojo trmo in vztrajnost.

Vse sogovornice so že na začetku pogovora kot razlog za vstop v vojsko navedle željo po služenju, novih izzivih, dosežkih ter željo po dokazovanju, da zmorejo vse tisto, kar zmorejo tudi fantje.³¹ Zorka Kotur Prusac je ob tem povedala zgodbo ene od sokandidatk, ki je odšla na služenje zato, ker je oče ob njenem rojstvu jokal, da ni dobil sina. To je dekle prizadelo do te mere, da se je brez vednosti staršev prijavilo v vojsko, saj je želelo dokazati, da »puška lahko strelja tudi, če ni sina pri hiši.«³² Po mnenju sogovornice se je tudi velika večina drugih deklet za vstop v vojsko odločila zato; starši so bili razočarani, da niso imeli sinov, hčere pa so se z vstopom v vojsko želele dokazati.³³

Prve dni po oblikovanju enot naj bi se v njih konstituirale tudi mladinske in partijske organizacije ali pa so bila dekleta vključena v že obstoječe

²⁷ Pogovor avtorice z Damjano Močnik.

²⁸ MORS. Analiza izvršenih priprema.

²⁹ Pogovor avtorice z bivšimi prostovoljkami.

³⁰ MORS. Analiza izvršenih priprema.

³¹ Pogovor avtorice z bivšimi prostovoljkami.

³² Pogovor z Zorko Kotur Prusac.

³³ Ibid.

organizacije Zveze komunistov v vojašnici, v kateri so služile.³⁴ Sogovornice političnih organizacij sicer ne omenjajo, so se pa lahko po želji vključile v komunistično stranko. Vsak večer so morale spremljati tudi dnevna poročila, zjutraj pred poukom pa obnoviti njihovo vsebino oziroma povzeti trenutno politično dogajanje v državi in svetu.³⁵

Začetek vojaškega usposabljanja je bil izveden po Pravilniku služenja;³⁶ s svečano prisego in dodelitvijo osebne orožja vojakinjam.³⁷ Dekletom so bile ob prihodu najprej dodeljene spalnice, saj v vojašnice niso prišle vse hkrati. Nastanjene so bile v posebej zanje zgrajenih montažnih objektih, v katerih so imele spalnice, kopalnico, čajno kuhinjo, pralnico, v nekaterih primerih sušilnico, učilnico, ki je ponekod služila tudi kot jedilnica, ter pisarno nadrejenega. Slednji je imel čin kapetana, ob njem pa so bili še vodniki ali desetniki. Vsi so morali predhodno na izobraževanje o delu z ženskami, njihove soproge pa so morale privoliti, da bodo poveljevali vojakinjam. Ostali vojaki do objekta za ženske niso imeli dostopa.³⁸

Dekleta so na začetku služenja prejela enako opremo kot fantje, dodatno pa so dobila hlačne nogavice in higienske vložke.³⁹ V prvi generaciji so imele dekleta enako uniformo kot fantje, tudi dolge spodnjice, pri katerih niso mogle uporabljati higienskih vložkov. Zato so v vojašnice tihotapile civilno spodnje perilo, o tem pa so se pritožile tudi vodstvu. To je njihovo pripombo upoštevalo, saj so druge generacije lahko uporabljale svoje civilno spodnje perilo namesto vojaškega. V naslednjih generacijah so sogovornice že imele žensko uniformo z manjšimi številkami in krojem, prilagojenim ženskemu telesu.⁴⁰ V analizi Zveznega sekretariata je zabeleženo, da je bilo v opremljanje vojakinj vložene veliko truda. Izpostavljeno je, da so se težave pojavile

34 MORS. Analiza izvršenih priprema.

35 Pogovor avtorice z Damjano Močnik.

36 Pravilo službe JNA.

37 MORS. Analiza izvršenih priprema.

38 Pogovor avtorice z bivšimi prostovoljkami.

39 Omenja se tudi, da so vojakinje prejemale določen mesečni znesek za nakup higienskih vložkov. Pogovor avtorice z Radojko Dukić.

40 Pogovor avtorice z bivšimi prostovoljkami.

predvsem zaradi potreb po manjših številkah kril, hlač in ženskih čevljev,⁴¹ kar pa se je, kot omenjeno, pri kasnejših generacijah uredilo.

Vsakodnevno življenje v vojašnici je potekalo po podobnem konceptu kot služenje vojaščine za fante. Kandidatke so zjutraj vstajale ob 5.30, po telovadbi pozajtrkovala in se po dvigu zastave posvetile pouku. Slednjega so sestavljale aktivnosti, kot so rokovanje z orožjem, kopanje zaklonišč, met bombe, za posamezne enote pa učenje specializiranih znanj, npr. delo z zvezami, pomorska signalizacija. Tudi ženske so odhajale na pohode, izvajale terenske aktivnosti in streljale na streliščih.⁴² Pri tem tako viri kot sogovornice posebej izpostavljajo, da so imele veliko boljše rezultate kot vojaki.⁴³ Kljub navedenemu pa lahko s primerjavo pogovora z Zorko Kotur Prusac, ki je služila v prvi generaciji, in Damjano Močnik, ki je služila v predzadnji, ugotovimo, da je bilo usposabljanje žensk milejše kot pri moških. Sklepati gre, da je bilo v prvi generaciji to povezano tudi s samo sliko služenja, ki sta jo želela ustvarjati vojaški in politični vrh, saj so kandidatkam pogosto sledili mediji, ki so jih intervjuvali in snemali. Želeli so ustvarjati sliko, »da je vse perfektno, tako kot je bilo običajno v komunizmu.«⁴⁴

Sogovornica je bila razočarana, ker so z dekleti delali veliko bolj pazljivo, imele so določene privilegije,⁴⁵ in niso okusile pravega »drila«.⁴⁶ Podobno pravi tudi Damjana Močnik: bila je razočarana, ker je menila, da bo usposabljanje strožje, a so nadrejeni veliko popuščali, zato na koncu tudi sama »stvari ni jemala več resno.«⁴⁷

⁴¹ MORS. Analiza izvršenih priprema.

⁴² Pogovor avtorice z bivšimi prostovoljkami.

⁴³ »Devojke dobri strelci«, *Naša vojska-list ljubljanske armijske oblasti*, 11. 11. 1983, 2.

⁴⁴ Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.

⁴⁵ Sogovornica je pripovedovala, da so vojaki telovadili v vseh vremenskih razmerah, dekleta pa so ob dežju ostajala v vojašnici. Nadalje je omenila, da se nadrejeni nikoli niso verbalno spravljali na dekleta, tako kot so se na fante, ampak so z njimi govorili spoštljivo. Poleg tega pa so imele ženske določene privilegije tudi pri hrani (v nadaljevanju). Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Pogovor avtorice z Damjano Močnik.

Prehranjevanje bi naj bilo urejeno po Pravilniku o prehrani⁴⁸ v JLA v mirnodobnem času in Načrtu prehrane v JLA po obrokih, predvidenih za vojake.⁴⁹ Za pripravo hrane so skrbele vojaške kuhinje, obroki pa so bili enaki kot za vojake ostalih enot. Izpostavljeno je, da so ženske jedle prve, kar jim je omogočilo izbiro najboljše hrane. Posebej je poudarjeno, da so želele nekatere vojakinje manj mastno hrano, zajtrk bolj kaloričen od večerje ter obroke z več sadja, zelenjave in mlečnimi izdelki.⁵⁰ Sogovornica iz prve generacije je izpostavila dodaten obrok oziroma več hrane, namenjene vojakinjam, saj so imele poleg osnovnih obrokov na voljo še dodatno sadje in pecivo. Kot je povedala, naj bi bile večkrat postrežene celo za mizo.⁵¹ Tudi v naslednjih generacijah je omenjen dodaten obrok med kosilom in večerjo – malica, sestavljena iz sadja, piškotov ali čokolade. Vojakinje so po razporedu jedle v menzi ali pa so jim hrano dostavljali v njihove prostore.⁵²

Za zdravstveno stanje žensk so skrbele ambulate enot in garnizonov. V dokumentu Zveznega sekretariata piše, da je bilo število zdravstvenih pregledov in dni odsotnosti večje kot pri vojakihi. Približno 20 % deklet se ni nikoli zglasilo na zdravstvenem pregledu, 35 % pa enkrat ali dvakrat, kar je bilo neobičajno za tako kratek čas služenja.⁵³ Sogovornice v zvezi z zdravstveno oskrbo poudarjajo človeškost nadrejenih, saj so za vojakinje vedno poskrbeli in jih odpeljali v ambulanto. Ob menstruacijah so bile ženske po potrebi oproščene jutranje telovadbe.⁵⁴ Kljub strogemu zdravniškemu pregledu, na katerem je bil izločen velik delež prijavljenih deklet, so bile kandidatke na usposabljanju po mnenju Zorke Kotur Prusac fizično zelo slabo pripravljene. V pogovoru je namreč povedala, da je bila večina žensk nepripravljena na usposabljanje, da so bile veliko bolj »ženstvene« in »nežne«, niso mogle pravilno opravljati vojaških vaj, niso imele kondicije in so hitro postale utrujene, kar jo je zelo neprijetno presenetilo. Kljub težavam pa so vztrajale

48 *Pravilnik o ishrani u JNA u miru.*

49 *Plan ishrane u JNA po obrocima za obrok broj 1.*

50 MORS. Analiza izvršenih priprema.

51 Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.

52 Pogovor avtorice z bivšimi prostovoljkami.

53 MORS. Analiza izvršenih priprema.

54 Pogovor avtorice z Ljubinko Giorgijevsko.

in opravile usposabljanje do konca, pri čemer je Kotur Prusac izpostavila, da je imela le ona ob zaključnem preizkusu slabše rezultate kot na začetku služenja, vse ostale pa so občutno izboljšale svojo fizično pripravljenost.⁵⁵

Vojska je veliko pozornosti posvečala varnosti in zaščiti prostovoljk, še posebej pred »zunanjimi vplivi«. Po izkušnjah prve generacije naj bi bile vojakinje v družbi bolj izpostavljene provokacijam in omalovaževanju kot vojaki, predvsem s strani (mlajših) civilistov. Velik del vojakinj naj ne bi pokazal zanimanja za izhode v mesto, pri čemer je oblast vzroke za to iskala v nekorektnem obnašanju mlajših, velike radovednosti civilnega prebivalstva in ponavljajočih se opozorilih starešin v zvezi z varnostjo.⁵⁶ V prvi generaciji se dekleta niso smela družiti z vojaki.⁵⁷ Njihovi nadrejeni so bili do njih zelo zaščitniški in so močno skrbeli za njihovo varnost. Zorka Kotur Prusac je omenila celo grožnje nadrejenih njihovim vodnikom, če bi se dekletom kaj zgodilo. Kasneje so te restrikcije omilili, sogovornice pa pripovedujejo o druženjih z ostalimi vojaki, tako tistimi iz vojašnice kot od drugod. Izhode so imele ob vikendih, ko so obiskovale restavracije, slaščičarne, nastope folklore, Močnikova pa omenja celo koncert zasedbe Bijelo Dugme, kamor jih je peljala vojska. Večina se spomni, da so se civilisti do njih obnašali lepo, velikokrat so jim plačevali pijačo, omenjajo pa tudi žvižge za dekleti, a nobena od sogovornic na to ni gledala kot na nekaj slabega ali žaljivega.⁵⁸

⁵⁵ Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.

⁵⁶ MORS. Analiza izvršenih priprava.

⁵⁷ Tako pripoveduje Zorka Kotur Prusac. Nasprotno pa lahko v časopisu *Naša vojska* preberemo, da so dekleta v Ljubljanski vojašnici organizirala družabne popoldneve, kulturno-zabavne prireditve in celo izlete. (»Dekleta so prevzela pobudo«, *Naša vojska – list ljubljanske armijske oblasti*, 19. 8. 1983, 4).

⁵⁸ Pogovor avtorice z bivšimi prostovoljkami.

Številka: 820/
Datum: 7.5.1984

V P O K L I C

Žena-nabornica BUDAL Jožef DAMJANA rojena 1966
stanujoča Komen 4

ZADEVA: ZDRAVNIŠKI PREGLED IN NABOR

Na podlagi 15. in 16. člena zakona o vojaški obveznosti (Uradni list SFRJ, št. 36/80) in ukaza Uprave vojaškega okrožja Ljubljana, št. 1-100 z dne 16.4.1984 te pozivamo na zdravniški pregled in nabor, ki bo

dne 17. maja 1984 ob 7.00 uri

v vojaški bolnici MLADIKA v Ljubljani, soba 3

V Ljubljano boš odpotovala s službenim avtomobilom v spremstvu predstavnika oddelka za ljudsko obrambo občine Sežana - odhod v Ljubljano bo ob 6.00 uri izpred hotela "Triglav".

S seboj prinesi:

- v kolikor imaš, zdravniške izvide,
- osebno izkaznico.

Kdor se ne javi na ta poziv, bomo zoper njega postopali po 79. členu zakona o vojaški obveznosti, ki predvideva denarno kazen od 1.500.- do 5.000.- din ali do 30 dni zapora.

Načelnik:
Zvone Vatovec

Slika 2: Vpoklic Damjane Budal (danes Močnik) 7. maja 1984

Zaključek služenja

Ob zaključku usposabljanja so bili izvedeni pogovori z vojakinjami, ki so ga opravili psihologi. Skoraj vsa dekleta so izjavljala, da so se hitro prilagodila na vojaško življenje in delo. Težje naj bi se prilagodile na vojaške norme in disciplino v prvih dneh služenja, omenjajo pa tudi domotožje nekaterih pripadnic. Dokument Zveznega sekretariata zaključuje, da so se zelo hitro vzpostavili prijateljski odnosi in da so bili vojaški kolektivi homogeni.

Zabeleženih je bilo tudi nekaj primerov nestrpnosti, rivalstva, ljubosumja in drugih lažjih oblik neprilagojenega obnašanja.⁵⁹ Za razliko od ostalih sogovornic sta konfliktno obnašanje omenili le Ljubinka Giorgijevska, in sicer v zvezi z obnašanjem vojakinj iz ŠRO do njih,⁶⁰ in Damjana Močnik, ki je povedala, da so bili v generaciji tudi socialno ogrožena dekleta; iz revnih družin, brez izobrazbe in brez denarja, ki so na usposabljanje verjetno prišle zato, da preživijo. V konflikt z ostalimi so prišle, ko so jim ukradle nakit, a so nadrejeni zadevo uredili.⁶¹

Sicer pa so bili ženski kolektivi na usposabljanju zdravi, obnašanje vojakinj je bilo ustrezno. V dokumentu je posebej opozorjeno, da je treba v prihodnje kar najbolj zmanjšati in omejiti razmišljanje, da so vojakinje na usposabljanju sumljivega karakterja, avanturistke, socialno ogrožene ipd.⁶² Iz pogovorov z bivšimi prostovoljkami je žal razvidno, da vojaški vrh pri tem ni bil uspešen, saj sogovornice kasneje v življenju niso želele izpostavljati svojega časa v vojski, zlasti zato, ker so se bale reakcije drugih. Zorka Kotur Prusac je pripovedovala o prijateljici albanske narodnosti, ki je imela že ob prihodu na služenje zaročenca, ki jo je pri tem podpiral. Po zaključenem usposabljanju pa jo je na prigovarjanje staršev zapustil, ker naj bi v vojski spala z drugimi vojaki. Podobno se je zgodilo z dekletom iz južne Srbije, ki jo je zaročenec zapustil zaradi ljubosumja. Nobena od sogovornic ni omenila slabih ali negativnih odnosov med samim služenjem, so se pa stereotipi o

⁵⁹ MORS. Analiza izvršenih priprema.

⁶⁰ Pogovor avtorice z Ljubinko Giorgijevsko.

⁶¹ Pogovor z avtorice Damjano Močnik.

⁶² MORS. Analiza izvršenih priprema.

ženskah vojakinjah pokazali kasneje, po služenju. Zorka je nadalje povedala, da staršem svojega moža, ki je bil sicer iz Hercegovine, nikoli nista povedala o njenem obdobju v vojski, saj je to veljalo za sramotno, poleg tega pa so bili tudi izrazito nacionalistično usmerjeni in jugoslovanske vojske niso podpirali. Izpostavila je tudi komentar moževega sodelavca, zaposlenega v vojski, ki je pripomnil: »Jebeš vojnika koji mora da čučne kad piša«, in negativne komentarje, ki so se pojavili v sodobnem času, ko je na omrežju Facebook objavila posnetek iz časa služenja.⁶³ Zorka tudi kasneje v življenju ni povedala o svojem služenju v vojski, saj bi po njenem mnenju lahko imela težave pri zaposlitvi.⁶⁴ Podobne negativne komentarje sta omenili tudi Ljubinka Giorgijevska, ki pa jih podrobneje ni komentirala, in Damjana Močnik, ki meni, da so se različni izrazi za ženske v vojski, na primer »Šuplji bataljon«, pojavili kasneje. Osebo se ji ni zgodilo nič slabega, a svojega služenja tudi ona ni omenjala, saj so se v družbi pogosto slišala mnjenja, da so se šle ženske v vojsko »gonit« in »kurbat«.⁶⁵

Narodna pripadnost ni vplivala na druženje in druge oblike medsebojnega sodelovanja.⁶⁶ Dekleta so bila različnih narodnosti, a se z vprašanjem te niso ukvarjala. Na usposabljanju so spoznala ljudi, ki jih drugače nikoli v življenju ne bi, šlo je za mešanico kultur in načinov življenja.⁶⁷ Enote so bile kar najbolj mešane, v njih so bile kandidatke iz vseh republik; Romke, Albanke, celo Madžarke. Ženske so bile »tako *brainwashed*, da narodnost ni imela pomena.« »Na služenje se sigurno ne bi prijavila ženska, ki je nacionalist.«⁶⁸ Koncept bratstva in enotnosti je bil tako močan, da se z državo rojstva, iz katere so prihajale, niso ukvarjale.⁶⁹ Je pa vprašanje narodnosti vsaj delno povezano z družbenim mnenjem o služenju vojaškega roka za ženske v JLA. Kot že navedeno, je večji odstotek deklet prihajal z območja Srbije in Bosne, saj so

63 Med drugim na primer »Nisem vedel, da imaš moške hormone«.

64 Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.

65 Pogovor z Damjano Močnik.

66 MORS. Analiza izvršenih priprema.

67 Pogovor avtorice z Radojko Dukić.

68 Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.

69 Ibid.

imeli »tam vojsko radi.«⁷⁰ Večina ljudi na Hrvaškem pa naj bi imela negativen odnos do vojske, saj je tam prevladovalo mnenje, da so prostovoljke »kurbe« in da je služenje vojaškega roka za sinove. Medtem pa so bili JLA bolj privrženi v Srbiji in Makedoniji.⁷¹ Med samim usposabljanjem združevanja po narodnosti ni bilo.⁷² Tudi danes, ko imajo bivše vojakinje, ki so služile prostovoljni vojaški rok v JLA, na omrežju Facebook vzpostavljeno zasebno skupino, so v njej članice, ki prihajajo iz različnih držav bivše Jugoslavije, veliko pa je tudi takih, ki so se po razpadu države izselile in danes živijo v tujini. Gre za izjemno zanimiv sociološki pojav, saj ženske v skupini družijo kratko skupno obdobje služenja JLA, ki presega travmo dolgotrajnih balkanskih vojn, ki so zaznamovale njihova življenja in bi jih lahko razdvajale.

Večina žensk je pozitivno ocenila tudi druženje z vojaki v vojašnicah in zunaj njih, odnosi z njimi pa naj bi bili korektni in prijateljski. Prisotnost žensk v vojašnicah naj bi pozitivno vplivala na vojake, saj naj bi več pozornosti posvečali urejenemu videzu, se obnašali bolj kulturno ter kazali več zanimanja za učenje in izpolnjevanje nalog.⁷³ Vprašanje o odnosu z nadrejenimi, drugimi vojakinjami in civilisti sem v pogovoru vedno zastavila jaz. Kljub temu pa so se sogovornice nanj odzvale pozitivno in so veliko pripovedovale o druženju, izhodih in različnih pripetljajih. Vse sogovornice so izrazito pohvalile svoje takratne nadrejene, z nekaterimi od njih pa so še danes v stiku, kar potrjuje navedbo, da so bili odnosi predvsem pozitivni.⁷⁴

Dekleta, ki so bila ob prihodu v vojsko večinoma samska, kakšnega ekscesnega ali neprimerne vedenja niso omenile. »Ni bilo slabe energije, veliko se je pelo. Nadrejeni so z nami delali skoraj predobro, me pa smo jih rade provocirale,« je povedala Zorka Kotur Prusac. V njeni enoti se je po koncu služenja eden od nadrejenih poročil z njeno sokandidatko, a sama priznava, da ni nikoli slutila, da sta si všeč. Po služenju nista nikoli javno govorila o tem, kje sta se spoznala, saj bi to lahko izkoristili tisti, ki so menili, da so ženske v

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

⁷² Pogovor avtorice z Ljubinko Giorgijevska.

⁷³ MORS. Analiza izvršenih priprema.

⁷⁴ Pogovori z bivšimi prostovoljkami.

vojski iskale može.⁷⁵ Vir navaja, da so ženske bile visoko motivirane, da sta bila vojaška vzgoja in izobraževanje dobro organizirana in uspešna ter da so nekatere ženske želele služiti dlje.⁷⁶ Žal je šlo v obravnavanem obdobju za poskusno dobo prostovoljnega služenja, zato kandidatke, ki so uspešno zaključile z usposabljanjem, niso imele možnosti nadaljevanja službe v JLA. Vse sogovornice so si želele nadaljevati kariero v vojski, a je bilo to onemogočeno tako tistim, ki so bile na usposabljanju za vojaka, kot tistim, ki so opravile ŠRO. Radojka Dukić je kot rezervna oficirka po končanem služenju samo enkrat sodelovala v večdnevni vojaški vaji, zaposlitve pa ni dobila. Leta 1992, ko se je v Bosni začela vojna, bi lahko sodelovala na logističnem področju, a je imela mlado družino in se za vključitev v vojaške enote ni odločila.⁷⁷

Slika 3: Fotografija kandidatk na služenju vojaškega roka, druga generacija ŠRO (april 1984) v Splitu (Lora); spletni vir: Facebook skupina Devojke u JNA 1983–1985

⁷⁵ Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac.

⁷⁶ MORS. Analiza izvršenih priprema.

⁷⁷ Pogovor avtorice z Radojko Dukić.

Sklep

V prispevku sem želela predstaviti nekatere aspekte prostovoljnega služenja vojaškega roka za ženske, ki ga je JLA uvedla med letoma 1983 in 1985. Pri tem sem se oprla na dva vira – prvega predstavlja dokument Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo Socialistične republike Slovenije in dokument Zveznega sekretariata za narodno obrambo, ki podajata analizo prostovoljnega služenja vojaškega roka za ženske v prvem letu, ko so ga uvedli; drugi vir pa predstavljajo zgodbe petih žensk, nekdanjih prostovoljk v JLA, s katerimi sem leta 2022 opravljala pogovore. Na osnovi dokumentov in omenjenih pričevanj sem želela v prvi vrsti pridobiti vpogled v strukturo in izvedbo služenja za ženske, nato pa s primerjavo analize v dokumentih in petih osebnih zgodb raziskati značilnosti tako njihove kolektivne kot individualne izkušnje služenja JLA ter razlike in neskladja med teorijo (uradno politiko in doktrino služenja) in praktično izvedbo.

Zgoraj omenjena dokumenta, na katera se opiram, sta po eni strani zelo podrobna, saj sistematično navajata vse od statističnih podatkov pri evidentiranju in prijavi na služenje do končne analize oziroma ugotovitev konec prvega leta usposabljanja; po drugi strani pa izpuščata določena pojasnila, kot je na primer navedba konkretnih primerov neustreznega obnašanja civilistov do vojakinj ali konfliktov v samih enotah. Kljub temu da navajata nekaj pomanjkljivosti pri izvajanju služenja deklet, sta v splošnem zelo pozitivno naravnana in sta usmerjena v nadaljevanje usposabljanja.

Vrstnemu redu, po katerem dokumenta obravnavata posamezna področja služenja vojaškega roka za ženske, sem poskušala pri pogovorih s sogovornicami slediti tudi sama. Kljub načrtanim smernicam pa sem uporabljala metodo odprtih vprašanj in pustila, da so pripovedovalke same povedale tisto, kar se je jim zdelo pomembno in kar so same želele ubesediti, medtem ko se nekaterih drugih, za današnji čas mogoče nam pomembnejših področij, niso dotikale.

Tako na osnovi vira, še bolj pa na osnovi ustnih pričevanj lahko ugotavljamo, katera področja vojaškega usposabljanja za ženske so tem najbolj pomembna, katere so tiste aktivnosti, ki se jih še danes spominjajo, in kaj je tisto, kar so v pogovorih izpuščale, pa se v sodobnem času postavlja kot relevantno

vprašanje. Vse sogovornice so zelo hitro začele s pripovedovanjem o samem služenju, medtem ko so izpustile podatke o svojem domačem in socialnem okolju, iz katerega so prihajale, o mnenju družine in sorodnikov o njihovi vključitvi v vrste JLA ter o selektivnem postopku (zdravniškem pregledu) za vstop na usposabljanje. V veliki meri so izpuščale tudi tehnične podatke, kot so vrsta opreme, ki so jo uporabljale, podrobnejši urnik in učni predmeti. Niso se spomnile, s katero pištolo so streljale in kolikokrat so izvajali pohode ali terensko usposabljanje. Hkrati pa so se vse spomnile preizkusov streljanja, v katerem naj bi bile veliko uspešnejše kot vojaki. Iz njihovih pripovedovanj ni čutiti le neizmernega ponosa na služenje vojaškega roka, ampak vrsto pozitivnih čustev, ki jih prevzemajo, ko govorijo o svoji mladosti, prijateljih, ne nazadnje pa tudi vero v nekdanko skupno državo ter »bratstvo in enotnost«, v katera so resnično verjele. Njihove pripovedi se osredotočajo na anekdote ob izhodih, razmišljanja ob težkih trenutkih, na določene »drugarice« oziroma prijateljice ali nadrejene, večkrat pa so govorile tudi o naivnosti mladosti in sodobnosti, v kateri predvsem s pomočjo družabnih omrežij poskušajo poiskati svoje nekdanje sovojakinje.

Ob pregledu statističnih podatkov in analize prostovoljnega služenja ugotovimo, da se je prvo leto za vojaščino odločilo največ žensk (5290), v preostanku poskusnega obdobja pa se je številka občutno zmanjšala. Skupno se je za služenje odločilo le 0,44 % žensk iz vse Jugoslavije.⁷⁸ Nekateri časopisi so ob koncu omenjenega obdobja navajali, da se vojaško usposabljanje žensk ni nadaljevalo zaradi upada števila zainteresiranih kandidat⁷⁹ a je bilo obdobje usposabljanja v resnici od samega začetka organizirano kot dvoletni projekt. Po koncu tega je oblast razmišljala o uvedbi obveznega služenja vojaškega roka za ženske, kar je posebej v Sloveniji naletelo na buren odziv. Nasprotniki obvezne vojaščine za ženske so kot protiargumente (poleg tajnosti vseh analiz in dokumentov JLA o tem) navajali dejstva, da je obstajalo že veliko alternativnih načinov usposabljanja mladine in da bi uvedba obveznega služenja za ženske zahtevala povečanje obrambnega proračuna države prav

78 Saša Perović, »Ženske v obrambnih silah jugoslovanske ljudske armade (1983–1985)«. Magistrsko delo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2018, 74–77.

79 Milenko Škrinjar, »Za dekleta še veliko ovir«, *Naša obramba*, 5/1988, 25.

v času velike gospodarske krize.⁸⁰ Nasproti predlogu o obveznem služenju je bila podana pobuda, naj bo ženskam raje omogočen vpis v vojaške šole in nadaljnje prostovoljno vojaško usposabljanje za tiste, ki si tega želijo.⁸¹ S polemikami, ki so v družbi sledile po koncu poskusnega obdobja prostovoljnega služenja za dekleta, se v pričujočem članku nisem ukvarjala, ker prvič to presega njegov okvir, drugič pa predvsem zato, ker se tudi sogovornice s tem niso nikoli ukvarjale, kar me je pripeljalo do ugotovitve, da gre še za eno od področij, ki se jim niso zdela pomembna. Vse pripovedovalke sem na koncu pogovora soočila z omenjenimi polemikami v zvezi z nadaljnjim vključevanjem žensk v vojsko, a se nobena od njih ni podrobneje ukvarjala s tem vprašanjem. Ker kariere niso mogle nadaljevati v JLA, so si izbrale drugačne poti, ki pa jih je ob izbruhu krvavih konfliktov prekinila vojna. Stike s sokandidatkami so ohranjale še nekaj let po končanem služenju, nekatere so obiskale svoje vojašnice, v devetdesetih pa so se te vezi pretrgale.

⁸⁰ Maja Garb, »Ženske na služenju vojaškega roka v JLA«. V *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Mojca Pešec in Ljubica Jelušič. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske, 2002«, 134.

⁸¹ Škrinjar, »O predlaganih rešitvah«, 13.

Viri in literatura

»**Dekleta so prevzela pobudo**«, Naša vojska – list ljubljanske armijske oblasti, 19. 8. 1983, str. 4.

»**Devojke dobri strelci**«, Naša vojska – list ljubljanske armijske oblasti, 11. 11. 1983, str. 2.

Garb, Maja. »Ženske na služenju vojaškega roka v JLA«. V *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Mojca Pešec in Ljubica Jelušič. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske, 2002.

Korošec, Tomo. *Vojaški slovar*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, 2002.

Ministrstvo za obrambo, Stalna zbirka dokumentarnega gradiva. *Analiza izvršenih priprava za dobrovoljno vojno obuku žena i obuke vojnika-žena prve (julske) partije u 1983. godini*. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu. RSLO, 820/1983, št. dokumenta 800/1.

Ministrstvo za obrambo, Stalna zbirka dokumentarnega gradiva. Informacija o vojaškem usposabljanju prostovoljk v JLA v poskusnem obdobju 1983–1985 v letu 1983. Republiški sekretariat za ljudsko obrambo. RSLO, RSLO, 06/1983.

Osebni arhiv Damjane Močnik.

Perović, Saša. »Ženske v obrambnih silah jugoslovanske ljudske armade (1983–1985)«. Magistrsko delo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2018.

Pogovor avtorice z Biljano Stefanović Petrović (28. 2. 2022).

Pogovor avtorice z Radojko Dukić (14. 3. 2022).

Pogovor avtorice z Zorko Kotur Prusac (26. 2. 2022).

Pogovor avtorice z Ljubinko Giorgijevsko (12. 2. 2022).

Pogovor avtorice z Damjano Močnik (12. 5. 2022).

»**Prostovoljke v JLA**«, *Naša obramba*, št. 4, leto 15, 1983.

Škrinjar, Milenko. »O predlaganih rešitvah«, *Naša obramba*, 6–7/1988.

Škrinjar, Milenko. »Za dekleta še veliko ovir«, *Naša obramba*, 5/1988.

»**Žene vojinci 1. generacija**«, Slobodan Novaković (scenarij in režija), Zastava film, dostopno 1. 12. 2024 na: <https://www.youtube.com/watch?v=G5lgBpOs-0k>.

»**Ženske-vojaki že julija**«, *Dogovori*, št. 15, letnik 11, 1983.

Znaki *ante cocturam* na keramiki iz Navporta

Tina Berden

Izvleček

Navport velja za eno najstarejših rimskih naselbin na območju današnje Slovenije in ključno najdišče za razumevanje procesov romanizacije na območju jugovzhodnih Alp. Pretekle arheološke raziskave nekdanjega *vicusa* so pokazale bogato zbirko drobnih najdb, ki naselbino po eni strani prikazujejo kot kraj dotoka uvoženih, predvsem italških izdelkov, po drugi strani pa kot lokalno obrtno središče.

Na manjšem delu grobe kuhinjske keramike iz naselbine se pojavljajo znaki, ki so bili na zunanost posod vrezani pred žganjem (*ante cocturam*). Prisotni so na tehnološko in oblikovno zelo uniformnem posodju, tj. predvsem na lečastih trinožnikih in pokrovih z razcepljenim robom.

Primerjalne analize so pokazale, da gre za psevdoabecedne znake, ki jih interpretiram kot oznake posameznih lončarjev oziroma lončarskih delavnic. Na osnovi razširjenosti, ujemanja receptur lončarskih mas, oblik posod in lončarskih znakov sklepam, da je bil vsaj del navportskih posod z znaki *ante cocturam* uvožen iz noriških lončarskih delavnic.

Ključne besede: arheologija, rimska doba, naselbina, Navport, keramika

Abstract

Nauportus is considered one of the earliest Roman settlements in present-day Slovenia and is a key site for understanding the Romanisation processes in the south-eastern Alps. Earlier archaeological investigations of the Roman *vicus* have yielded a rich collection of small finds which show that the settlement was both a place of influx of imported, mainly Italic products and a local craft centre.

A small proportion of the coarse kitchen ware from the settlement bears marks that were incised on the outside of the vessels before firing (*ante cocturam*). They are found on vessels that are technologically and formally very uniform, i.e. mainly on tripod vessels and lids with split rims.

Comparative analyses have shown that these are pseudo-alphabetic signs, which are interpreted here as markings of individual potters or pottery workshops. The distribution, the similarity of the fabrics, the vessel forms and pottery marks indicate that at least some of the pottery with *ante cocturam* marks came to *Nauportus* from pottery workshops in the province of *Noricum*.

Keywords: archaeology, roman age, settlement, *Nauportus*, pottery

Znaki *ante cocturam* na keramiki iz Navporta

Navport (sodobna Vrhnika) se je razvil na stičišču dveh najpomembnejših trgovskih poti na območju jugovzhodnih Alp, t. i. argonavtske poti, ki je iz severne Italije skozi iliro–italska vrata (Okra, Hrušica) vodila do Ljubljanske kotline in nato po rekah Ljubljanici, Savi in Donavi vse do Črnega morja, ter t. i. jantarjeve poti, ki je območje severnega Jadrana povezovala z Baltikom.¹

Pisni viri poročajo, da so to območje (verjetno v sredini 2. stoletja pr. Kr.) nadzorovali keltski Tavriski. Tu je bila prekladalna postaja za trgovsko blago, ki je z vozovi prispelo iz Akvileje in so ga pretovorili na ladje, s katerimi je po Ljubljani in Savi nadaljevalo pot proti vzhodu vsaj do Segestike (sodobni Sisak).²

Bogastvo, ki ga je prinašalo trgovsko blago, in ugoden strateški položaj, ki je omogočal nadzor nad najlažjimi vzhodnimi prehodi na Apeninski polotok, sta kmalu pritegnila pozornost rimske države. Rimljani so konec 2. ali v začetku 1. stoletja pr. Kr. na ravnini ob levem bregu Ljubljanice (na območju Stare pošte) ustanovili trgovsko naselbino Navport. Epigrafski spomeniki dokazujejo, da je Navport v sredini 1. stoletja pr. Kr. imel status vasi (*vicus*). Vodili so ga pari vaških načelnikov (*magistri vici*), ki so bili osvobodenci akvilejskih trgovskih družin. V avgustejskem obdobju ali nekoliko prej so Rimljani na ravnini na desnem bregu Ljubljanice (na območju Dolgih njiv) zgradili utrjen skladiščni kompleks s pristaniščem, ki je služil kot prekladalna postaja za trgovsko blago na poti med severno Italijo in Panonsko nižino ter Podonavjem, hkrati pa je bil verjetno povezan tudi z vojaško logistiko med osvajanjem in vzpostavitvijo oblasti na območju kasnejše province Panonije. Kompleks je bil po avgustejskem obdobju opuščen. Najpozneje v srednjeavgustejskem obdobju je na levem bregu Ljubljanice (na območju Brega) nastalo novo naselbinsko jedro. Med srednjeavgustejskim (morda že zgodnjeavgustejskim) obdobjem in začetkom druge polovice 1. stoletja po Kr. so tu stale lesene stavbe, med katerimi so izkopali nepravilno mrežo drenažnih jarkov. V istem času je prišlo do sprememb, ki so močno vplivale na

1 Šašel Kos, Marjeta, »Nauportus: antični literarni in epigrafski viri,« v: *Nauportus (Vrhnika)*, ur. Jana Horvat (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990), 17.

2 Strabo 7, 5, 2; prevod in komentar Šašel Kos, »Nauportus«, 18–19.

nadaljnji razvoj naselbine. 18 kilometrov severovzhodneje je bila ustanovljena *Colonia Iulia Emona*, ki je postala glavno regionalno središče. Zgrajena je bila *via publica* Akvileja–Emona, najdbe iz Ljubljane pa kažejo na upad rečnega prometa. Navport je tako izgubil monopolni položaj najpomembnejše trgovske postaje na poti iz Italije in se postopoma preoblikoval v majhno naselje ob glavni cesti. V drugi polovici 1. stoletja po Kr. so lesene stavbe z Brega nadomestile zidane stavbe, približno en kilometer proti jugozahodu pa se je na območju Gradišča razvilo novo, ločeno naselbinsko jedro. Navport se je znova uveljavil v pozni rimski dobi, in sicer kot strateška točka na območju jugovzhodnoalpskega obrambnega sistema *Clavstra Alpium Iuliarum*. O propadu naselbine je znanega zelo malo. Najdbe iz premešanih plasti z različnih lokacij kažejo, da so naselbino verjetno opustili v sredini 5. stoletja po Kr., tj. hkrati z večino drugih jugovzhodnoalpskih nižinskih naselbin.³

Skoraj 150-letna tradicija arheoloških raziskav Navporta⁴ je ponudila številne drobne najdbe, med katerimi prevladujejo ostanki keramičnih posod. Ti nudijo vpogled v življenje naselbine med pozno prazgodovino in pozno rimsko dobo ter njeno vpetost v lokalno in regionalno gospodarstvo.

Znaki *ante cocturam* na posodah iz Navporta

Na posameznih posodah iz grobe kuhinjske keramike z najdišča Kočevarjev vrt na Vrhniki⁵ se pojavljajo oznake, ki so bile na zunanjo površino posod z

- 3 Zadnja večja pregleda: Horvat, Jana, »Nauportus – Vrhnika,« v: *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru*, ur. Jana Horvat, Irena Lazar in Andrej Gaspari (Založba ZRC, 2020); Žerjal, Tina, »Nauportus/Vrhnika,« v: *Roman urban landscape: towns and minor settlements from Aquileia to the Danube*, ur. Jana Horvat, Stefan Groh, Karl Strobel in Mateja Belak (Založba ZRC, 2024).
- 4 Za zgodovino raziskav glej: Horvat, Jana, *Nauportus (Vrhnika)* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990), 37–38; Horvat, »Nauportus–Vrhnika«, 94; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«.
- 5 Delne objave najdišča: Horvat, Jana, »Skupek keramike iz prve polovice 1. stoletja iz Navporta,« v: *Emona med Akvilejo in Panonijo*, ur. Irena Lazar in Bernarda Županek (Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, 2012); Berden, Tina, Katarina Čufar in Jana Horvat, »Selected early imperial contexts from Nauportus: Breg area,« v: *Chronologie*

nohtom ali koničastim predmetom (npr. lesena palčka, stilus) vrezane pred žganjem (tj. *ante cocturam*) in se po tem razlikujejo od t. i. grafitov, oznak, ki so bile vpraskane na površino že žganih posod (tj. *post cocturam*).

Gre za redukcijsko žgano keramiko s sivkasto rjavo, sivo ali črno površino in prelomom, z zmernimi do obilnimi primesmi zdrobljenega apnenca ter redkimi primesmi organskih snovi in železovih oksidov⁶ (slika 1).

Slika 1: Navport, Kočevarjev vrt; lončarska masa, iz katere so bile izdelane posode z znaki *ante cocturam*.

und vergleichende Chronologien zum Ausgang der Römischen Republik und zur Frühen Kaiserzeit. Tagungsband des internationalen Kolloquiums anlässlich 70 Jahre Archäologische Ausgrabungen auf dem Magdalensberg: zugleich Festgabe für Eleni Schindler Kaudelka, ur. Heimo Dolenz in Karl Strobel (Landesmuseum für Kärnten, 2019); Čufar, Katarina, Jana Horvat, Tjaša Tolar, Tina Berden in Maks Merela, »Raziskovalni potencial lesa sodov iz rimskih vodnjakov«, *Les* 68, št. 1 (2019), DOI: 10.26614/les-wood.2019.v68n01a05; Berden, Tina in Adrijan Košir, »SEM–EDS Elemental analysis of the pigments from Nauportus,« v: *Adriatlas 4. Produzioni artigianali in area adriatica: manufatti, ateliers e attori (III sec. a. C. – V sec. d. C.)*, ur. Daniela Rigato, Manuela Mongardi in Matthia Vitelli Casella (Ausonius, UN@, 2021), DOI: 10.46608/primoluna8.9782356134073.8; Berden, Tina, »Navport (Vrhnika) – arheološko najdišče Kočevarjev vrt« (Doktorska disertacija, Podiplomska šola ZRC SAZU, 2022); Berden, Tina, »Rimski Navport, lokalno obrtno središče,« *Keria: studia Latina et Graeca* 26, št. 1 (2024), DOI: 10.4312/keria.26.1.41–61.

⁶ Berden, »Navport (Vrhnika)«, fabrikat G 1.

Znake srečamo na loncih, trinožnikih in pokrovih.

Edini lonec s tovrstno oznako, ki se nahaja na zgornjem delu zunanje površine ostenja, ima preprosto, kratko izvihano ustje s kaneluro na robu. Vrat je stožčast in okrašen s širokimi vodoravnimi kanelurami (slika 2: 1). Najden je bil v polnilu drenažnega jarka, ki ga časovno umeščamo med tiberijsko obdobje in začetek druge polovice 1. stoletja po Kr.⁷ Podoben lonec je bil najden tudi v avgustejskih plasteh na bližnjih Dolgih njivah.⁸

Trinožniki imajo lečaste recipiente (slika 2: 2–6). Znaki *ante cocturam* se pojavljajo na zunanji površini ostenja (slika 2: 2, 5) ali na eni od nog (slika 2: 3, 4, 6). Najdeni so bili v plasteh, ki jih časovno umeščamo med srednjeavgustejsko obdobje in 2. stoletje po Kr., ter v premešani plasti.⁹ Oblika se pojavlja tudi na drugih osrednjeslovenskih rimskih najdiščih, kjer je časovno umeščena med avgustejsko obdobje in 2., morda še 3. stoletje po Kr.¹⁰

Pokrovi imajo značilni »klasični« razcepljeni rob. Znaki *ante cocturam* se pojavljajo na zunanji površini ostenja (slika 3, 4). Najdeni so bili v plasteh, ki jih časovno umeščamo med srednjeavgustejsko obdobje in začetek 2. stoletja po Kr., ter v premešani plasti.¹¹ Pokrovi z istega najdišča in enake oblike, vendar brez oznak,

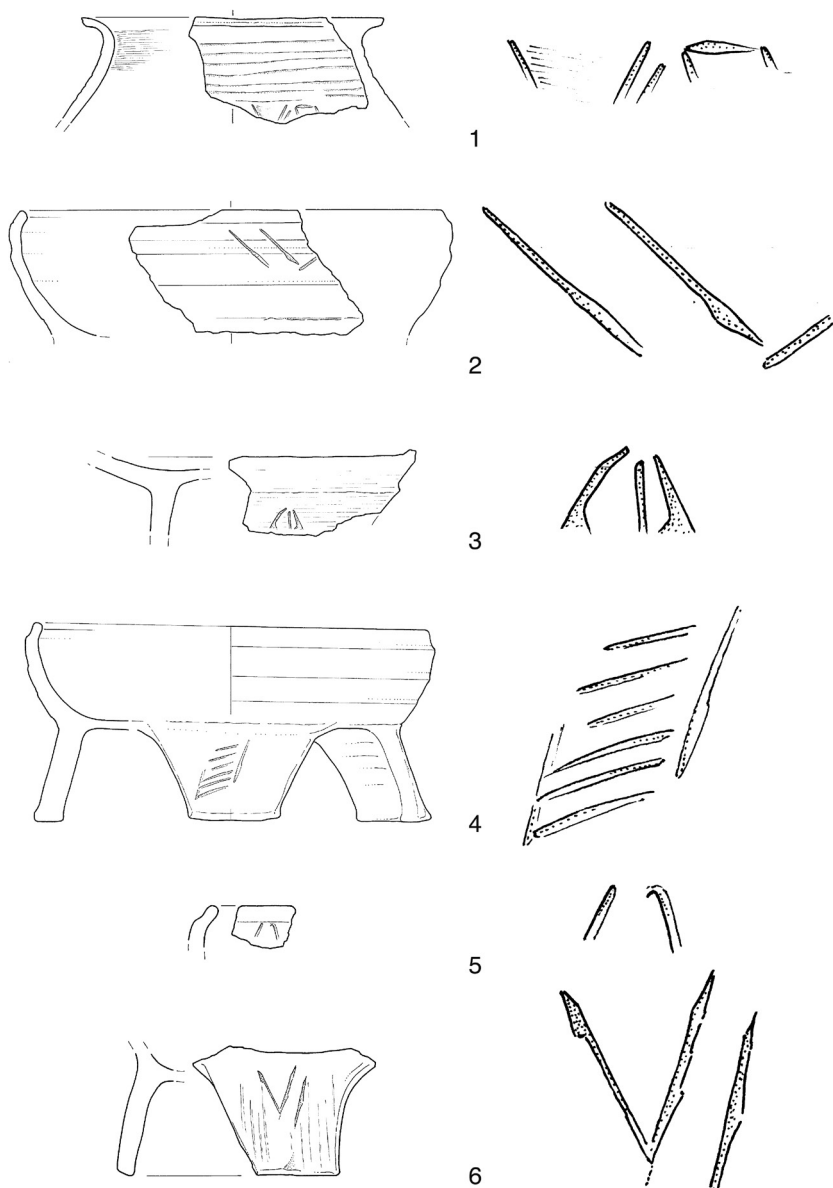
7 SE 218. Berden, »Navport (Vrhnika)«.

8 Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, t. 2: 9.

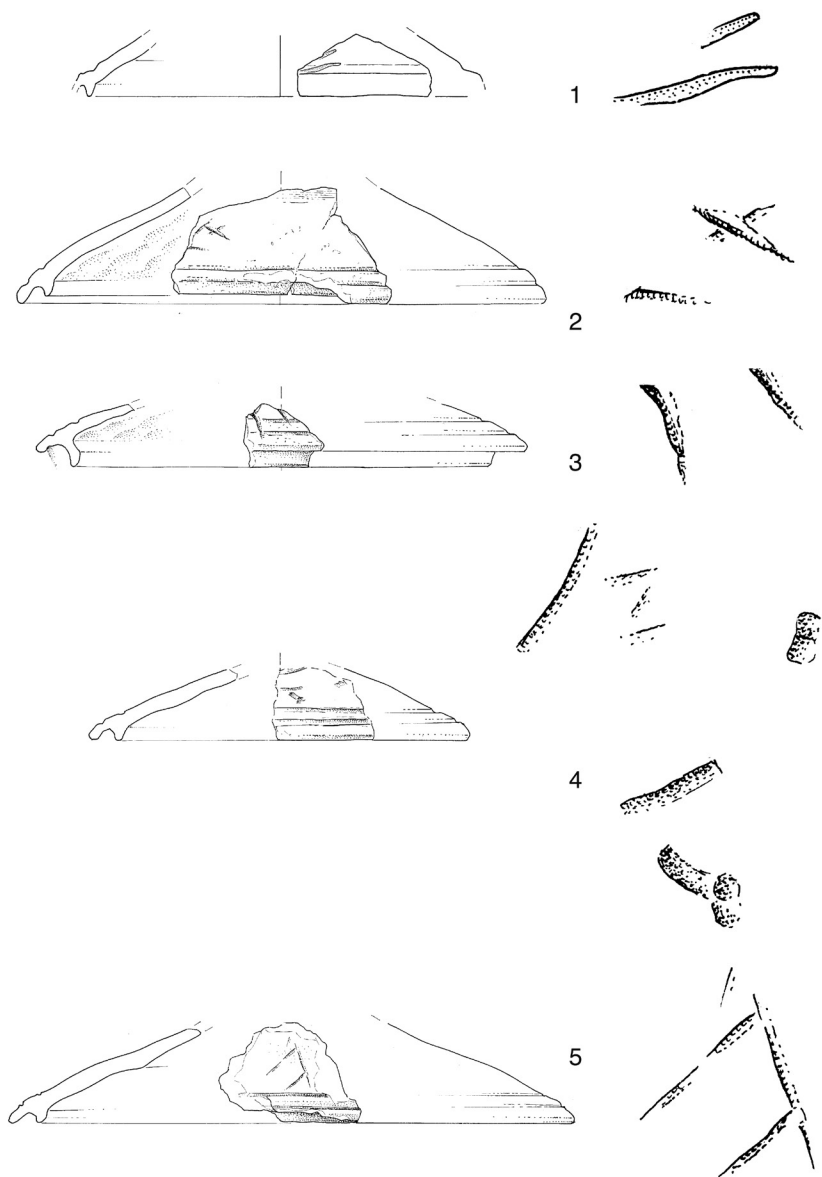
9 SE 9, 309, 483, 1007, 1085. Berden et al., »Selected early imperial contexts«; Čufar et al., »Raziskovalni potencial lesa«; Berden, »Navport (Vrhnika)«.

10 Plesničar-Gec, Ljudmila, *Keramika emonskih nekropol* (Mestni muzej, 1977), 54, t. 7: 19–22; Plesničar-Gec, Ljudmila, *Starokrščanski center v Emoni* (Narodni muzej, 1983), t. 6: 17, 8: 7, 11: 6, 7, 17: 4; Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, t. 8: 4, 16: 5, 25: 13; Vičič, Boris, »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15,« *Arheološki vestnik* 44 (1993), t. 19: 9, 11; Vičič, Boris, »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32,« *Arheološki vestnik* 45 (1994), t. 8: 4, 5, 22: 9, 15, 16; Sagadin, Milan, »Mengeš v antiki,« *Arheološki vestnik* 46 (1995), t. 7: 12; Plesničar-Gec Ljudmila, *Emonski forum*. (Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006), t. 10: 6, 41: 19, 42: 1–5, 47: 4, 5, 51: 21; Žerjal, Tina, »Obrežje Ljubljane na Prulah (Ljubljana) v avgustejskem obdobju,« v: *Emona MM: urbanizacija prostora – nastanek mesta*, ur. Boris Vičič in Bernarda Županek (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017), sl. 5: 1.

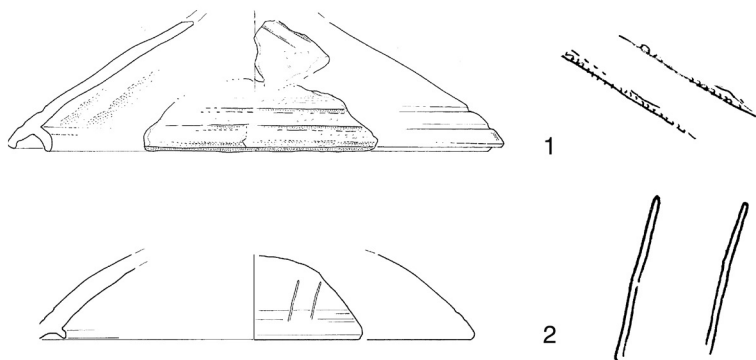
11 SE 9, 11, 1142. Horvat, »Skupek keramike«; Berden, »Navport (Vrhnika)«.

Slika 2: Navport, najdišče Kočevarjev vrt; keramično posodje z znaki ante cocturam, posode v merilu 1 : 4, oznake v merilu 1 : 1

Slika 3: Navport, najdišče Kočevarjev vrt; keramično posodje z znaki ante cocturam, posode v merilu 1 : 4, oznake v merilu 1 : 1

Slika 4: Navport, najdišče Kočevarjev vrt; keramično posodje z znaki *ante cocturam*, posode v merilu 1 : 4, oznake v merilu 1 : 1

so lahko že zgodnjeavgustejski in se pojavljajo do konca 2. stoletja po Kr.¹² Na območju osrednje Slovenije se oblika pojavlja v kontekstih, časovno umeščenih med srednjeavgustejsko obdobje in 2. stoletje po Kr.¹³ Nekateri avtorji pokrove z razcepljenimi robovi funkcionalno povezujejo s trinožniki z lečastim recipientom.¹⁴

Znaki *ante cocturam* na rimski keramiki z drugih najdišč

Zaradi redkosti in nečitljivosti, se s pomenom znakov *ante cocturam* na rimskem keramičnem posodju v slovenskem prostoru še nihče ni poglobljeno ukvarjal.

¹² Berden, »Navport (Vrhnika)«.

¹³ Plesničar-Gec, *Starokrščanski center v Emoni*, t. 11: 8,14; Vičič, »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15«, t. 22: 1,2; Vičič, »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32«, t. 21: 13,14; Plesničar-Gec, *Emonski forum*, t. 42: 6, 43: 3, 5, 6, 8, 11, 15; Žerjal, »Obrežje Ljubljanice na Prulah«, slika 5: 16.

¹⁴ Glej npr. Zabehlicky-Scheffeneegger, Susanne, »Dreifuss-Schüsseln mit Töpfermarken vom Magdalensberg«, *RCRF Acta* 35 (1997).

V bližnji Emoni sem med številnim objavljenim naselbinskim in grobnim gradivom prepoznala zgolj dve posodi s tovrstnimi oznakami. Gre za pokrova z razcepljenim robom, prvi je bil najden na območju foruma,¹⁵ drugi izvira iz enega od grobov.¹⁶ Na obeh pokrovi se pojavita enaka znaka, pri čemer je I. Mikl Curk znak na pokrovu s foruma interpretirala kot črko noriške pisave.¹⁷ Po količini grobe kuhinjske keramike s tovrstnimi oznakami močno izstopa Celeja.¹⁸ najdeni so bili v premešanih plasteh iz Romule,¹⁹ S. Zabehlicky-Scheffenegger in kasneje J. Zeidler navajata še nadaljnje neobjavljene emonske,²⁰ celejske²¹ in verdunske primerke²² (slika 5).

15 Plesničar-Gec, *Emonski forum*, t. 42: 6.

16 Petru, Sonja. *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960)* (Narodni muzej, 1972), t. LXXVII: 21.

17 Mikl Curk, Iva, »Sigillata, namizno in kuhinjsko posodje,« v: *Emonski forum*, ur. Ljudmila Plesničar-Gec (Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006), 91. Pri tem se je verjetno naslonila na objave R. Eggerja v zvezi s t. i. noriško pisavo, katere obstoj je bil v novejšem času zavržen (glej Stifter, David, »Vernacular Celtic Writing Traditions in the East–Alpine Region in the Iron–Age Period?,« v: *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie. Tagungsbeiträge der 3. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie*, ur. Raimund Karl in Jutta Leskovar (Herausgegeben vom Oberösterreichischen Landesmuseum, 2009), 363–367).

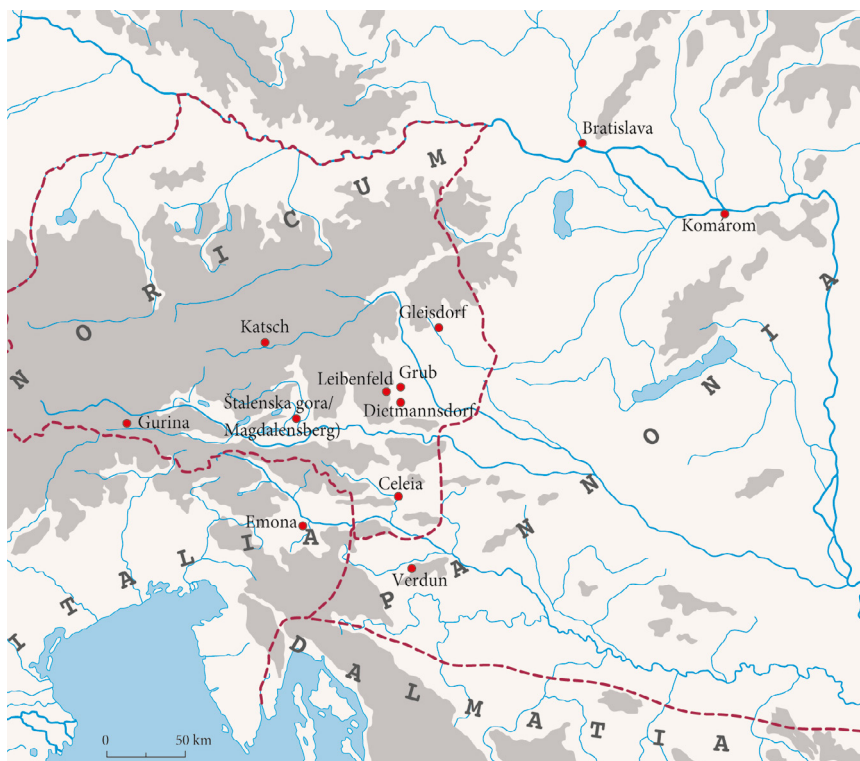
18 Bausovac, Maja. *Vivas felix: Celeia: arheološko najdišče Osrednja knjižnica Celje* (Pokrajinski muzej, 2014), t. 16: 10, 11, 17: 13; Krajšek, Jure. »Keramika rimske Celeje.« (Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2015), 120, 134, t. 7: 33, 36, 37, 20: 106; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa* (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2023), več kot sto različnih posod z *ante cocturam* znaki.

19 Tomaž, Alenka, Irena Lazar in Eleni Schindler Kaudelka. *Ribnica pri Brežicah. Romula, območje Petričev grič* (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2025), 166–168, slika 118.

20 Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, op. 12 navaja posodi z inv. št. M 2384 in Š 501 iz Mestnega muzeja Ljubljana (danes Muzej in galerije mesta Ljubljana). Lečasti trinožnik z inv. št. M 2384 izvira z najdišča Starokrščanski center in je objavljen v Plesničar-Gec, *Starokrščanski center v Emoni*, 110, t. 11: 7 – kataloški opis in risba ne kažeta prisotnosti znakov *ante cocturam* na posodi. Posoda z inv. št. Š 501 izvira z najdišča Šumi in je neobjavljena (za informacije o obeh predmetih se zahvaljujem kustosinji Bernardi Županek). Tudi Zeidler, Jürgen, »A Celtic script in the eastern La Tène culture?,« *Etudes Celtiques* 35 (2003), fig. 1: 96.

21 Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, op. 13; Zeidler, »A Celtic script«, fig. 1: 93.

22 Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, op. 14; Zeidler, »A Celtic script«, fig. 1: 97.

Slika 5: Vzhodnoalpska in podonavska rimska najdišča z objavljenim posodjem, ki nosi znake ante cocturam (dopolnjeno po Zabehlicky-Scheffenecker, »Dreifuss-Schüssel«, abb. 5)

Takšni znaki na keramičnem posodju so znani tudi z drugih noriških najdišč²³

- 23 Glej npr. Hebert, Bernhard, »Neufunde aus der Steiermark«, *Specimina Nova Dissertationum Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae VII, Pars Prima* (1991), abb. 4–6; Jablonka, Peter, *Die Gurina bei Dellach im Gailtal. Siedlung, Handelsplatz und Heiligtum* (Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2001), taf. 29: 21; Artner, Wolfgang, *Die provinzialrömischen Gräber von Gleisdorf in der Oststeiermark* (Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 1994), taf. 31: Grab 78, 2; Ehrenreich, Sigrid, »Das Gräberfeld von Katsch in der Steiermark. Neuaufnahme der Funde«, *Fundberichte aus Österreich* 32 (1993), taf. 4: 8; Schindler-Kaudelka, Eleni in Susanne Zabehlicky-Scheffenecker, »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg. Ein Anfang.« v: *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet, vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert*, ur. Jaroslav Tejral, Karol Pieta in

in srednjega Podonavja²⁴ (slika 5). Tako kot v Navportu se večinoma pojavljajo na lečastih trinožnikih in pokrovih z razcepljenim robom, posode pa so si zelo podobne tudi v recepturah lončarskih mas.

Razširjenost posod z znaki *ante cocturam* (slika 5), ujemanje oblik, podobne recepture lončarskih mas,²⁵ še posebej pa prisotnost enakih znakov²⁶ kažejo, da bi vsaj del grobe kuhinjske keramike z znaki *ante cocturam* iz Navporta in Emone lahko bil uvožen iz večjih lončarskih centrov na območju južnega Norika, tj. z območja Celeje²⁷ in/ali Dravske doline.²⁸

Ján Rajtár (Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1995), 183, abb. 14: levo; Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«; Schindler–Kaudelka, Eleny, »Céramiques communes du Magdalensberg: un cas exceptionnel dans le Norique,« v: *Les céramiques communes dans leur contexte régional: faciès de consommation et mode d'approvisionnement*, ur. Cécile Batigne Vallet (Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 2012), 202, fig. 14.

- 24 Pieta, Karol, »Romischer Import der Spätlatenezeit in der Slowakei,« *Arheološki vestnik* 47 (1996), abb. 1: 10,13?; Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, op. 15.
- 25 Primerjaj sliko 1 in Schindler–Kaudelka, Zabehlicky–Scheffenegger, »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg«, 177; Schindler–Kaudelka, »Céramiques communes du Magdalensberg«, 198; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, 957–958.
- 26 Primerjaj npr. sliko 2: 1 in Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, G 1529; slika 3: 2 in Artner, Die provinzialrömischen Gräber von Gleisdorf, taf. 31: Grab 78, 2; Schindler–Kaudelka, Zabehlicky–Scheffenegger, »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg«, Abb. 14: 159; Pieta, »Romischer Import«, abb. 1: 10; Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, Abb. 4: 14; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, G 1191, G 1204, G 1439, G 2312, G 3197, G 3199, G 3209, G 4235, G 6197, G 6265, G 7766; slika 3: 5 in Hebert, »Neufunde aus der Steiermark«, abb. 5; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, G 5584; slika 4: 2 in Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, Abb. 4: 27; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, G 1075. Za Emono primerjaj Plesničar–Gec, *Emonski forum*, t. 42: 6; Petru, Sonja, *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960)* (Narodni muzej, 1972), t. LXXVII: 21 in Schindler–Kaudelka, Zabehlicky–Scheffenegger, »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg«, Abb. 14: 158; Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, Abb. 4: 19.
- 27 Krajšek, Jure, »Keramika rimske Celeje«.
- 28 O problematiki obstoja lončarskih delavnic na območju južnega Norika: Schindler–Kaudelka, »Céramiques communes du Magdalensberg«, 198; Auer, Martin in Malgorzata

Promet med Navportom in Emono je v prazgodovini potekal po Ljubljani. Po izgradnji glavne ceste (*via publica*) Akvileja–Emona v avgustejskem obdobju, je vodna pot izgubila svoj pomen, velik del prometa se je preusmeril na kopensko pot, ki je potekala po severnem obrobju Ljubljanskega barja.²⁹ Od Emone naprej je promet proti južnemu Noriku potekal po glavni cesti Emona–Celeia.³⁰ V bližini Mengša se je morda preusmeril na t. i. gorenjsko pot, Karavanke prečkal po enem od prelazov (Korensko sedlo, Ljubelj,³¹ Jezerski vrh) in se spustil v Dravsko dolino,³² ali pa je pot nadaljeval proti

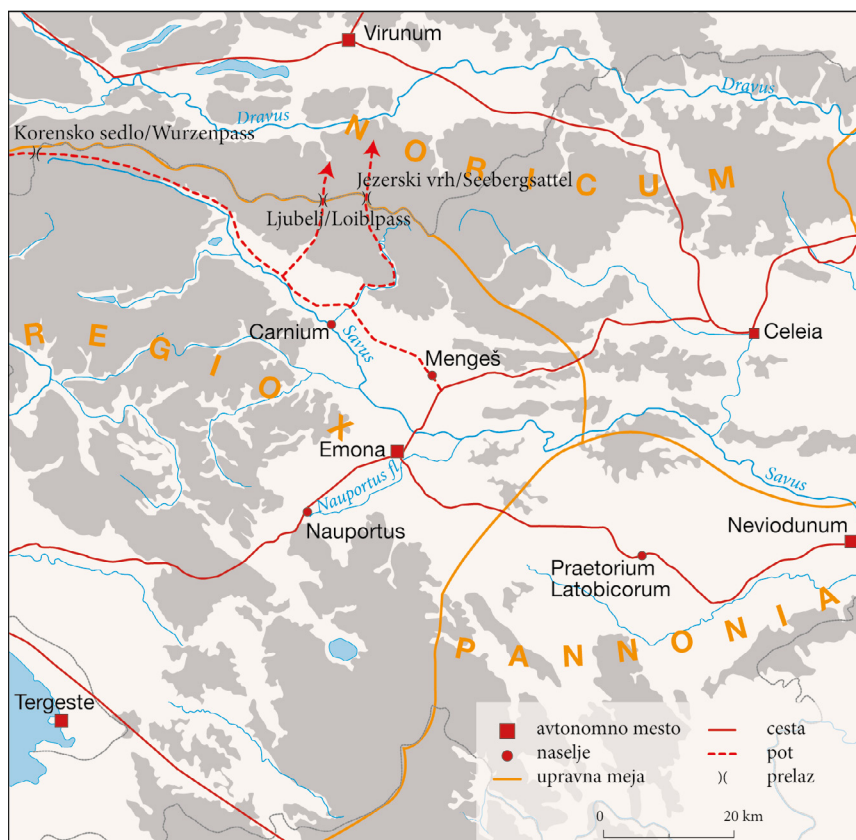
Daszkiewicz. »Archaeological expectations and archaeometric results. Some considerations on imported coarse wares and local pottery production in Aguntum, Austria.« V: Zbornik III. mednarodnog arheološkega kolokvija. Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru, ur. Goranka Lipovac Vrkljan, Bartul Šiljeg, Ivana Ožanić Roguljić in Ana Konestra. Zbornik instituta za arheologiju 12 (Institut za arheologiju, Muzej grada Crikvenice, 2017); Auer, Martin, *Municipium Claudium Aguntum. Keramikregionen als Interaktionsräume. Eine westnorische Perspektive* (Harrassowitz, 2019); Borgers, Barbara, Corina Ionescu, Ágnes Gál, Franz Neubauer, Christoph Von Hagke, Martin Auer, Veronika Szilagy, Zsolt Kasztovszky, Katalin Gméling, Ildikó Harsányi in Lucian Barbu-Tudoran. »Production technology and knowledge transfer of calcite-tempered grey ware bowls from 2nd- to 5th-century CE Noricum (Austria).« *Archaeometry* 65(3) (2022), 480–497. DOI: 10.1111/arcm.12823; Borgers, Barbara, Martin Auer, Simon Wagner in Peter Tropper. »Production and Distribution of Greyware Tripod-bowls in the 1st and 2nd centuries AD Noricum (Austria).« *Open Access Journal of Archaeology & Anthropology* 4(3) (2023): 1–10. DOI: 10.33552/OAJAA.2023.04.000588; Borgers, Barbara in Martin Auer. »Communities of practice in 2nd–5th century AD pottery production: A case study from south-western Noricum, Austria.« *Journal of Roman Pottery Studies* 20 (2024), 77–92. DOI: 10.2307/jj.10782297.14.

29 Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, 39–45; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 112–113.

30 Šašel, Jaroslav, »Rimske ceste v Sloveniji (viae publicae)«, v: *Arheološka najdišča Slovenije*, ur. Stane Gabrovec, Stanislav Jesse, Peter Petru, Jaroslav Šašel in Franc Truhlar (Državna založba Slovenije, 1975).

31 Šašel Kos, Marjeta, *Pre-Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic* (Narodni muzej Slovenije, 1999), 21–22; Šašel Kos, Marjeta, »Sacred places and epichoric gods in the southern Alpine area – some aspects,« v: *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, ur. Christiane Delplace in Francis Tassaux (Ausonius, Diffusion de Boccard, 2000), 30–31; Visočnik, Julijana, »Rimljani v Trziču in njegovi okolici«. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 68/3 (2020).

32 Horvat, Jana, »Roman sites in the high altitude areas of Slovenia,« v: *Le aree montane come frontiere: spazi d'interazione e connettività. Atti del convegno internazionale, Udine, 10-12 dicembre 2009*, ur. Stefano Magnani, Paola Mior in Leonardo Gregoratti (Aracne, 2013), 142; Horvat, Jana in Milan Sagadin, »Emonska podeželje,« v: *Emona MM: urbanizacija prostora –*

Slika 6: Poskus rekonstrukcije prometnih povezav med severovzhodnim delom Desete italške regije in južnim Norikom

vzhodu ter nekje med Šempetrom in Celejo zavil na cesto, ki je v vrzelih med Karavankami in Pohorjem vodila proti severu in nato zahodu v Dravsko dolino³³ (slika 6).

Glede na odsotnost grobe kuhinjske keramike z *ante cocturam* znaki na objavljenih gorenjskih rimskodobnih najdiščih³⁴ se zdi bolj verjetno, da je tovrstno posodje Emono in Navport doseglo z vzhoda, tj. iz smeri Celeje.

O pomenu znakov *ante cocturam* na keramiki

Razumevanje vrhniških znakov *ante cocturam* močno otežuje njihova slaba ohranjenost. Z izjemo oznak na nogah dveh trinožnikov (slika 2: 4, 6) so namreč vse zgolj delno ohranjene.

Da bi lahko razumeli njihov pomen, moramo najprej ugotoviti, ali gre za številske ali črkovne ali psevdoabecedne znake.

V rimski dobi (tj. med 2. stoletjem pr. Kr. in 6. stoletjem po Kr.) so v tem delu imperija za zapisovanje črk in števk večinoma uporabljali rimsko latinično (*capitalis, cursiva*).³⁵ Na manjšemu številu drobnih arheoloških najdb (čelade, bronasto posodje, pločevinaste ploščice, keramične posode) so se

nastanek mesta, ur. Boris Vičič in Bernarda Županek (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017), 205–207, slika 2.

³³ Šašel, Jaroslav, »Rimske ceste v Sloveniji (viae publicae)«.

³⁴ Sagadin, Milan, »Mengeš v antiki.«; Sagadin, Milan, »Poselitvena slika rimskega podeželja na Gorenjskem,« *Kranjski zbornik* (1995); Sagadin, Milan. »Od Karnija do Kranja: arheološki podatki o razvoju poselitve v antičnem in zgodnj srednjeveškem obdobju« (Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2005).

³⁵ Bischoff, Bernhard, *Latin Palaeography: antiquity and the Middle Ages* (Cambridge University Press, 1997), 54–66; Foerster, Hans in Thomas Frenz. *Abriss der lateinischen Paläographie* (A. Hiersemann, 2004), 101–123.

ohranile tudi pisave staroselskega prebivalstva kot sta npr. venetska³⁶ in t. i. ptujška pisava.³⁷

Znaki VI (slika 2: 1, 6), X (slika 3: 2) in Z (slika 3: 4) se pojavljajo tako v latinici³⁸ kot v venetski abecedi,³⁹ lestvičasti oznaki (slika 2: 4; slika 3: 5) sta še najbolj podobni znakom iz venetske abecede,⁴⁰ znaka v obliki w (slika 2: 3, morda tudi slika 2: 5) in različne variante dvojnih poševnih črt (slika 2: 2; slika 3: 1, 3; slika 4) se ne pojavljajo v nobeni od zgoraj navedenih pisav. Vse to kaže, da ne gre za številske ali črkovne znake, ampak za psevdoabecedo.⁴¹ Izjemo bi lahko predstavljala oznaka na enem od trinožnikov (slika 2: 6), ki bi lahko predstavljala okrajšavo napisa VI ali pa gre za zapis rimskega števila šest (VI).

V zvezi s pomenom tovrstnih oznak na rimski keramiki se v literaturi pojavlja več hipotez,⁴² pri čemer konsenz še ni bil dosežen.

Lahko bi šlo za okras posod.⁴³ Vrhniški lonec, trinožniki in pokrovi so primarno okrašeni s kanelurami in nažlebljenim okrasom. Prisotnost znakov *ante cocturam* na sicer dobro vidnih delih posod kvečjemu kazi estetski videz posod, zato se mi zdi ta hipoteza manj verjetna.

36 Repanšek, Luka, »Venetska pisava in njen vzhodni areal«, v: *Slovenski jezik in njegovi sosedje*, ur. Matej Šekli in Lidija Rezoničnik (Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2019); Marinetti, Anna, »Venetico (Venetic)«, *Palaeohispanica, revista sobre lenguas y culturas de la Hispania antigua* 20 (2020), DOI: 10.36707/palaeohispanica.voi20.374.

37 Eichner, Heiner, Janka Istenič in Milan Lovenjak, »Ein römzeitliches Keramikgefäß aus Ptuj (Pettau, Poetovio) in Slowenien mit Inschrift in unbekanntem Alphabet und epichorischer (vermutlich keltischer) Sprache«, *Arheološki vestnik* 45 (1994); Repanšek, »Venetska pisava in njen vzhodni areal«.

38 Bischoff, Bernhard, *Latin Palaeography*, 64, fig. 5: I, V, X, Z.

39 Marinetti, »Venetico«, fig. 2: Θ = /t/, i, s, u.

40 Marinetti, »Venetico«, fig. 2: e, v, h.

41 Enako Stifter, »Vernacular Celtic Writing«, 363–367; Schindler–Kaudelka, »Céramiques communes du Magdalensberg«, 202. *Contra* Zeidler, »A Celtic script«, 81–103, ki znake povezuje s t. i. latensko abecedo.

42 Pregled v Zeidler, »A Celtic script«, 76–89.

43 Zeidler, »A Celtic script«, 76–77.

Ni verjetno, da gre za oznake vsebine oziroma funkcije posode,⁴⁴ ker temu nasprotuje velika raznovrstnost oznak na posodju z enako funkcijo, kot so npr. trinožniki (gl. npr. slika 2: 2–6).

Možnost, da gre za številske oznake, povezane s prostornino posod, je bila ovržena, saj se na posodah enake prostornine pojavljajo različne oznake (prim. npr. slika 2: 2, 4). Prav tako se domnevne oznake prostornin ne ujemajo z izračunano prostornino posod.⁴⁵

Lahko bi šlo za številske oznake, povezane z zaporednimi številkami izdelkov ali oznako serije posodja posamezne lončarske delavnice. Tudi ta teza je bila zaradi raznovrstnosti oblik znakov ovržena, in sicer z argumentom, da noben od znanih številčnih sistemov ne potrebuje šestdeset ali več različnih znakov za zapisovanje posameznih števk.⁴⁶

V Navportu se znaki *ante cocturam* pojavijo na 2,2 % grobega kuhinjskega posodja, izdelanega iz enake lončarske mase (slika 1), kar pomeni, da verjetno tudi ni šlo za oznake, ki so bile del kontrole kakovosti.⁴⁷

Verjetno ne gre za apotropejske simbole, ker se znaki ne ujemajo z znanimi latenskimi in rimskimi magičnimi simboli, kot so npr. spirale, triskelioni, svastike, polmeseci, zvezde ipd.⁴⁸

Hipotezo o tem, da bi lahko šlo za lastniške oznake, ki jih je lončar pred žganjem vezal na vnaprej zakupljene posode,⁴⁹ lahko ovržemo, saj se enaki znaki pojavljajo na več sto kilometrov oddaljenih najdiščih (gl. opombo 25 in sliko 5).

Trenutno se zdi najbolj verjetno, da gre za oznake posameznih lončarjev oziroma lončarskih delavnic.⁵⁰ To se sklada s stanjem v Navportu in Emoni,

⁴⁴ Zeidler, »A Celtic script«, 78.

⁴⁵ Zeidler, »A Celtic script«, 78.

⁴⁶ Zeidler, »A Celtic script«, 78.

⁴⁷ Zabehtlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, 132.

⁴⁸ Zeidler, »A Celtic script«, 80.

⁴⁹ Zeidler, »A Celtic script«, 86–89.

⁵⁰ Zabehtlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, 132; Zeidler, »A Celtic script«, 79–80; Schindler–Kaudelka, »Céramiques communes du Magdalensberg«, 198; Krajšek, »Keramika rimske Celeje«, op. 431.

kjer na osnovi razširjenosti, podobnih receptur lončarskih mas, oblik posod in oblik znakov *ante cocturam* sklepam, da bi lahko vsaj del keramičnega posodja s tovrstnimi oznakami po trgovskih poteh prispel iz južnonoriških lončarskih delavnic.

Sklep

V raziskavi se je pokazala močna povezava (podobne recepture lončarskih mas, ujemanje oblik posodja in določenih znakov *ante cocturam*) med keramičnim gradivom iz severovzhodnega dela Desete italske regije (Navport, Emona) in gradivom iz Norika. To bi lahko kazalo na uvoz vsaj dela grobe kuhinjske keramike (predvsem lečastih trinožnikov in pokrovov z razcepljenim robom) iz večjih južnonoriških lončarskih centrov, predvsem tistih na območju Celeje in Dravske doline. Posodje so po glavni cesti Virunum–Celeja–Emona in/ali čez karavanske prelaze po t. i. gorenjski poti tvorili do kupcev na območju Ljubljanske kotline, kjer sta glavni in največji tržišči v tem obdobju bila Emona in Navport.

Pri znakih *ante cocturam* gre za psevdoabecedne znake. Stanje, izkazano v Navportu in Emoni, govori v prid hipotezi, da gre za oznake posameznih lončarjev oziroma lončarskih delavnic. Teoretično gre torej za enak sistem označevanja izdelkov, kot ga npr. poznamo s sigilatnega posodja⁵¹ in pečatnih oljenk.⁵² Ta raziskovalec omogoča podrobne študije sistemov proizvodnje, časovnic delovanja posameznih lončarskih mojstrov oziroma lončarskih delavnic in njihovega trgovskega dometa. Nadaljnje analize grobega kuhinjskega posodja z znaki *ante cocturam* bi torej prihodnjim raziskovalcem lahko omogočile podobne poglobljene študije proizvodnje in razmeroma slabo poznane trgovske izmenjave med severovzhodnim delom Desete italske regije in provinco Norik.

⁵¹ Glej npr. Oxe, August, Howard Comfort in Philip Kenrick, *Corpus Vasorum Arretinorum. A catalogue of the signatures, shapes and chronology of Italian Sigillata* (R. Habelt, 2000).

⁵² Glej npr. Buchi, Ezio, *Lucerne del Museo di Aquileia. Vol. 1, Lucerne romane con marchio di fabbrica* (Associazione Nazionale, 1975).

Viri in literatura

- Artner, Wolfgang.** *Die provinzialrömischen Gräber von Gleisdorf in der Oststeiermark.* Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte 38–39. Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 1994.
- Auer, Martin.** *Municipium Claudium Aguntum. Keramikregionen als Interaktionsräume. Eine westnorische Perspektive.* Ager Aguntinus: historisch–archäologische Forschungen 2. Harrassowitz, 2019.
- Auer, Martin** in Malgorzata Daszkiewicz. »Archaeological expectations and archaeometric results. Some considerations on imported coarse wares and local pottery production in Aguntum, Austria.« V: *Zbornik III. međunarodnog arheološkog kolokvija. Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru*, ur. Goranka Lipovac Vrkljan, Bartul Šiljeg, Ivana Ožanić Roguljič in Ana Konestra. Zbornik instituta za arheologiju 12. Institut za arheologiju, Muzej grada Crikvenice, 2017.
- Bausovac, Maja.** *Vivas felix: Celeia: arheološko najdišče Osrednja knjižnica Celje.* Celeia antiqua 1. Pokrajinski muzej, 2014.
- Berden, Tina.** »Navport (Vrhnika) – arheološko najdišče Kočevarjev vrt.« Doktorska disertacija, Podiplomska šola ZRC SAZU, 2022.
- Berden, Tina.** »Rimski Navport, lokalno obrtno središče.« *Keria: studia Latina et Graeca* 26, št. 1 (2024): 41–61. DOI: 10.4312/keria.26.1.41-61
- Berden, Tina** in Adrijan Košir. »SEM–EDS Elemental analysis of the pigments from Nauportus.« V: *Adriatlas 4. Produzioni artigianali in area adriatica: manufatti, ateliers e attori (III sec. a. C. – V sec. d. C.)*, ur. Daniela Rigato, Manuela Mongardi in Matthia Vitelli Casella. Ausonius, UN@, 2021. DOI: 10.46608/primaluna8.9782356134073.8
- Berden, Tina,** Katarina Čufar in Jana Horvat. »Selected early imperial contexts from Nauportus: Breg area.« V: *Chronologie und vergleichende Chronologien zum Ausgang der Römischen Republik und zur Frühen Kaiserzeit. Tagungsband des internationalen Kolloquiums anlässlich 70 Jahre Archäologische Ausgrabungen auf dem Magdalensberg: zugleich Festgabe für Eleni Schindler Kaudelka.* Kärntner Museumsschriften 87, ur. Heimo Dolenz in Karl Strobel. Landesmuseum für Kärnten, 2019.
- Bischoff, Bernhard.** *Latin Palaeography: antiquity and the Middle Ages.* Cambridge University Press, 1997.
- Borgers, Barbara** in Martin Auer. »Communities of practice in 2nd–5th century AD pottery production: A case study from south-western Noricum, Austria.« *Journal of Roman Pottery Studies* 20 (2024), 77–92. DOI: 10.2307/jj.10782297.14
- Borgers, Barbara,** Corina Ionescu, Ágnes Gál, Franz Neubauer, Christoph Von Hagke, Martin Auer, Veronika Szilagyi, Zsolt Kasztovszky, Katalin Gméling, Ildikó Harsányi in Lucian Barbu-Tudoran. »Production technology and knowledge transfer of calcite-tempered grey ware bowls from 2nd- to 5th-century CE Noricum (Austria).« *Archaeometry* 65(3) (2022), 480–497. DOI: 10.1111/arcm.12823

- Borgers, Barbara**, Martin Auer, Simon Wagner in Peter Tropper. »Production and Distribution of Greyware Tripod-bowls in the 1st and 2nd centuries AD Noricum (Austria)«. *Open Access Journal of Archaeology & Anthropology* 4(3) (2023): 1–10. DOI: 10.33552/OAJAA.2023.04.000588
- Buchi, Ezio**. *Lucerne del Museo di Aquileia. Vol. 1, Lucerne romane con marchio di fabbrica*. Pubblicazioni dell'Associazione Nazionale per Aquileia. Associazione Nazionale, 1975.
- Čufar, Katarina**, Jana Horvat, Tjaša Tolar, Tina Berden in Maks Merela. »Raziskovalni potencial lesa sodov iz rimskih vodnjakov«. *Les* 68, št. 1 (2019): 47–60. DOI: 10.26614/les-wood.2019.v68n01a05
- Ehrenreich, Sigrid**. »Das Gräberfeld von Katsch in der Steiermark. Neuaufnahme der Funde.« *Fundberichte aus Österreich* 32 (1993): 9–40.
- Eichner, Heiner**, Janka Istenič in Milan Lovenjak. »Ein römischerzeitliches Keramikgefäß aus Ptuj (Pettau, Poetovio) in Slowenien mit Inschrift in unbekanntem Alphabet und epichorischer (vermutlich keltischer) Sprache.« *Arheološki vestnik* 45 (1994): 131–142.
- Foerster, Hans** in Thomas Frenz. *Abriss der lateinischen Paläographie*. A. Hiersemann, 2004.
- Hebert, Bernhard**. »Neufunde aus der Steiermark.« *Specimina Nova Dissertationum Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae* VII, Pars Prima (1991): 281–292.
- Horvat, Jana**. *Nauportus (Vrhnika)*. Dela. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede 33. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Inštitut za arheologijo 16. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990.
- Horvat, Jana**. »Skupek keramike iz prve polovice 1. stoletja iz Navporta.« V: *Emona med Akvilejo in Panonijo*, ur. Irena Lazar in Bernarda Županek. Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, 2012.
- Horvat, Jana**. »Roman sites in the high altitude areas of Slovenia.« V: *Le aree montane come frontiere: spazi d'interazione e connettività. Atti del convegno internazionale, Udine, 10–12 dicembre 2009*, ur. Stefano Magnani, Paola Mior in Leonardo Gregoratti. Aracne, 2013.
- Horvat, Jana**. »Nauportus – Vrhnika.« V: *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru*, ur. Jana Horvat, Irena Lazar in Andrej Gaspari. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40. Založba ZRC, 2020.
- Horvat, Jana** in Milan Sagadin. »Emonsko podeželje.« V: *Emona MM: urbanizacija prostora – nastanek mesta*, ur. Boris Vičič in Bernarda Županek. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017.
- Jablonka, Peter**. *Die Gurina bei Dellach im Gailtal. Siedlung, Handelsplatz und Heiligtum. Aus Forschung und Kunst* 33. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2001.
- Krajšek, Jure**. »Keramika rimske Celeje.« Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2015..

- Marinetti, Anna.** »Venetico (Venetic).« *Palaeohispanica, revista sobre lenguas y culturas de la Hispania antigua* 20 (2020), 367–401. DOI: 10.36707/palaeohispanica.v0i20.374
- Mikl–Curk, Iva.** »Sigillata, namizno in kuhinjsko posodje.« V: *Emonski forum*, ur. Ljudmila Plesničar–Gec. Annales Mediterranea. Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006.
- Oxe, August,** Howard Comfort in Philip Kenrick. *Corpus Vasorum Arretinorum. A catalogue of the signatures, shapes and chronology of Italian Sigillata.* Antiquitas 3, Abhandlungen zur Vor– und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial–römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums 41. R. Habelt, 2000.
- Petru, Sonja.** *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960).* Dissertationes et monographiae. Zveza arheoloških društev Jugoslavije 14. Katalogi in monografije 7. Emona II. Narodni muzej, 1972.
- Pieta, Karol.** »Romischer Import der Spätlatenezeit in der Slowakei.« *Arheološki vestnik* 47 (1996), 183–195.
- Plesničar–Gec, Ljudmila.** *Keramika emonskih nekropol.* Dissertationes et monographiae. Savez arheoloških društev Jugoslavije XX. Mestni muzej, 1977.
- Plesničar–Gec, Ljudmila.** *Starokrščanski center v Emoni.* Katalogi in monografije 21. Emona IV. Narodni muzej, 1983.
- Plesničar–Gec Ljudmila.** *Emonski forum.* Annales Mediterranea. Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006.
- Plestenjak, Ana,** Andrej Gaspari in Tina Žerjal. *Celje, Mariborska cesta, III. etapa.* Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije 111. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2023.
- Repanšek, Luka.** »Venetska pisava in njen vzhodni areal.« V: *Slovenski jezik in njegovi sosedje*, ur. Matej Šekli in Lidija Rezoničnik. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 29. Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2019.
- Sagadin, Milan.** »Mengeš v antiki.« *Arheološki vestnik* 46 (1995), 217–245.
- Sagadin, Milan.** »Poselitvena slika rimskega podeželja na Gorenjskem.« *Kranjski zbornik* (1995), 13–22.
- Sagadin, Milan.** »Od Karnija do Kranja: arheološki podatki o razvoju poselitve v antičnem in zgodnjersednjeveškem obdobju.« Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2005.
- Schindler–Kaudelka, Eleny.** »Céramiques communes du Magdalensberg: un cas exceptionnel dans le Norique.« V: *Les céramiques communes dans leur contexte régional: faciès de consommation et mode d'approvisionnement*, ur. Cécile Batigne Vallet. Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée 60. Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 2012.
- Schindler–Kaudelka, Eleny** in Susanne Zabehlicky–Scheffenecker. »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg. Ein Anfang.« V: *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet, vom Ausklang der Latène–Zivilisation*

bis zum 2. Jahrhundert, ur. Jaroslav Tejral, Karol Pieta in Ján Rajtár. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 3. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1995.

Stifter, David. »Vernacular Celtic Writing Traditions in the East–Alpine Region in the Iron–Age Period?« V: *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie. Tagungsbeiträge der 3. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie*, ur. Raimund Karl in Jutta Leskovar. Herausgegeben vom Oberösterreichischen Landesmuseum, 2009.

Šašel, Jaroslav. »Rimske ceste v Sloveniji (viae publicae).« V: *Arheološka najdišča Slovenije*, ur. Stane Gabrovec, Stanislav Jesse, Peter Petru, Jaroslav Šašel in Franc Truhlar. Državna založba Slovenije, 1975.

Šašel Kos, Marjeta. »Nauportus: antični literarni in epigrafski viri.« V: *Nauportus (Vrhnika)*, ur. Jana Horvat. Dela Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede 33. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Inštitut za arheologijo 16. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990.

Šašel Kos, Marjeta. *Pre–Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic*. Situla: razprave Narodnega muzeja Slovenije 38. Narodni muzej Slovenije, 1999.

Šašel Kos, Marjeta. »Sacred places and epichoric gods in the southeastern Alpine area – some aspects.« V: *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, ur. Christiane Delplace in Francis Tassaux. Études. Ausonius 4. Ausonius, Diffusion de Bocard, 2000.

Tomaž, Alenka, Irena Lazar in Eleni Schindler Kaudelka. *Ribnica pri Brežicah. Romula, območje Petričev grič*. Arheologija na avtocestah Slovenije 118/3. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2025.

Vičič, Boris. »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15.« *Arheološki vestnik* 44 (1993), 153–201.

Vičič, Boris. »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32.« *Arheološki vestnik* 45 (1994), 25–80.

Visočnik, Julijana. »Rimljani v Trziču in njegovi okolici.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 68/3 (2020), 337–348.

Zabehlicky–Scheffenecker, Susanne. »Dreifuss–Schüsseln mit Töpfermarken vom Magdalensberg.« *RCRF Acta* 35 (1997), 127–132.

Zeidler, Jürgen. »A Celtic script in the eastern La Tène culture?« *Etudes Celtiques* 35 (2003), 69–132.

Žerjal, Tina. »Obrežje Ljublanice na Prulah (Ljubljana) v avgustejskem obdobju.« V: *Emona MM: urbanizacija prostora – nastanek mesta*, ur. Boris Vičič in Bernarda Županek. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017.

Žerjal, Tina. »Nauportus/Vrhnika.« V: *Roman urban landscape: towns and minor settlements from Aquileia to the Danube*, ur. Jana Horvat, Stefan Groh, Karl Strobel in Mateja Belak. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 47. Založba ZRC, 2024.

* Članek je nastal v okviru projekta *Mala naselbina ob veliki cesti – rimski vikus Navport* (Z6–50194), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Za grafične priloge je poskrbela Mateja Belak, Dragotin Valoh je prispeval fotografije (oba ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo), najdbe je zrisala Nataša Grum. Hvala tudi Jani Horvat (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo), ki je kritično prebrala besedilo in prispevala predloge za izboljšavo.

Seksualnost kot kapital: med biopolitično ekonomijo užitka in nemožnostjo spolnega razmerja

Dino Manzoni

Izvleček

V prispevku analiziramo sodobni dispozitiv seksualnosti kot preplet medicinskih, psiholoških, terapevtskih in tržno-estetskih diskurzov, ki oblikujejo načine izražanja, prakticiranja in doživljanja spolnosti. V zahodnem kontekstu danes prevladujeta dve dominantni – navidezno protislovni, a dejansko komplementarni – logiki razumevanja spolnosti. Prva je medicinsko-psihološki diskurz, ki svojo legitimnost gradi na evolucijski biologiji in psihologiji ter kot osrednje cilje spolne interakcije postavlja reproduktivno funkcionalnost, zdravje in psihološko blagostanje. Druga pa je logika hedonističnih reprezentacij estetskega in sublimnega užitka, kot jih (re)producirajo množični mediji, oglaševalska industrija in popularna kultura. V razvitih družbah se spolnost potrjuje kot oblika rekreacije, izraz avtentičnosti in pot do samoaktualizacije. Skozi analizo psihologizacije in komodifikacije seksualnosti ter pojavov, kot sta *hookup* kultura in seksualna recesija, v prispevku pokažemo, da današnja seksualna svoboda ne vodi v razbremenitev, ampak v novo obliko regulacije in psihičnega pritiska, imperativa po uprizarjanju užitka. Polje spolnosti se tako preoblikuje v prostor investicije, produkcije in akumulacije specifične oblike kapitala, t. i. seksualnega kapitala kot segmenta osebnostnega kapitala. Osrednja teza prispevka je, da aktualni dispozitiv seksualnosti ne razkriva bistva ali resnice spolnosti, čeprav se tako predstavlja, temveč deluje kot pogoj utajitve ključnega elementa, tj. neobstoja seksualnega razmerja, kot ga formulira Lacan.

Ključne besede: (seksualni) kapital, spolnost, Freud, Lacan, užitek (*jouissance*)

Abstract

This article analyzes the contemporary dispositif of sexuality as an interweaving of medical, psychological, therapeutic and market esthetic discourses that shape the way sexuality is expressed, practiced and experienced. In the Western context, two dominant – seemingly contradictory but actually complementary – logics of understanding sexuality prevail. The first is the medical-psychological discourse, which draws its legitimacy from evolutionary biology and psychology and views sexual interaction primarily in terms of reproductive functionality, health and psychological well-being. The second is the logic of hedonistic representations of esthetic and sublime enjoyment as (re)produced by the mass media, the advertising industry and popular culture. In developed societies, sexuality is affirmed as a form of recreation, an expression of authenticity and a path to self-realization. Through an analysis of the psychologization and commodification of sexuality, as well as phenomena such as the “hookup culture” and the sexual recession, it is shown that today’s sexual freedom does not lead to liberation, but rather to a new form of regulation and psychological pressure – a compulsion to enjoy. The realm of sexuality thus becomes a domain of investment, production and accumulation of a specific form of capital – so-called sexual capital, as part of personal capital. The central thesis of this paper is that the contemporary dispositif of sexuality does not reveal the essence or truth of sexuality – even if it presents itself as such – but rather functions as a mechanism to disavow a key element: the non-existence of the sexual relation, as Lacan formulates it.

Key Words: (Sexual) Capital, Sexuality, Freud, Lacan, Enjoyment (*jouissance*)

Uvod: aktualni dispozitiv seksualnosti

V prispevku analiziramo sodobni dispozitiv seksualnosti kot heterogeno mrežo diskurzov, norm, institucij, praks in imaginarijev, ki organizirajo in strukturirajo subjektovo vstopanje v spolne prakse in razmerja. Dispozitiv, razumljen po Agambenovi interpretaciji Foucaulta, ni le heterogena konfiguracija ideoloških vsebin, kulturnih kodov in institucionalnih ureditev, ampak dinamičen in performativni sistem, ki s pomočjo znanstvenih izjav in moralnih predpostavk konstituira pogoje možnosti subjektivizacije subjekta prek spolnih praks in identifikacij.¹ V središču aktualnega dispozitiva je predpostavka, da ima vsak posameznik lastno seksualno »resnico«, ki jo mora izražati, razvijati in udejanjati. Takšna ideja pogosto prevzame status notranje avtentičnosti in pravice do užitka ter tako postane odporna na epistemološko refleksijo, družbeno kritiko in politično intervencijo. Anthony Giddens to transformacijo poimenuje plastična seksualnost – razsrediščena, fluidna in od reprodukcije neodvisna oblika spolnosti, ki se konstituira kot psihološka naracija sebstva. Zapiše:

»Plastična seksualnost je razsrediščena seksualnost, osvobojena potreb po reprodukciji. [...] Plastično seksualnost lahko oblikujemo kot osebnostno potezo, zato je notranje povezana z jazom.«²

Plastična seksualnost postane osebna naloga – projekt avtentičnosti in izražanja –, ki uteleša ideal psihološke zrelosti in individualne avtentičnosti. Posameznik je tako interpeliran, da svojo seksualnost razvije kot potrditev notranje resnice in življenjskega sloga. Od tod se odpira vprašanje, na kakšen način strokovni, terapevtski in kulturni diskurzi oblikujejo načine, kako subjekti mislijo, doživljajo in živijo spolnost. Sledi podrobnejša razčlenitev današnjega dispozitiva seksualnosti, ki ga oblikujeta – to je naš postulat – dve navidezno nasprotni, a dejansko komplementarni logiki: na eni strani medicinsko-psihološki diskurz biopolitične regulacije in na drugi tržno-estetski diskurz o sublimnem užitku.

- 1 Giorgio Agamben, »What is an Apparatus?« v »What is an Apparatus?« *And Other Essays*, prev. David Kishik in Stefan Pedatella (Stanford University Press, 2009).
- 2 Anthony Giddens, *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah* (Založba / *cf., 2019), 8.

Medicinsko-psihološki diskurz svojo legitimnost gradi na statistični objektivnosti, psihologiji medosebnih odnosov in evolucijski biologiji. Kot osrednje cilje seksualne interakcije postavlja reproduktivno funkcionalnost, zdravje in psihološko blagostanje. V tem okviru je spolnost predstavljena kot naravna, uravnotežena in zdrava praksa – kot izraz notranje resnice posameznika in pogoj njegove psihične celovitosti. Idealizirana podoba »naravne« spolnosti, regulirane z (introspektivnim) delom na sebi, samodisciplino in komunikacijsko kompetenco, postane normativna matrica, znotraj katere se meri posameznikovo »zdravo« in »varno« prakticiranje spolnosti. Čeprav se ta diskurz pogosto predstavlja kot znanstveno nevtralen in celo emancipatoren, dejansko prispeva k naturalizaciji in depolitizaciji spolnosti. Ustvarja predstavo, da je spolni užitek dosegljiv predvsem skozi individualno delo na sebi, ob tem pa zanemari njene družbene, simbolne in fantazmatske dimenzije. Zanimivo je, da to normativno zasnovo »zdrave« seksualnosti, utemeljeno na liberalni ideologiji izbire in osebne odgovornosti, pogosto dopolnjujejo diskurzi popularne kulture in potrošništva. Čeprav se zdi, da promovirajo svobodo in transgresijo, skupaj z medicinsko-psihološko logiko dejansko tvorijo integriran dispozitiv, ki kodificira seksualnost kot prostor samoupravljanja, odgovornosti in optimizacije – v imenu osebne sreče in družbene zaželenosti.

Na drugi strani dispozitiva seksualnosti torej stoji diskurz o (nadzorovanem) romantičnem hedonizmu, ki ga (re)producirajo množični mediji, oglaševalska industrija, popularna kultura ter potrošniški izdelki in storitve. Ta diskurz seksualnost kodificira in ekonomizira kot izkustvo sublimnega Užitka – estetske transgresije, eksistencialne avtentičnosti in individualne samouresničitve. S pomočjo estetsko-emocionalnega kodiranja se vzpostavlja simbolna matrica doživljanja seksualnega užitka, v kateri erotika postane individualiziran, spektakelski užitek – nekaj, kar presega golo telesnost in se predstavlja kot izraz življenjskega sloga ter unikatnega jaza. Seksualnost je tu uprizorjena kot razodetje čutnosti, ki naj bi preseglo banalnost vsakdanjosti in postalo dokaz presežnega (užitka) in osebne izpolnitve. Ta logika temelji na imaginariju, ki preteklost prikazuje kot obdobje represije, praznoverja in nepotešenosti, sedanjost pa kot emancipirano, razsvetljeno in končno osvobojeno. Toda ta fantazmatska pripoved ni zgolj zgodovinska iluzija – deluje

kot operativni element sodobne realnosti: kot ideološki temelj, ki legitimira, omogoča in reproducira tržno posredovano libidinalno ekonomijo spolnosti.

V nadaljevanju bomo pokazali, da tovrstne reprezentacije in predpostavke niso prisotne zgolj v polju popularne kulture in potrošništva, temveč so globoko vgrajene tudi v strukturo znanstvene in terapevtske vednosti, ki s svojim diskurzom o funkcionalnosti in optimalnosti prav tako oblikuje subjektovo razmerje do spolnosti in užitka, ki naj bi bila del posameznikove osebnosti.

Psihologizacija in terapevtizacija spolnosti

Znanstveno zanimanje za spolnost, ki se je okrepilo v drugi polovici 19. stoletja, pomeni temeljni preobrat v režimu vednosti. Spolnost je postopoma zapustila okvir moralnih zapovedi in pravnih sankcij ter postala predmet znanstvene analize, klasifikacije in regulacije. Pionirji, kot so Richard von Krafft-Ebing,³ Havelock Ellis,⁴ Magnus Hirschfeld⁵ in Alfred Kinsey,⁶ so pomembno prispevali k razumevanju spolne raznolikosti ter k destigmatizaciji praks in preferenc, ki so bile dotlej označene kot deviantne ali patološke. Toda ta zgodovina ni zgolj emancipatorna; je tudi zgodovina vzpostavljanja novih oblik nadzora in regulacije. Kategorizacije, kot so »bolezensko« in »patološko«, »funkcionalno« in »nefunkcionalno« ali »zdravo« in »nezdravo«, niso izginile. Preprosto so bile preoblikovane v jezik psihološke racionalnosti in strokovne ekspertize.⁷

V drugi polovici 20. stoletja se ta proces še poglobi z vzponom psihologizacije in terapevtizacije spolnosti. Seksualnost postane psihološka kategorija, tesno povezana z delom na sebi, emocionalno funkcionalnostjo in introspektivno

³ Richard von Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis* (Forgotten Books, 2012).

⁴ Ellis Havelock, *Studies in the Psychology of Sex, Volume 1* (The Project Gutenberg eBook, 2004).

⁵ Magnus Hirschfeld, *Racism* (Victor Gollancz LTD, 1938).

⁶ Alfred Kinsey, *Sexual behavior in the Human Male & Sexual Behavior in the Human Female* (W. B. Saunders Company, 1948 in 1953).

⁷ Michel Foucault, *Zgodovina seksualnosti* (ŠKUC, 2010).

samoregulacijo. Posameznikove spolne težave so vse pogostejše interpretirane kot simptomi nezadostne osebne investicije, čustvene nezrelosti ali notranje disfunkcije. Ključna akterja tega premika sta bila William Masters in Virginia Johnson, ki sta s svojo študijo *Human Sexual Inadequacy* (1970) utemeljila vedenjsko spolno terapijo kot klinični pristop k zdravljenju seksualnih disfunkcij.⁸ Pomembna nadaljnja figura je Helen S. Kaplan, ki je v delu *The New Sex Therapy* (1974) razvila model psihoseksualne terapije, v katerem je združila medicinske posege s psihodinamskimi pristopi in elementi kognitivno-vedenjske psihoterapije.⁹ Na ta način se terapevtska obravnava seksualnosti institucionalizira in postane del širše logike osebnotne optimizacije in akumulacije posameznikovega užitka.

Ta premik se danes udejanja v t. i. biopsihosocialnem modelu *spolne medicine*, ki združuje biološke (hormonske, nevrološke, vaskularne), psihološke (samopodoba, emocionalna povezanost, motivacija) in družbeno-kulturne dejavnike (spolne norme, intimni scenariji, partnerska pričakovanja). V klinični praksi se vse bolj uveljavlja tudi kognitivno-vedenjski model PLISSIT, ki posameznika vodi skozi štiri stopnje – od osnovnega dovoljenja za pogovor o spolnosti do specializirane terapevtske intervencije.¹⁰ A prav ta medicinsko-terapevtski pogled razkriva regulatorno logiko sodobnega diskurza o seksualnosti: spolnost je hierarhično strukturirana glede na vedênja, občutke, preference in interpretacije, ki določajo, kaj je funkcionalno in kaj disfunkcionalno, kaj je zdravo in kaj nezdravo, kaj učinkovito in kaj neučinkovito.

V tem kontekstu Nikolas Rose opozarja, da sodobna psihologija vse bolj opušča tradicionalni model »bolezni in zdravljenja« v korist modela »učenja in veščin«. Terapevtska naloga ni več zgolj odpravljanje simptomov, ampak oblikovanje kompetenc za uspešno obvladovanje življenja. Kot zapiše Rose, smo posledično »vsi kandidati za terapevtsko intervencijo«, četudi ne

8 William H. Master in Virginia H. Johnson, *Human Sexual Inadequacy* (Bantam Books, 1970).

9 Helen Singer Kaplan, *The New Sex Therapy: Active Treatment of Sexual Dysfunctions* (Brunner/Mazel, 1974).

10 Jack S. Annon, »The PLISSIT Model: A Proposed Conceptual Scheme for the Behavioral Treatment of Sexual Problems« *Journal of Sex Education and Therapy*, 2, 1 (1976): 1–15.

potrebujemo nujne pomoči.¹¹ Psihološka znanost ponuja raznolike tehnike in navodila za samopomoč, s katerimi naj bi posameznik samostojno reguliral svoje doživljanje, vedenje, čustva in odnose. Ko pa strokovna pomoč postane potrebna, je njen cilj ne le odprava težav ali motenj, temveč krepitev posameznikove vere v lastni Jaz in sposobnost preoblikovanja življenja, kar lahko imenujemo 'samoupravljanje pod strokovnim nadzorom'. Londonski center za psihoterapijo ob tem poudarja dolgotrajnost terapevtskega procesa, ki naj bi – kljub časovni, finančni in emocionalni zahtevnosti – vodil k večji čustveni funkcionalnosti, izpolnjujočim odnosom in kakovostnejšemu (spolnemu) življenju oziroma sreči. Psihološki diskurz tako ne ponuja zgolj zdravljenja psihičnih motenj, ampak obljubo celostne osebnostne rasti, usmerjene v posameznikovo zadovoljstvo, in uspeh, utemeljen v permanentnem delu na sebi. Če smo nekoliko ironični, bi lahko rekli, da se psihologi in psihoterapevti vse manj razlikujejo od nekdanjih duhovnih voditeljev ali duhovnikov. Tudi oni vodijo posameznika k odrešitvi, le da zdaj ne govorijo več o grehu in odrešenju, ampak o travmi in rasti, o samozavedanju in notranjem ravnovesju. Njihova naloga je ne več spoved, ampak strukturirana introspekcija; ne več pokora, pač pa personalizirana terapija; ne več Bog, temveč Jaz – tisti jaz, ki se mora samoaktualizirati.

Od hormonskih in farmakoloških terapij (viagra, flibanserin, antidepresivi) prek psiholoških orodij, digitalnih aplikacij in psihoterapevtskih tehnik; vsi ti instrumenti naj bi spodbujali psihično dobrobit, svobodo in maksimizacijo užitka. A hkrati ta model ostaja globoko normativen, saj predpostavlja ideal »harmonične« spolnosti, ki jo je treba doseči, vzdrževati in nenehno izboljševati. Čeprav spolna medicina nudi tudi dragocena orodja za posameznike, ki se soočajo s težavami, hkrati deluje kot aparat družbene normalizacije: strukturira in usmerja seksualnost v skladu z dominantnimi kulturnimi predpostavkami in (neo)liberalnimi vrednotami, v katerih sta svoboda in užitek neločljivo prepletena z odgovornostjo, produktivnostjo in neprestano samooptimizacijo. Terapevtski diskurz se v tem kontekstu zlije z neoliberalno logiko samoupravljanja: posameznik postane odgovoren za

11 Nikolas Rose, *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, (Free Association Books, 1999), 242.

lastno seksualnost, ki jo mora optimizirati in razvijati skozi nenehno delo na sebi. Seksualnost se tako preoblikuje v življenjski projekt – del moralne ekonomije zdravega, funkcionalnega in uspešnega jaza.

Eva Illouz in Helen Kaplan v tem kontekstu govorita o *seksualnem kapitalu* kot o obliki osebnostne akumulacije – kot o prostoru, v katerega posameznik vlaga sredstva, čas in čustva z namenom povečanja svoje privlačnosti, osebnostnega razvoja in simbolnega ugleda.¹² Posameznik je interpeliran kot podjetnik lastne seksualnosti – kot subjekt, ki mora neprestano investirati v svoje spolne izkušnje, veščine in osebnostne kapacitete, vse v imenu avtentičnosti, osebnostne rasti in notranje resnice. Terapevtsko delo na sebi, rekreativna spolnost in seksualna performativnost postajajo mehanizmi družbene diferenciacije in kumulacije kulturnega in osebnostnega kapitala. Transgresija, ki je nekoč označevala odmik od normativnega reda, se danes spodbuja in reproducira kot tržno kodificirana dolžnost: posameznik mora eksperimentirati, uživati, se prilagajati in reflektirati, sicer tvega, da bo v seksualni ekonomiji zaznamovan kot konservativen, emocionalno nezrel ali spolno nekompetenten.

Kot bomo videli v nadaljevanju, to logiko dopolnjuje tržno posredovani diskurz oglaševanja izdelkov in storitev ter reprezentacije popularne kulture, ki posamezniku ne ponujajo le orodij in poti do Užitka, ampak tudi format za njegovo imaginarno uprizoritev – v skladu s preskriptivnimi normami oziroma imperativi uspešne, svobodne in kompetentne seksualnosti.

Seksualni užitek kot fetiš

Ena ključnih značilnosti sodobnega dispozitiva seksualnosti je njegova komodifikacija – preoblikovanje spolnosti v simbolni in tržni objekt, ki se ne uresničuje več zgolj kot zasebna praksa, ampak kot kulturno kodificiran performans. V tej dinamiki je regulacija spolnosti prenesena iz moralnih in pravnih institucij na področje kulturne estetike, življenjskega sloga in drugih

12 Dana Kaplan in Eva Illouz, *What is Sexual Capital?* (Polity, 2022).

tržnih mehanizmov. Hedonistični diskurz, ki prevladuje v popularni kulturi, umetnosti in oglaševanju, predstavlja seksualnost kot sublimno izkustvo – kot nekaj, kar presega golo telesnost in se vzpostavlja kot izraz estetske in eksistenčialne harmonije. Uprizarjani hedonizem – ali celo libertinizem – ne pomeni spontane transgresije, ampak nadzorovano obliko uživanja, ki se ponavlja in utrjuje kot življenjski slog in izraz Jaza. Gre za ritualizirano prakso, podrejeno tržnim reprezentacijam, dobrinam in storitvam. Prav zato ta modus užitka ni v nasprotju z diskurzom »zdrave« spolnosti in psihoedukativnega diskurza o uravnoteženosti, ampak ga dopolnjuje. Trg interpelira posameznika kot bitje želje, ki ima dolžnost uživati, a le, če to počne odgovorno, varno in na estetsko sprejemljiv način. Le tako naj bi bilo mogoče užitek kumulirati. Sociolog Ken Plummer ta pojav poimenuje »ekologija seksualnih trgov«, ki po njegovem vključuje pet prekrivajočih se sfer:

- I. *Seksualizirana telesa* – v kontekstu erotičnega turizma, modnih revij, spremljevalstva, striptiza;
- II. *Seksualizirane reprezentacije* – prisotne v pornografiji, oglaševanju, literaturi, filmu in drugih medijih;
- III. *Seksualne tehnologije in znanja* – kot so virtualna spolnost, farmacevtska industrija, aplikacije za zmenke, plastična kirurgija;
- IV. *Seksualizirani objekti* – seks igrače, spodnje perilo, darilne storitve ipd.;
- V. *Terapevtske storitve* – seksualna terapija, *coaching*, svetovanje, erotične masaže.¹³

Plummerjev seznam jasno pokaže, kako se seksualnost v neoliberalnem režimu reproducira kot hibridna entiteta: estetski ideal, potrošniška praksa in terapevtski projekt hkrati. Ta komercialna in marketinška infrastruktura ustvarja družbeno okolje, v katerem spolnost postane poblagovljena – izkustveno ekonomizirana, institucionalno in tržno upravljana. Tisto, kar se je sprva predstavljalo kot razpiranje polja možnosti – pluralizacija spolnih identitet, dekonstrukcija tradicionalnih vlog, rahljanje normativnih meja –

¹³ Kenneth Plummer, »Sexual markets, commodification, and consumption« v *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ur. George Ritzer (Blackwell Publishing, 2007), 4250–4252.

ni nujno vodilo v razgradnjo obstoječih razmerij moči. Ravno nasprotno: pogosto je pomenilo premik boja s političnega na tržno polje, kjer seksualna razlika postane vir kapitalizacije, individualna izbira pa substitut za kolektivno emancipacijo. Nancy Fraser ta pojav imenuje *progresivni neoliberalizem* – ideološko zaveznitvo med tržno liberalizacijo in kulturnim progresivizmom, ki redefinira emancipacijo v jeziku individualne svobode, raznolikosti, meritokracije in tržno logiko izbire.¹⁴

V tej konfiguraciji emancipacija ni več kolektivni projekt političnega boja, ampak je pogojena s posameznikovo zmožnostjo, da svojo razliko prevede v tržno prepoznavno vrednost – vidno bodisi kot estetski slog, spolna kompetenca ali osebni kapital. Erotika postane posredno poblagovljena: predmet potrošnje in akumulacije, čeprav pogosto učinkuje, kot da obstaja onkraj neposredne logike kapitala. To je v ostrem nasprotju s preteklimi obdobji, ko je bila seksualnost eksplicitno vpeta v neposredno ekonomsko izmenjavo. Dogovorjene poroke, sistem dote, ženitne pogodbe in družinske zaveze so seksualnost umeščali v okvir družbenega reda, katerega cilj ni bil individualni užitek, ampak ohranjanje premoženja, dedovanja in zaveznitv med rodbinami. Seksualnost je bila v tem kontekstu instrumentalizirana: vezana na pravni in ekonomski status, podrejena funkciji družbene reprodukcije. Telo – predvsem žensko – je delovalo kot valuta družbene izmenjave, kot del simbolne in materialne ekonomije patriarhalnega reda, v katerem so bile ženske objekti menjave med moškimi. Kot je pokazal Claude Lévi-Strauss v delu *Elementarne strukture sorodstva* (1949), je bila izmenjava žensk eden temeljnih mehanizmov za strukturiranje sorodstvenih in političnih vezi med skupnostmi.¹⁵

V sodobni kulturi pa seksualnost deluje, kot da je osvobojena teh neposrednih ekonomskih vezi, četudi se je preselila v polje nove ekonomije užitka. Erotika je danes predstavljena kot domena individualne svobode, spontanosti in avtentične izbire. A hkrati se sama tržna logika erotizira – ne več

14 Nancy Fraser, »Contradictions of Capital and Care« *New Left Review*, no. 100, julij/avgust, 2016, <https://newleftreview.org/issues/ii100/articles/nancy-fraser-contradictions-of-capital-and-care>.

15 Claude Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship* (Beacon Press, 1969).

kot izmenjava življenjsko potrebnih dobrin, ampak kot del produkcije želje in oblikovanja blagovnega fetišizma, kot ga je lucidno razkril že Marx.¹⁶ Seksualni kapital tako postane fetišizirana entiteta: njegova »vrednost« se zdi naravna, osebna in pristna, čeprav je v resnici učinek dispozitiva, ki seksualnost estetizira, kodificira in uprizarja kot magični objekt kumulacije in reprezentacije Užitka.

Toda ta dinamika ima svojo temno stran. Navidezna svoboda uživanja pogosto vodi v emocionalno izčrpanost, užaljenost, zavist in kompulzivno potrebo po delu na sebi. Priložnostni seks postane strategija za dostop do vsaj koščka ljubezni – paradoksalno prav skozi njeno deklarirano, nujno odsotnost. Subjekt se transformira v instrument užitka Drugega, čeprav se na zunaj prikazuje kot samozadosten in svoboden. A v ozadju te svobode deluje tiha prošnja: biti želen, vsaj za trenutek ljubljen. Užitek, ki ga subjekt lovi, pa je vselej že izmaknjen – premeščen drugam, preložen v prihodnost, pogojen z novo investicijo vase. Seksualnost kot fetiš tako ni več užitek sam, ampak uprizorjena obljuba Užitka. Diskurz seksualnosti tako razkriva svojo ideološko funkcijo, in sicer kot mehanizem za krpanje razpok, ki jih v realnost zarezuje vsaka praksa, s katero subjekt poskuša realizirati imaginarni Užitek, ki mu je zapovedan. Paradoksalno ga prav ta imperativ Užitka znova in znova kastrira – ali celo sabotira. Subjekt mora nevzdržni manko zakriti z uprizarjanjem za pogled Drugega, ki postane prizorišče zrcalne igre dozdevkov. Ker za spolno frustracijo ni več zunanega krivca – starih avtoritet, zakonov, prepovedi –, izginja tudi alibi za nezadovoljstvo. Subjekt je prepuščen samemu sebi in neskončnemu lovu za Užitek, brez možnosti odpora, saj Kapital nima obraza. Ta lov postane kompulzivna praksa, podgrajena z občutkom notranjega nemira, hiperaktivnostjo in lakoto po dražljajih in aktivnostih. Freud je to anticipiral z izjemno natančnostjo:

»Izčrpani živci iščejo počitek v intenzivnejših dražljajih in v močno začinjenih užitkih, vendar le zato, da bi se potem še bolj utrudili [...].«¹⁷

¹⁶ Karl Marx, *Kritika politične ekonomije: 1861–1863. Del 1* (Marksistični center CK ZKS, 1989).

¹⁷ Sigmund Freud, »'Kulturna' spolna morala in moderna nervoznost (1908)« v *Spisi o družbi in religiji*, ur. Simon Hajdini (Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka Analecta, 2023), 27.

»Hookup kultura« in uprizarjanje užitka

Poseben izraz družbeno kodificirane seksualnosti je t. i. *hookup* kultura – pojav priložnostnih spolnih odnosov, ki postajajo normalizirana oblika spolnih praks in razmerij, zlasti med mlajšimi generacijami. V tem poglavju pokažemo, da ta kultura, čeprav se na zunaj predstavlja kot manifestacija svobode, liberalne odprtosti in spontane želje, v svoji notranji strukturi deluje kot zahteva in ideološki aparat. Ta seksualnosti ne osvobaja, ampak jo vpenja v ritualizirane forme performansa in v mehanizem kapitalizacije spolnosti – skozi seksualno izkušnjo kot obliko naložbe v subjektovo osebnostno vrednost in socialni status. *Hookup* kultura zato ne učinkuje kot transgresija norm ali odpor proti avtoriteti, temveč ponotranja in reproducira prevladujočo neoliberalno agendo.

Pomemben del tega dispozitiva predstavljajo digitalne aplikacije za zmenke (npr. Tinder, Bumble, Hinge), ki s pomočjo algoritmov, estetskih filtrov in retoričnih obrazcev omogočajo racionalizirano (samo)izbiro in natančno samoprezentacijo. Vendar pa je ta izbira že vnaprej posredovana z željo Drugega, torej ni tako svobodna, kot se zdi. Želja Drugega se konstruira skozi popularne kulturne reprezentacije in tržne ideale, ki uporabniku predpisujejo, kaj pomeni biti zaželen, privlačen in uspešen. Uporabnik ni zgolj udeleženec, temveč kurator lastne seksualne identitete, podvržen imperativom optimizacije, odzivnosti in vizualne privlačnosti. Hkrati te platforme stabilnost odnosa in čustveno varnost nadomeščajo s hiperselektivnostjo, generirajo nerealna pričakovanja in intenzivirajo psihični pritisk: zahtevo po neprestanem samoupravljanju, primerjanju in investiciji v podobo, ki mora biti hkrati edinstvena in normativno zaželena.¹⁸

Študije univerzitetnega okolja kažejo, da so seksualna srečanja pogosto kodificirani rituali, močno strukturirani s socialnimi pričakovanji, normami in pravili čustvene distance. Tradicionalne oblike zmenkov so se v zadnjih desetletjih umaknile v ozadje, nadomestil jih je model priložnostne spolne

18 Eli J. Finkel, Paul W. Eastwick, Benjamin R. Karney, Harry T. Reis in Susan Sprecher, »Online Dating: A Critical Analysis from the Perspective of Psychological Science« *Psychological Science in the Public Interest* 13, no. 1 (2012): 3–66.

interakcije – navidezno neobvezujoče, a v resnici močno normativne.¹⁹ Mladostniki vse pogosteje načrtujejo in strateško upravljajo spolna srečanja, ki naj bi bila po definiciji spontana, svobodna in neformalna. Pogosto se odvijajo v kontekstih, kot so študentske zabave ali »spring break« (sln. *zabava med spomladanskimi počitnicami*), kjer alkohol in psihoaktivne substance služijo kot legitimen alibi za začasno »transgresijo«. *Hookup* kultura tako ni izraz avtentične izbire, temveč deluje kot družbeno posredovana zahteva in režim spolnosti – v skladu z imperativi estetskega performansa, emocionalne kontrole in užitka.

Številne udeleženke citirane raziskave poročajo o občutkih nezadovoljstva in neizpolnjenosti – ne glede na to, ali gre za kratkotrajna ali dolgoročna razmerja. Seksualna izkušnja pogosto ne prinaša pričakovanega užitka, temveč občutke rutine, psihične izčrpanosti, primerjanja, zavisti in izkoriščenosti ali zavrženosti. To nelagodje še poglobljajo spolni dvojni standardi, ki še vedno strukturirajo sodobno spolno ekonomijo: medtem ko se moška seksualna aktivnost pogosto dojema kot znak uspeha in samozavesti, se ženske za enaka dejanja soočajo s stigmatizacijo, družbenim sankcioniranjem in moralnim discipliniranjem – pogosto celo s strani drugih žensk. »Lahkoživost« tako deluje kot orodje sramotenja, ki se udejanja skozi socialno izključevanje, »ghostanje« (sln. *nenadno prekinitvijo stikov*) in simbolno poniževanje.²⁰

Raziskava opozarja tudi na razredno pogojeno razlikovanost v normativih razumevanja in prakticiranja spolnosti. Študenti iz višjih slojev dojemajo eksperimentalne seksualne izkušnje kot legitimno investicijo v osebni razvoj, izkušnje in družbeni status – kot sredstvo za akumulacijo osebnostnega kapitala. Nasprotno pa študenti iz delavskega okolja pogosteje vzpostavljajo stabilne, dolgoročne odnose, ki jim zagotavljajo čustveno varnost, predvidljivost in medsebojno spoštovanje kot osrednjo moralno vrednoto. Z njihove perspektive se priložnostna spolnost pogosto zaznava

19 Laura Hamilton in Elizabeth A. Armstrong, »Gendered Sexuality in Young Adulthood: Double Binds and Flawed Options« *Gender & Society*, 23, 5 (2009): 589–616.

20 Hamilton in Armstrong, »Gendered Sexuality in Young Adulthood: Double Binds and Flawed Options,« 596–598.

kot emocionalno prazna, moralno vprašljiva in nezdružljiva z idejo resnosti, odgovornosti in življenjskih dolžnosti.²¹

Hookup kultura se tako ne razkriva kot emancipatorna praksa izražanja svobode, ampak kot natančno strukturiran aparat subjektivizacije, v katerem seksualnost postane sredstvo emocionalne regulacije, samopotrditve in posameznikove diferenciacije. Namesto resnične spontanosti in transgresije imamo opravka z njuno simulacijo – z ritualnim ponavljanjem ponotranjenega družbenega imperativa Užitka, ki znova in znova reproducira natanko tisto strukturo pomanjkanja, ki jo deklarativno poskuša preseči.

Osvoboditev seksualnosti ... ali njena recesija?

Kljub vseprisotni navzočnosti diskurzov o spolnosti v medijih, tržnem oglaševanju, šolah in drugih institucijah številni avtorji ugotavljajo paradoksalen pojav: še nikoli ni bilo o spolnosti toliko govora, toliko promocije, estetizacije in strokovne obravnave, a hkrati še nikoli ni bila tako prežeta z občutki nezadostnosti, frustracije in čustvene praznine. Intimni odnosi in spolna izkušnja delujejo kot stalna naloga: doseči več, občutiti globlje, potrditi svojo kompetentnost. V tem okviru nezadovoljstvo ni patologija, ampak simptom sistema, ki obljublja presežek, a vztrajno proizvaja svoje nasprotje – manko.

Statistični kazalci zadnjih desetletij razkrivajo obsežne spremembe v naravi intimnih medosebnih odnosov, družinskih struktur in seksualnih praks. Po podatkih Eurostata (2023) se je bruto stopnja porok v Evropski uniji prepolovila, stopnja ločitev pa podvojila.²² Čeprav to ne pomeni, da se polovica zakonov konča z razvezo, trendi jasno kažejo na upad zadovoljstva in stabilnosti znotraj intimnih razmerij. Hkrati narašča delež otrok, rojenih zunaj zakonske zveze (41,1 %), kar kaže na rast neformalnih, pogosto manj stabilnih partnerstev z večjim tveganjem za psihične in socialne posledice ob razpadu.

21 Hamilton in Armstrong, »Gendered Sexuality in Young Adulthood: Double Binds and Flawed Options,« 607.

22 »Marriage and divorce statistics« Eurostat, pridobljeno 21. aprila 2025, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Marriage_and_divorce_statistics.

V Angliji in Walesu se je delež žensk, poročenih do 30. leta, zmanjšal z več kot 90 % (rojene 1940) na približno 29 % (rojene 1990). Povprečna starost ob prvi poroki se v večini evropskih držav pomika v pozna dvajseta ali zgodnja trideseta leta.²³ Tudi v ZDA mlajše generacije vse pogosteje izbirajo fleksibilne, a emocionalno manj obremenjujoče in zavezujoče oblike intimnih odnosov.

Na področju spolnih praks številne študije dokumentirajo pojav t. i. seksualne recesije. Longitudinalna analiza *General Social Survey* (1989–2014) kaže na 26-odstotni upad pogostosti spolnih odnosov med odraslimi v ZDA – najbolj prav pri tistih v dolgotrajnih razmerjih.²⁴ Upad je izrazit tudi med osebami v petdesetih letih, starši šoloobveznih otrok in tistimi, ki ne spremljajo pornografije. Ključen dejavnik pa je generacija: posamezniki, rojeni v devetdesetih, poročajo o najnižji stopnji spolne aktivnosti. Do leta 2021 je več kot 20 % moških do 35. leta poročalo, da v zadnjem letu niso imeli spolnega odnosa – dvakrat več kot leta 2008. Podoben trend velja tudi za ženske. Tudi pri mladostnikih opazimo izrazit upad: med letoma 2007 in 2017 se je delež srednješolcev, ki so že imeli spolni odnos, zmanjšal s 47,8 % na 39,5 %.²⁵

Tendenco potrjujejo tudi evropske raziskave. Glede na študijo IFOP in LELO (2024) je spolna aktivnost Francozov leta 2023 dosegla najnižjo raven v zadnjih petdesetih letih: le 76 % jih je poročalo, da so imeli spolni odnos v zadnjem letu – kar je 15 % manj kot leta 2006.²⁶ Povprečna tedenska pogostost

23 Bastian Herre, Veronika Samborska, Esteban Ortiz-Ospina in Max Roser, »Marriages and Divorces« *OurWorldinData.org.*, pridobljeno 20. aprila 2025, <https://ourworldindata.org/marriages-and-divorces>.

24 Jean M. Twenge, Ryne A. Sherman in Brooke E. Wells, »Declines in Sexual Frequency among American Adults, 1989–2014« *Archives of Sexual Behavior* 46, 8 (2017): 2389–2401.

25 Laura Kann, Tim McManus, William A. Harris, Shari L. Shanklin, Katherine H. Flint, Barbara Queen, Richard Lowry, David Chyen, Lisa Whittle, Jemekia Thornton, Connie Lim, Denise Bradford, Yoshimi Yamakawa, Michelle Leon, Nancy Brener in Kathleen A. Ethier, »Youth Risk Behavior Surveillance — United States, 2017« *MMWR Surveillance Summaries*, 67, 8 (2018): 1–114.

26 »La »sex recession«: les Français font-ils moins l'amour?« IFOP in LELO, pridobljeno 20. aprila 2025, <https://www.ifop.com/publication/la-sex-recession-les-francais-font-ils-moins-lamour/>

se je znižala z 58 % (2009) na 43 % (2023), delež tistih z redno spolno aktivnostjo (enkrat tedensko) pa s 60 % na 40 %. Še posebej izrazit je ta trend med mladimi: več kot 25 % oseb med 18. in 25. letom v zadnjem letu ni imelo spolnega odnosa – petkrat več kot pred dvema desetletjema. Britanska raziskava *National Survey of Sexual Attitudes and Lifestyles* (2010–2012) beleži sorodno sliko: več kot polovica žensk in 42 % moških poroča o vsaj eni trajnejši težavi, povezani s spolnostjo: najpogostejše o pomanjkanju zanimanja, erektilnih težavah ali bolečinah med odnosom.²⁷

Paradoks sodobne seksualnosti je očiten: imamo več možnosti, več izbire, več znanja, več svobode in več dostopa do orodji in strokovne pomoči kot kadarkoli prej – a intimnost in občutki zadovoljstva s spolnim življenjem padajo. Hkrati se povečuje psihični pritisk – zlasti v obliki imperativa po spolni interakciji. Rezultat ni osvoboditev užitka, ampak kronična utrujenost, seksualna pasivnost in dezorientacija v intimnih razmerjih – zlasti v tistih, ki naj bi temeljili na fleksibilnosti, svobodni izbiri in avtonomnih preferencah. Če želimo razumeti, zakaj seksualnost – kljub navidezni sproščenosti in svobodnosti – ostaja prostor tesnobe, razočaranja in ponavljajoče se nezadovolj(e)nosti, se moramo obrniti k psihoanalizi. Ne k tisti, ki ponuja recepte za srečo, ampak k teoriji, na podlagi katere lahko dojamemo, zakaj se problem spolnega užitka začne prav tam, kjer ga poskušamo osvoboditi od družbenih spon.

Seksualno kot *realno* onkraj narave in kulture

Razprave o »pravi naravi« človeške seksualnosti so bile tradicionalno umeščene v okvir binarne opozicije med naravo in kulturo. Na eni strani srečamo redukcioniistične pristope, ki seksualnost razumejo kot biološki instinkt, podrejen evolucijskim zakonitostim in reproduktivnim

²⁷ Catherine H. Mercer, Clare Tanton, Philip Prah, Bob Erens, Pam Sonnenberg, Soazig Clifton, Wendy Macdowall, Ruth Lewis, Nigel Field, Jessica Datta, Andrew J. Copas, Andrew Phelps, Kaye Wellings in Anne M. Johnson, »Changes in sexual attitudes and lifestyles in Britain through the life course and over time: findings from the National Surveys of Sexual Attitudes and Lifestyles (Natsal)« *The Lancet*, 382 (2013): 1781–1794.

mehanizmom preživetja vrste. Na drugi konstrukcionistične teorije, ki poudarjajo, da je seksualnost učinek kulturnih kodov, zgodovinsko specifičnih diskurzov in dispozitivov oblasti. Čeprav obe perspektivi osvetljujeata pomembne dimenzije seksualnosti, ostajata ujeti v dihotomijo, ki spregleda tretji, odločilni register: tisto, kar Lacan imenuje *realno* seksualnega. Realno ni ne naravno ne kulturno – je tisto, kar uide simbolni artikulaciji, a jo hkrati »od zunaj« podpira kot njen transcendentalni pogoj možnosti. Gre za nesimbolizabilno *ekstimno* jedro subjekta, ki se upira integraciji v naravni ali družbeni red; za nekaj, kar ni funkcija, ampak topološka razpoka, ki jo v telo-subjekt zareže označevalec. Seksualnost v tem okviru ni ne izraz psiho-loške ali biološke esence, ne zgolj učinek zunanje kulturne konstrukcije in regulacije, pač pa učinek konstitutivne odsotnosti, ki organizira subjektovo razmerje do Drugega, do telesa in do samega sebe – kot mesto, kjer se užitek delno realizira, a obenem neizogibno znova spodleti. V *Seminarju XI* Lacan izrecno opozori, da psihoanaliza ni znanost o spolnosti v biološkem ali empiričnem smislu. Ne zanima je funkcija spolnosti kot taka, ampak vprašanje, kako pulzija – skozi materialne učinke označevalcev – konstituira subjekt prek dvojnega procesa odtujitve in ločitve:

»Kar zadeva spolno delovanje, nas ni naučila ničesar novega. [...] Psihoanaliza zadeva spolnost le, kolikor se spolnost v obliki pulzije odčitava v sprevedu označevalcev, kjer se v dvojnem času odtujitve in ločitve vzpostavi dialektika subjekta. Na področju spolnosti analiza ni izpolnila tistega, kar so nekateri morda zmotno pričakovali od nje, ni se držala svojih obljub, ker se ji jih ni bilo treba držati. To ni njeno področje.«²⁸

Freud in Lacan opozarjata, da seksualnost ne izvira iz instinktivne potrebe, pač pa iz delovanja (na)gona (nem. *der Trieb*). Gon se ne podreja ciklični logiki homeostaze ali reprodukcije, ampak proizvaja eksces – presežek, ki presega načelo ugodja in deluje onkraj mehanizma homeostatične regulacije organizma. V spisu *Goni in njihove usode* (1915) Freud izrecno poudari kontingenco in substitutivnost objekta gonske težnje:

²⁸ Jacques Lacan, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize* (Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka Analecta, 2010), 249–250.

»[Objekt] je nekaj, kar je pri nagonu najbolj spremenljivo, z njim ni izhodiščno povezan, ampak mu je dodeljen le zaradi tega, ker omogoča zadovoljitev. [...] V teku življenjske usode nagonov je lahko poljubno pogosto zamenjan [...].«²⁹

Freud tako pokaže, da seksualni objekt ni naravni ali stabilni cilj, temveč člen v seriji substitucij, ki generirajo užitek prav skozi svojo spodletelost. Gon ne cilja na objekt kot tak, ampak na ponavljanje – ne da bi kadarkoli dosegel polno zadovoljitev. Cilj se vselej izmika; delna zadovoljitev se vzpostavi kot učinek kroženja, ne njegove izpolnitve. Freudovo opazko Lacan dopolni:

»Pulzija je lahko zadovoljena, ne da bi dosegla to, kar bi bila glede na biološko totalizacijo funkcije zadovoljitev njenega reproduktivnega smotra, ker je delna, ker ni njen cilj nič drugega kot to, da se povrne v krožno gibanje.«³⁰

Tudi kadar – kot pravi Lacan – pitate usta, jih ne zadovolji hrana kot objekt potrebe, marveč *ustno ugodje*.³¹ To ni odgovor na organsko nujo, pač pa libidinalna investicija v predel telesa, ki postane kraj užitka. Usta niso več le kanal hranjenja, ampak erogeni rob, kjer se formira presečišče telesa in označevalca, užitka in govorice. V tem kroženju pulzije se generira užitek kot *jouissance* – paradoksalni (ne)užitek, ki ni harmonija ali izpolnitev, pač pa določena intenzivnost onkraj ugodja. Zato Lacan v

zapiše: »Če žival redno jé, potem je jasno, da zato, ker ne pozna užitka lakote.«³² Samo človek – kot bitje govorice – lahko uživa tam, kjer presega zgolj biološke potrebe, kjer ni smotra ali funkcije – in kjer umanjka smisel.

Sistematično preučevanje spolnih perversij je bilo v Freudovem času v razcvetu. Krafft-Ebingova *Psychopathia Sexualis* je izšla leta 1893, *Studies in the Psychology of Sex* avtorja Havelocka Ellisa iz leta 1897. Freud pa, namesto da bi perversije obravnaval kot deviacije, pokaže njihovo prepletenost z »normalno« seksualnostjo. Kot poudarja, je seksualnost od vsega začetka *polimorfno perverzna*: ne sledi linearnemu razvoju in cilju, ampak je razpršena,

29 Sigmund Freud, »Goni in njihove usode (1915),« v *Metapsihološki spisi*, ur. Eva D. Bahovec (ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987), 84.

30 Lacan, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, 165.

31 Lacan, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, 155.

32 Jacques Lacan, *Seminar Jacquesa Lacana [Knjiga 7, Etika psihoanalize: 1959–1960]* (Delavska enotnost, 1988).

montažirana iz parcialnih gonskih konfiguracij – od ust do anusa, od kože do pogleda. S tem Freud ne liberalizira seksualnosti v smislu pluralizacije praks in preferenc, pač pa jo radikalno reartikulira: reducira jo na element, ki uhaja, saj je nesimbolizabilen – prav zato pa razpira polje seksualnega onkraj genitalnosti in normativno strukturiranega koitusa.

V *Treh razpravah o teoriji seksualnosti* (1905, 6. poglavje II. razprave)³³ in pozneje v eseju '*Kulturna*' *spolna morala in moderna nervoznost* (1908) Freud piše:

»Seksualni gon – ali, pravilneje, seksualni goni, kajti analitično raziskovanje uči, da je seksualni gon sestavljen iz številnih komponent, parcialnih gonov [...]. Dodatni vidiki se odprejo, če upoštevamo dejstvo, da človekov seksualni gon izvirno sploh ne služi razmnoževanju, temveč ima za cilj določene načine doseganja ugodja [užitka]. Takšen se kaže v človekovem otroštvu, kjer svojega cilja doseganja ugodja ne doseže samo na genitalijah, temveč tudi na drugih delih telesa (erogenih conah), zaradi česar lahko opusti vse ostale objekte, razen teh priročnih. Ta stadij imenujemo stadij *avtoerotizma*, vzgoji pa pripisujemo nalogo, da ga omeji [...].«³⁴

Kot smo že izpostavili, spolnost ni enotna, linearna funkcija, usmerjena v en sam organski cilj, zadovoljitev potrebe. Ključen za razumevanje Freudovega razumevanja spolnosti je pojem *avtoerotizma* – že pri otroku užitek izvira iz simbolno razrezanih erogenih con telesa, ki niso biološko predpisane, ampak konstituirane skozi naključno izkušnjo in libidinalno investicijo. Vendar avtoerotizem ni neka prvinska, predkulturna oblika Užitka, saj določena mera avtoerotizma vztraja tudi onkraj infantilne seksualnosti, onkraj vzgoje, socialnih norm, prepovedi in zakonov. Seksualnost je v tem smislu razkosana, nehomogena in topološko decentralizirana – nikoli ne vzpostavi prave stabilnosti. Kot poudarja Alenka Zupančič v svoji študiji, ne gre zgolj za zbir parcialnih impulzov, temveč za libidinalno kartografijo telesa, ki je strukturirana skozi fantazmo in simbolno mrežo označevalcev,

³³ Sigmund Freud, *Tri razprave o teoriji seksualnosti* (ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995).

³⁴ Freud, »*Kulturna*' *spolna morala in moderna nervoznost* (1908), « 30–31.

ki telo investirajo na partikularen, necelovit način.³⁵ Užitek tu ne izhaja iz stabilnega objekta ali določenega cilja, temveč nastaja v substituciji, preložitvi, pripravi, zamiku in ponovitvi. Užitek kot *jouissance* deluje kot virus: ni ga mogoče lokalizirati, stabilizirati ali endemizirati – kontaminira lahko vsak del telesa, vsako fantazmo ali prakso. Pogosto se realizira prav tam, kjer ga ne pričakujemo – kot stranski učinek, kot motnja ali simptom, ki navidezno vdre v simbolni red in destabilizira urejenost označevalcev.

Zupančič poudari, da dosledno branje Freudove teorije gona pokaže: ne obstaja nobena mitična, preddružbena »Narava«, v kateri bi bila zapisana neka čista, harmonična seksualnost. Vsaka gonska organizacija je vedno že strukturirana skozi fantazmatsko posredovanost in simbolne normativnosti – zapovedi, prepovedi, družbene vzorce, rituale in imaginarne matrice. Kultura seksualnosti ne konstruira, temveč jo organizira in ji nadene formo, skozi katero skuša užitek preusmeriti v družbeno sprejemljive oblike. Ta moment že nakazuje Lacanov poudarek, da je prav družbenosimbolni red tisti, ki z omejitvijo odpira prostor želje – in s tem omogoča, da se subjekt strukturira okoli tistega, česar nikoli ne more v celoti posedovati.

Lacan v *Seminarju VII: Etika psihoanalize* izrecno poudari: prepoved ni nasprotje želji – nasprotno, je njen pogoj možnosti. Družbene prepovedi in zakoni ne omejujejo realizacije želje, pač pa vzpostavljajo njeno strukturo: ustvarjajo pogoje, v katerih se želja sploh lahko artikulira. Ravno skozi prepoved se konstituira njen objekt kot Stvar (nem. *das Ding*) – izgubljeno, nedosegljivo jedro Biti, ki naj bi (nekoč) zagotavljalo harmonijo. Ko Freud v *Spisih o seksualnosti* zapiše, da »so ljudje v vseh časih izumili konvencionalne ovire, da so lahko uživali v ljubezni – to velja tako za posameznike kot za ljudstva«, ³⁶ ponovi temeljni uvid Svetega Pavla iz *Pisma Rimljanom* (7: 7–8):

35 Alenka Zupančič, *Seksualno in ontologija* (Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka Analecta, 2011).

36 Sigmund Freud, »O vsesplošni težnji po ponižanju v ljubezenskem življenju (1912),« v *Spisi o seksualnosti*, ur. Robert Vouk (Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka Analecta, 2013), 68.

»Vendar greha nisem spoznal razen prek postave, saj tudi za poželenje ne bi vedel, ko postava ne bi govorila: *Ne požéli!* Ob tej zapovedi je greh sprostil v meni vsakršno poželenje; kajti brez postave je greh mrtev.«³⁷

Poželenje torej ni spontana, naravna danost, ampak učinek prepovedi. Želja je vselej že želja Drugega, mediirana in organizirana v razmerju do Drugega – sociosimbolnega reda, ki nalaga omejitve, prepovedi in zapovedi. Enako velja za spolni užitek, s to razliko, da se ta ne podreja ne naravi ne kulturi, ampak *insistira kot demonični tujek* na presečišču subjektovega razmerja z Drugim/drugim: kot tisto, *ono*, kar uide simbolni integraciji, ostaja za kulturo nelagodno, neulovljivo, izmuzljivo. Kot pravi Lacan:

»To je preobleka, ki jo nalaga temeljno dejstvo, da v mitični zvezi med moškim in žensko ni nobenega mesta, ki bi ga bilo mogoče definirati kot seksualno.«³⁸

Ta izjava ne pomeni, da spolnost ne obstaja – pač pa, da nima predoločene, konsistentnega mesta v simbolnem redu, četudi je vedno že posredovana skozi družbene konvencije, norme in prakse. Seksualnosti posameznik nikoli zares ne poseduje; ni del Biti, ni esenca, niti koherentni del osebne identitete, ampak zareza – *realno*, ki se manifestira kot simptom, ki vdre v red pomena in ga od znotraj spodkoplje, izmaliči in destabilizira. Tako je vsako zasledovanje Užitka vnaprej obsojeno na spodletelost.

V sklepnem razdelku bomo osvetlili, zakaj seksualnost – kljub svoji necelosti, neukrotljivosti in enigmatičnosti – ostaja privilegirano mesto fascinacije sodobnega subjekta: kot presečišče želje, telesnega užitka in zdrsa pomena, ki nikdar ni zares njegovo, a ga ravno zato vztrajno zasleduje – in se vanj znova in znova vpisuje.

³⁷ »Nova zaveza, *Pismo Rimljanom*,« Svetopisemska družba Slovenije, pridobljeno 20. aprila 2025. <https://www.biblija.net/biblija.cgi?m=Rim+7&id1=1&pos=1&set=2&d=sl>.

³⁸ Jacques Lacan, *Hrbtna stran psihoanalize* (Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka *Analecta*, 2008), 178.

Sklep: o seksualnem razmerju, ki ne obstaja

Čeprav živimo v času deklarirane seksualne svobode, raznolikosti in številnih možnosti, današnje polje spolnosti ostaja uokvirjeno z globokim paradoksom: večja kot je dostopnost tehnik, metod, vednosti in sredstev užitka, bolj akutno se zdi njegovo pomanjkanje in nezadostnost.

V prispevku smo pokazali, da dispozitiv sodobne seksualnosti – kot preplet znanstvenih, terapevtskih in tržnih diskurzov, institucij in praks – ne razkriva Resnice spolnosti, ampak deluje kot aparat njene organizacije, usmerjen k temu, da z neprestano aktivacijo in kumulacijo zakriva temeljno nemožnost spolnega užitka. Možnost samouresničitve skozi intimne odnose, ki naj bi temeljili na svobodni izbiri, čustveni fleksibilnosti in partnerski prilagodljivosti – značilni za neoliberalno seksualno ekonomijo – je v resnici mehanizem utajitve notranjega strukturnega antagonizma, vpisanega v samo jedro ljubezensko-seksualnega razmerja: dejstva, da spolnega razmerja *ni*.

Lacanova znamenita trditev, da »seksualno razmerje ne obstaja«,³⁹ ne pomeni, da spolni odnosi niso mogoči, ampak da v simbolnem redu ne obstaja formula, ki bi univerzalno povezala spolna pola v dopolnjujočo se, harmonično celoto. Seksualni akt – in z njim užitek – je zato že vnaprej strukturiran kot spodletel, a prav skozi to spodletelost veže subjekta na ponavljanje, ki mu omogoča delno realizacijo užitka. Seksualna združitev v tem smislu ni postajanje Enega, pač pa fikcija, ki organizira vrtenje okoli subjektove lastne razcepljenosti in nemožnosti – okoli njegovega ne-razmerja do sebe in do Drugega.

Vendar psihoanalitična gesta ni zgolj kritika. Če seksualnost ne more biti prostor izpolnitve, ostaja vsaj simptomatično vozlišče, ki subjekta veže na kraj nelagodja v kulturi – na kraj brez določenega mesta, ki mora biti vendarle socialno in simbolno reguliran. Kar ostaja, je (re)konstrukcija – bolj ali manj produktivnih načinov rokovanja z *mankom biti*, ki ga s sabo prinaša *seksuacija* subjekta. Človek – in z njim družba – je v poskusu preseganja ponavljanja obstoječih prevladujočih vzorcev obsojen na materialno (re)produkcijo in nenehno rekonfiguracijo sistemov dozdevkov, ritualov, reprezentacij in fantazmatskih scenarijev.

39 Jacques Lacan, ... or Worse. *The Seminar of Jacques Lacan Book XIX* (Polity, 2018), 14.

Literatura

- Agamben, Giorgio.** »What is an Apparatus?« V »What is an Apparatus?« And Other Essays. Prev. David Kishik in Stefan Pedatella. Stanford University Press, 2009.
- Annon, J. S.** »The PLISSIT Model: A Proposed Conceptual Scheme for the Behavioral Treatment of Sexual Problems.« *Journal of Sex Education and Therapy*, 2, 1 (1976): 1–15.
- Bastian Herre, Veronika Samborska, Esteban Ortiz-Ospina** in Max Roser. »Marriages and Divorces.« OurWorldinData.org, pridobljeno 20. aprila 2025. <https://ourworldindata.org/marriages-and-divorces>.
- Eurostat.** »Marriage and divorce statistics.« Eurostat, pridobljeno 20. aprila 2025. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Marriage_and_divorce_statistics.
- Finkel, Eli J., Paul W. Eastwick, Benjamin R. Karney, Harry T. Reis** in Susan Sprecher. »Online Dating: A Critical Analysis from the Perspective of Psychological Science.« *Psychological Science in the Public Interest* 13, no. 1 (2012): 3–66.
- Foucault, Michel.** *Zgodovina seksualnosti*. ŠKUC, 2010.
- Fraser, Nancy.** »Contradictions of Capital and Care.« *New Left Review*, no. 100, julij/avgust, 2016. <https://newleftreview.org/issues/ii100/articles/nancy-fraser-contradictions-of-capital-and-care>.
- Freud, Sigmund.** »Goni in njihove usode (1915)«. V *Metapsihološki spisi*, ur. Eva D. Bahovec. ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987.
- Freud, Sigmund.** *Tri razprave o teoriji seksualnosti*. ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Freud, Sigmund.** O vsesplošni težnji po ponižanju v ljubezenskem življenju (1912).« V *Spisi o seksualnosti*, ur. Robert Vouk. Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka Analecta, 2013.
- Freud, Sigmund.** 'Kulturna' spolna morala in moderna nervoznost (1908).« V *Spisi o družbi in religiji*, ur. Simon Hajdini. Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka Analecta, 2023.
- Giddens, Anthony.** *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Založba /*cf., 2019.
- Hamilton, Laura** in Elizabeth A. Armstrong. »Gendered Sexuality in Young Adulthood: Double Binds and Flawed Options.« *Gender & Society*, vol 23, no. 5 (2009): 589–616.
- Havelock, Ellis.** *Studies in the Psychology of Sex, Volume 1*. The Project Gutenberg eBook, 2004. <https://www.gutenberg.org/files/13610/13610-h/13610-h.htm>.
- IFOP in LELO.** »La 'sex recession': les Français font-ils moins l'amour?«. IFOP, pridobljeno 20. aprila, 2025. <https://www.ifop.com/publication/la-sex-recession-les-francais-font-ils-moins-lamour/>.
- Kaplan, Dana** in Eva Illouz. *What is Sexual Capital? Polity*, 2022.
- Kaplan, Helen** Singer. *The New Sex Therapy: Active Treatment of Sexual Dysfunctions*. / Mazel, 1974.
- Kinsey, Alfred.** *Sexual behavior in the Human Male*. W. B. Saunders Company, 1948.
- Sexual behavior in the Human Female*. W. B. Saunders Company, 1953.

- Kinsey, Alfred.** Sexual behavior in the Human Female. W. B. Saunders Company, 1953.
- Laura Kann,** Tim McManus, William A. Harris, Shari L. Shanklin, Katherine H. Flint, Barbara Queen, Richard Lowry, David Chyen, Lisa Whittle, Jemekia Thornton, Connie Lim, Denise Bradford, Yoshimi Yamakawa, Michelle Leon, Nancy Brener in Kathleen A. Ethier. »Youth Risk Behavior Surveillance — United States, 2017.« *MMWR Surveillance Summaries*, 67, 8 (2018): 1–114.
- Lacan, Jacques.** *Seminar Jacquesa Lacana [Knjiga 7, Etika psihoanalize: 1959–1960]*. Delavska enotnost, 1988.
- Lacan, Jacques.** *Hrbtna stran psihoanalize*. Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka Analecta, 2008.
- Lacan, Jacques.** *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka Analecta, 2010.
- Lacan, Jacques.** ... or Worse. The Seminar of Jacques Lacan Book XIX. Polity, 2018.
- Lévi-Strauss, Claude.** *The Elementary Structures of Kinship*. Beacon Press, 1969.
- »**Nova zaveza.** Pismo Rimljanov.« Svetopisemska družba Slovenije, pridobljeno 20. aprila 2025. <https://www.biblija.net/biblija.cgi?m=Rim+7&id1=1&pos=1&set=2&l=sl>.
- Catherine H. Mercer,** Clare Tanton, Philip Prah, Bob Erens, Pam Sonnenberg, Soazig Clifton, Wendy Macdowall, Ruth Lewis, Nigel Field, Jessica Datta, Andrew J. Copas, Andrew Phelps, Kaye Wellings in Anne M. Johnson. »Changes in sexual attitudes and lifestyles in Britain through the life course and over time: findings from the National Surveys of Sexual Attitudes and Lifestyles (Natsal).« *The Lancet*, 382 (2013): 1781–1794.
- Hirschfeld, Magnus.** *Racism*. Victor Gollancz LTD, 1938.
- Marx, Karl.** *Kritika politične ekonomije: 1861–1863. Del 1*. Marksistični center CK ZKS, 1989.
- Master, William H.** in Virginia H. Johnson. *Human Sexual Inadequacy*. Bantam Books, 1970.
- Plummer, Kenneth.** »Sexual markets, commodification, and consumption.« V *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ur. George Ritzer, 4250–4252. Blackwell Publishing, 2007.
- Rose, Nikolas.** *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. Free Association Books, 1999.
- Twenge, Jean M.,** Ryne A. Sherman in Brooke E. Wells. »Declines in Sexual Frequency among American Adults, 1989–2014.« *Archives of Sexual Behavior*, 46, no. 8 (2017): 2389–2401.
- Von Krafft-Ebing,** Richard. *Psychopathia Sexualis*. Forgotten Books, 2012.
- Zupančič, Alenka.** *Seksualno in ontologija*. Društvo za teoretsko psihoanalizo – Zbirka Analecta, 2011.

* Prispevek je nastal v okviru programske skupine *Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju*, številka: P5-0439, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

The Sublime Object of Genocide: Writing During/After the Destruction of Palestine

Dorotea Pospihalj

Abstract

This paper focuses on the various conceptions and dimensions of the Real. Through Badiou's formulation of the 'passion for the Real' of the 20th century and various attempts at dealing with it to the psychoanalytic clinic of the Real. It will be argued that a reformulation of the relation to the Real is needed due to the change in the very structure of the social field. Following Župančič's argument of redoubled disavowal, it will be shown that a very different passion is at stake. Placing this argument at the center of the ongoing genocide in Palestine and rethinking what it would mean to have a 'civilized attitude towards death', as Freud suggested, in times of accelerated conflicts. At the very core of the antagonism, a new sublime object is produced.

Key words: antagonism, psychoanalysis, Gaza, real, sublimation

Izvleček

Ta prispevek se osredotoča na različne koncepcije in dimenzije realnega. Skozi Badioujevo formulacijo »strasti do realnega« 20. stoletja in različne poskuse obvladovanja z njim, do psihoanalitične klinike realnega. Dokazovalo se bo, da je potrebna preoblikovitev odnosa do realnega zaradi spremembe v sami strukturi družbenega polja. Sledeč argumentu Župančičeve o podvojenem zanikanju, bo prikazano, da je v igri povsem drugačna strast. Postavitev tega argumenta v središče trenutnega genocida v Palestini in premislek, kaj bi pomenilo imeti »civiliziran odnos do smrti«, kot je predlagal Freud, v časih pospešenih konfliktov. V samem jedru antagonizma se proizvaja nov sublimni objekt.

Ključne besede: antagonizem, psihoanaliza, Gaza, realno, sublimacija

The Sublime Object of Genocide: Writing During/After the Destruction of Palestine

“But war cannot be abolished; so long as the conditions of existence among nations are so different and their mutual repulsion so violent, there are bound to be wars. The question then arises: Is it not we who should give in, who should adapt ourselves to war? Should we not confess that in our civilized attitude towards death we are once again living psychologically beyond our means, and should we not rather turn back and recognize the truth? Would it not be better to give death the place in reality and in our thoughts which is its due, and to give a little more prominence to the unconscious attitude towards death which we have hitherto so carefully suppressed? This hardly seems an advance to higher achievement, but rather in some respects a backward step — a regression; but it has the advantage of taking the truth more into account, and of making life more tolerable for us once again. To tolerate life remains, after all, the first duty of all living beings. Illusion becomes valueless if it makes this harder for us. We recall the old saying: *Si vis pacem, para bellum*. If you want to preserve peace, arm for war. It would be in keeping with the times to alter it: *Si vis vitam, para mortem*. If you want to endure life, prepare yourself for death¹.”

It is not superfluous to quote Freud in full here, namely, the concluding paragraph of his essay written in 1915 — a few months after the outbreak of the First World War — entitled *Our Attitude Towards Death*. This timely and timeless reflection on the conditions of humanity and the inevitable event of war in all civilized societies perhaps highlights Freud’s staunch pessimism. Equally, it opens the space for reflection on our attitude towards death, which time and again indicates that we are living psychologically beyond our means. This is true if we accept the fact that “no one believes in their death, or to put it differently, that in the unconscious every one of us is convinced of their immortality².” Thus, the best option according to Freud is to accept the

1 Freud, S. *On the History of the Psychoanalytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works*. London: Vintage. p. 299, 2001.

2 Freud, S. *II Our Attitude Towards Death*. p.289, 2001.

inevitability of war and killing because until there is the unconscious, there is the unconscious belief of one's immortality. In other words, the definition of human — a speaking being is a being that is constituted by the split that makes him live beyond means, psychologically, and otherwise despite the finite resources and life.

How should this thought be read today, 100 years later when again, whole peoples are being eradicated in several parts of the world at the same time, and it seems that on the whole, humanity failed to address the attitude towards death sufficiently, thus it remains conveniently repressed, just as in Freud's times. Nevertheless, it seems that one sound advice was indeed considered and well adopted, namely, 'To tolerate life remains, after all, the first duty of all living beings³'.

It also seems that the only duty towards life is to merely tolerate it. Would this not be precisely the main attitude today, while witnessing — practically on live stream — the genocide in Gaza, mass destruction, killing, and displacement of Palestinians? This duty to tolerate life is also granted only to the privileged few — in the West. The limitations of this attitude can be encountered quickly considering, for example, a scenario in which a psychoanalyst would travel to the current battlefield in Gaza, offering analysis to remaining Palestinians and professing the duties of tolerating life and all that this experience encompasses, including war and the inevitability of (premature) death. At this point a question arises about the limitations of psychoanalysis and whether it can actually address the complexity of situations such as war and even more so, genocide. To go further, how can a discourse, a psychoanalytic one, for example, even be possible today, in witnessing the terror of the Real, that escapes all words, impossible to translate to any symbolic level, let alone any theoretical formalization? Certain events are beyond psychoanalysis, beyond certain discourses, and most certainly, the current situation echoes strongly the prophetic, much-quoted words of Theodor Adorno; "To write

3 *Ibid.* p. 299.

poetry after Auschwitz is barbaric. And this corrodes even the knowledge of why it has become impossible to write poetry today⁴.”

Certainly, what psychoanalysis can do is offer a way to understand this internal antagonism, inherent in every societal fabric, how it is sublimated, seemingly unifying the social body again, canceling all splits and tensions, of course at the expense of the other, the designated excluded other. We have seen this in Nazi Germany, where that role was assigned precisely to the Jews. It is worth recounting the lessons that history provided, two such examples that are often compared and seen as the two sides of the same problematic coin: Nazism and Stalinism.

Nazism, Stalinism and Gaza

One of the fundamental differences between Nazism and Stalinism can be described as follows; in Nazism, a Jew is ultimately guilty simply because he is a Jew, because of his natural properties, what he fundamentally is; while even in the darkest days of Stalinism a member of the bourgeoisie or aristocracy is not guilty *per se*, he is guilty because of his social status, there is always a minimum of subjectivization involved; participation in the class struggle relies on the subjective act of decision⁵. But one cannot decide to be a Jew, it is a question of belonging to a community and sharing a specific culture. This underlines the difference between Nazism and Stalinism even more, namely, what for the Stalinists was the antagonism that dwells in the very kernel of the social edifice⁶ was in the Nazi ideology ‘naturalized’ into

4 Adorno, T.W. *Cultural Criticism and Society (1949) in Prisms*. 1st MIT Press. ed. Cambridge. p. 34, 1983.

5 An act of decision—subjectivation—depends on class consciousness, the very basic understanding that the class struggle revolves around the surplus value. The bourgeoisie and the working class have opposing interests, where the former wants to appropriate the value, the latter wants to enjoy the product of labour that workers create.

6 The antagonism is created from the material basis on which the capitalist society functions, namely, the economy of exploitation driven by profit. Marx, K. (1981) *Capital: a critique of political economy*. London ; New York, N.Y: Penguin Books.

the biological property of a specific race, the Jews. So instead of the notion of society that is traversed or divided by class struggle, in which everybody is compelled to take sides, we get the notion of society as a corporate body threatened by an external enemy; the Jew as a foreign intruder⁷. But this intruder is not simply somewhere 'outside', he is already part of the very tissue that constitutes the social body. This is what the Nazi propaganda constantly tried to emphasize, that even the so-called '*assimilated Jews*' were secretly still Jews at their very core, there is an unalienable core that cannot be changed, thus there is no possibility for peaceful coexistence. In that sense, Jews were not seen as the lower race in the hierarchy of races, they were the absolute Other, the principle of corruption embodied.

Žižek wrote extensively on this particular issue and formulated the question of the Jew, namely, Why does the Nazi need the Jew to constitute himself? According to Žižek, the sublime object of ideology is the spectral object which has no positive ontological consistency but merely fills in the gap of a certain constitutive impossibility⁸. This is the case for the anti-Semitic figure of the Jew, he bears witness to the fact that the ideological desire that sustains anti-Semitism is inconsistent in itself, it is self-contradictory, for example, the capitalist competition, the idea of some kind of pre-modern organic solidarity. To maintain the desire a specific object must be invented, which gives the body to, and externalizes the cause of the non-satisfaction of this desire, through this very logic; for example, a Jew is responsible for the social disintegration. It is rather obvious that it is not the Jew who prevents society from existing as some harmonious whole, from realizing its potential of full organic solidarity, rather it is the antagonism that is primordial, constitutive of the society, that undermines itself. The Jew comes later, he is a secondary formation, a fetish that materializes as it were, the primordial hindrance and impossibility. The Jew merely gives body to the negativity, the impossibility of social antagonism⁹. Thus, the Jews were not some external

7 Žižek, S. *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. New ed. London: Verso (The Essential Žižek). p. 275, 2008.

8 Žižek, S. *The Plague of Fantasies*. New ed. London: Verso (The Essential Žižek). p. 97, 2008.

9 *Ibid.* p. 98.

threats but to use Lacan's term, *ex-timate*, indicating that what is inside is in a radical sense exterior, hence a foreign intruder is at the very heart of our civilization¹⁰. Certainly, history provides multiple examples of how under the master signifier, the most atrocious crimes were justified and committed. Today, again, the attempt at justifications for the onset of genocidal efforts in Gaza — the final stage of a long-standing conflict — in the name of settler colonialism in Palestine, points to the decline and deep crisis of imperialist capitalism.

A great Hassidic Master Rabbi of Kotsk used to say "There are truths which can be communicated by the word; there are deeper truths that can be transmitted only by silence; and, on another level are those which cannot be expressed not even by silence. And yet they must be communicated"¹¹. The truth that cannot be expressed, not even by silence, is the truth of the concentration camps, gulags, and mass exterminations that with the weight of horror defy words, but also silence. The event that defies language, that makes it impossible to 'put into words' is precisely because of the dimension that makes this event, which constitutes it as such — the notion of the encounter with the Real. The Real is not something that has any bodily materiality or a spatial dimension, it has neither of those, it is suspended, an in-between space. The Real in Lacan's definition is this impossibility 'embodied', the impossibility to be signified, that is to say, the signifier circles it. According to Lacan, the Real is the impossible itself, a signifying impasse or the impasse of formalization¹². The signifier circles this impasse in the same way that the signifier is giving flesh to the object of desire, which is never really there, the *objet petit a*, the cause of desire. The Real is not in any non-relation to the signifying structure. To put it in another way, the signifier constitutes the impossibility of the Real as the radical alterity. As Župančič argues, the signifier does not appertain to the symbolic field only, or exclusively, it is

10 Žižek, S. *Surplus-Enjoyment: A Guide for the Non-Perplexed*. New York: Bloomsbury Academic. p.108, 2022.

11 Žižek, S. *Did Somebody Say Totalitarianism? Five Interventions in the (Mis)use of a Notion*. London; New York: Verso (The Essential Žižek), 2011.

12 Soler, C. The Body in the Teaching of Jacques Lacan. First published in *Quarto*, May 1984, 1984.

registered in another dimension, the dimension of the Real. Thus, it is the Real that points back to the symbolic as a testimony of its insufficiencies, the impossibility and contradictions of the symbolic as such. What follows is that the impasse of the Real is always already a residue, the remainder of the symbolic gap, a testimony of the negativity already constitutive of the symbolic structure. The stain in the symbolic is the Real that is included in the very symbolic, the disturbing dimension haunts within the symbolic order, giving body and maintaining the out-of-jointness, the status of the speaking being that is caught in the tripartite constellation of jouissance, drive and the sexed body¹³.

What does this question of the signifier and the Real have to do with the current predicament? Very much like the Rabbi of Kotsk articulated the differences between the different truths; those that can be communicated by words, the deeper ones that can be transmitted only by silence, to the level of truths that cannot even be transmitted by silence.

Positioning the Real in a privileged position is not a new thing, and as it was accounted for and articulated by Badiou the 'passion for the Real' produces a paradoxical situation in which no real is real enough, meaning that passion for the Real inevitably has its other side which is the doubt. Every attempt to reach the Real — many instances in the Moscow trials, and the terror recounts of this — fails and reproduces the inherent doubt that furthers the terror¹⁴. This fundamental truth or something that might be on the side of the Real, which seems to evade any attempts at conception or possibility of minimal apprehension, is fundamentally devoid of sense or meaning.

The dimension of concentration camps and the sheer brutality of the calculated extermination in Nazism, similarly to mass starvations and liquidations during Stalinism are brutal because they are fundamentally nonsensical.

¹³ Zupančič, A. *What Is Sex?* Cambridge, MA: MIT Press (Short circuits), p. 41, 2017b.

¹⁴ A moment that demonstrates this moment most clearly is Bukharin's trial, where a slip, a mistake in the confession disturbed the whole process, the semblance interrupted the smooth functioning of the interrogation machine. What follows is that no real is real enough, thus producing the other side of the *passion for the real* — suspicion. Badiou, A. (2005). *The Century*. p.52.

They are beyond meaning, devoid of material necessity. The same logic applies to the ultimate or radical freedom, which is not grounded in any idea of ethics or moral ground, there is no dimension of ethics or guarantee that it is inherently 'good'¹⁵. The level of meaning or sense is then attributed retroactively, to tame the radical brutality of the meaningless violence (or radical freedom). An example of this would be the depoliticization of the Holocaust, thus elevating the event to a kind of sublime evil, the exception that is ripped away from the historical time, isolated, fixed in one particular historical moment, and essentially suspended¹⁶. The suspension from historical time also means that the event is deprived of the radical dimension of the break (crisis) that interrupted or derailed the historical flow of time.

Passion for "Gaza"

This suspension of historical time is the crucial point concerning the current Israel-Palestine struggle, namely, the depoliticization of the Holocaust eventually leads to the objectification and creation of the ideologico-political constellation whereby elevation of the Holocaust to the abyssal absolute evil becomes a political act in itself. Perpetrated by Zionist and Western right-wing anti-Semites in a joint venture to destroy any potentiality of a radical political possibility¹⁷. Thus, in one gesture two things coincide, the obfuscation of the Real that is at the same time the only dimension from which the radical political dimension can emerge and equally furthers the negation of the historical dimension of anti-Semitism.

Since the onset of the recent events in the region that caused widespread and numerous protests in the West, something has changed. As if the act

¹⁵ Pfaller, R. *Za kaj je vredno živeti. Elementi materialistične filozofije*. Studia Humanitatis, 2011.

¹⁶ Perhaps the suspension can be thought in parallel with suppression. Because the suppressed material keeps returning as Freud argues — the return of the repressed. All material fixated and isolated, 'removed' has a tendency to return in different symptoms.

¹⁷ Žižek, S. *Did Somebody Say Totalitarianism? Five Interventions in the (Mis)use of a Notion*. London; New York: Verso (The Essential Žižek). p. 2011.

of protesting was declaring something that should not have been said. This begs the question; why are certain words or phrases prohibited today? The level of censorship that is present today perhaps resembles the atmosphere of the Second World War Europe. The other side of censorship is the forced propaganda and narratives that are repeated like mantras, indoctrinating and reshaping the historical narratives, those of the ruling class. Days following October 7 — although there is a long historical precedence attesting to these events — the main or almost exclusive narrative was that the attack organized by Hamas were acts of terrorism. In the first instance denounced by Israel, shortly after followed by Western governments, where Hamas was officially recognized as a terrorist organization. At the same time, the Israeli bombings of civilians in Gaza, deaths of by now tens of thousands and counting, displacement of millions — currently the numbers have almost surpassed those of Al-Nakba in 1948¹⁸ — these acts were denounced as state terrorism, although this time only by Palestinian organizations and a few supporters of the Palestinian cause¹⁹. In the current climate of endless accusations and condemnations, the light use of signifiers such as terrorist act, state terrorism etc., Insel makes the point that more than ever it is essential to question the vague conception of terrorism and its use and to refer to the repertoire of clearly defined acts as crimes under current equally clear international law. The concepts in this repertoire are not terror, terrorism, or terrorist organization but rather, crimes against humanity, war crimes, and genocide²⁰.

These are clearly defined concepts with clear and precise conditions that should counteract the misuse and deliberate obfuscation of situations of conflict. Hence, assassinations and hostage-taking of hundreds of civilians in the Kibbutzim settlement, deaths of thousands of civilians in Gaza, bombings

18 Nakba Day: What Happened in Palestine in 1948? <https://www.aljazeera.com/news/2022/5/15/nakba-mapping-palestinian-villages-destroyed-by-israel-in-1948>.

19 Insel, A. Crimes Against humanity in Israel and Palestine. *The Philosophical Salon*. November 13, 2023. <https://thephilosophicalsalon.com/crimes-against-humanity-in-israel-and-palestine/>. (Accessed: November 20, 2023).

20 *Ibid*.

of schools and hospitals²¹, and forced displacement of millions are concrete, premeditated, and large-scale actions that fulfil the conditions of what is termed a crime against humanity. Insel further suggests that the use of 'fight against terrorism' is a primary justification for the aim of restricting the rights and freedoms and targeting opponents. In a certain sense, the attack by Hamas on October 7, exhibits some characteristics of a terrorist attack, its objective being instilling fear within the Israeli society, however, these massacres — a deliberate killing of civilian population — firstly, did not occur in the vacuum as it was suggested numerous times, but can equally be defined as war crimes, because these occurred in the context of an ongoing *de facto* war²².

On the other side, the collective punishment, extermination and mass displacement of the civilian population identified as Palestinians can be defined effectively as genocide, a crime against humanity. A new era of violence, fear, and oppression will not stay in Palestine or the wider region, but as it is already becoming increasingly clear, is leaking through, thus the Israeli-Palestinian conflict will not be limited to the temporal and spatial context of Israel and Palestine alone.

Indeed, Palestine is currently the disturbing element, disrupting the smooth functioning of the European group, and inconveniencing life under common values — democracy and welfare — which unite societies and communities across Europe. Paradoxically, the very element that disturbs is the embodiment of antagonism, disavowed by the West and delegated to the Middle East, it is the very element that legitimizes, and confirms the Western community. As long as Palestinians exist, there will be no peace, and equally, the antagonism will be kept at a seemingly safe distance. By actively supporting and funding the genocide in Gaza, Europe and the United States function under the logic of anti-group²³, precisely with the attempt to secure the integrity of

21 Under international humanitarian law, hospitals are protected civilian objects and should not be targeted unless it can be proven they are being used by a party to commit an 'act harmful to the enemy'.

22 *Ibid.*

23 The defining characteristics of the anti-group, according to Nitsun are determined as 'negative attitudes towards the group, and if not recognized and contained, can disrupt the group and undermine the therapeutic task. The key aspect is precisely not just the potential

the group, the social bond on which it functions, the values that define the borders, and limitations, are constituted by the necessary exclusion of certain elements from the group. The values and rights apply to all except of course the exception, which constitutes the all. What needs to be articulated clearly is precisely that this disappearance of one group constitutes the existence of the larger group of interest, namely the capital. Thus, with this event, the universal difference is excluded.

Repeating Freud's question about tolerating life, what does this mean in today's circumstances — faced with the genocide in Gaza — what does it effectively mean to tolerate life? Does this mean tolerating the number of deaths in Gaza? Does this mean tolerating the counting? Probably, because if today's neoliberal capitalism excels in something, it is the practice of counting. The market functions by numbers, and equally, a society that is organized according to the market logic is to some extent forced to function under the dictate of numbers.

As Badiou develops this in his book *The Century*, namely, the 20th century was a century obsessed with numbers, reality secured and governed by the predictability of numbers, all to say that now radical cuts such as revolutions are impossible and something to be avoided at all costs alongside the register of the Real. There is no possible relation with the Real. Instead of the Real, we get numbers and instead of thoughts, we get opinions and polls. So, if the new fetish of the day is numbers — accounting, budgeting, the stock market speculations, shares, mortgage etc. — it is because in this way the presence of the Real is obfuscated, held behind numbers that Badiou calls blind numbers²⁴.

Is this not the case today where we are faced with the incessant counting of the victims in Gaza, which are constantly being updated and categorized, how many adults have been killed, how many of these were women, and then the

destructiveness in the group, but also aggression toward the group as such. Nitsun, M. (1998). THE ANTI-GROUP: Destructive and Creative Forces in Groups. *Mikbatz: The Israel Journal of Group Psychotherapy* / יתצובק לופיטלו היחנהל ילארשיה תעה בתכ :זיבקמ, 4(1), I–XVIII. p. VII.

²⁴ Badiou, A. 20. *stoletje*. 1. natis. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo. p. 43.

category of dead children and infants. How many entire families of multiple generations have been completely eradicated? On the other end, counting of bombs that were dropped over Gaza, the level of destruction that these caused, and the counting of hours and days since the onset of the genocide. This is the manifestation of the Real, however, it is the Real in Gaza, for the Palestinians, here in the West it is just the reality of numbers. These numbers that are given in the form of reports and news updates are a form of blind numbers that mask the dimension of the Real that would allow the comprehension of what the death toll effectively is. There is an impossibility to relate to these numbers that are accounted for each day as the killing in Gaza continues. “At least 23,469 Palestinians have been killed and 59,604 injured in Israeli strikes on Gaza since October 7, according to Gaza’s Ministry of Health²⁵.” There is a certain repetition in the form of counting, it gives the impression of a kind of infinity, a sense of a never-ending procedure of the counting of victims, although the number of Palestinians that remain in Gaza is not infinite. According to Badiou, because these numbers are blind, they are bad in a Hegelian sense of the bad infinity²⁶. If it is generally accepted that bad infinity cannot overcome the finiteness precisely because the operation remains the same, it is just repeated *ad infinitum* without ever reaching the destination — infinity. Thus, the difference between the number as a form of being and the number that functions as the masking of real is the absolute difference between the specific and necessary, where the necessity demands only one specific number and the case of arbitrary variability which is at the core of the system that demands blind numbers or as Badiou puts it, floating numbers²⁷.

While the 19th century was the century of announcements, dreaming, and a promise of the future, the 20th century, on the other hand, is claiming that ‘it is working’, here and now²⁸. The period of thinking and dreaming is over, now there is a new beginning, a beginning of action, situated in the present and driven by the passion for the Real. According to Badiou, there are effectively

²⁵ <https://www.aljazeera.com/news/2024/11/11/gaza-daily-deaths-exceed-all-other-major-conflicts-in-21st-century-oxfam>.

²⁶ Badiou, A. *20. stoletje*. 1. natis. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo. p. 43, 2005.

²⁷ *Ibid.* p. 44.

²⁸ *Ibid.* p. 50.

two ways or attempts at dealing with this real. The first one is via purification of the Real in a way that it gets isolated, somehow extricated from reality that is veiling it, which paradoxically creates a barrier at the same time, blocking the Real. This is the reactionary position because it is in the service of violent unveiling, and destruction of the illusion, which is presented as an end of ideology, a kind of post-ideology — or as Badiou puts it — a way of terroristic nihilism²⁹. Battle against the illusion with the ambition to reach the Real and cleanse it of any residue of reality ultimately leads to the loss of the Real as such. Because of the illusion, the minimal distance from the Real is somehow connected to the Real, allowing a glimpse at a part of the Real, and one could not approach it without the imaginary support. With the desire to get rid of the illusion of reality, the destruction of illusion equates to destruction as such. When the Real is 'cleansed', which could be seen as the complete absence of reality, it equals nothing. There is no real that can be grasped without a certain reality, or the illusion that sustains it, and the encounter with the Real without the imaginary and symbolic support equals psychosis. As has been established the first option of dealing with the Real via purification is fundamentally a reactionary option and through the operation does not effectively reach the Real but can be seen perhaps as a form of disavowal. Through the separation of real and reality, through the supposed isolation we get active nihilism, or active destruction. Badiou goes on to think about the current state of things, determining that the figure of active nihilism is *passé* and that we live in times of absolute limitation and limiting of the Real. Attempts at reaching the Real were replaced by an overflow, times overburdened with reality, a kind of surplus of the imaginary or fantasy.

Today the main tendency is to avoid any contact with the Real, thus resulting in a similar operation to the attempt to purify the Real, the result is nothing, nothing of the Real. It could be argued that today the avoidance of the Real is still very much the case of disavowal with the difference that this very disavowal is redoubled³⁰.

²⁹ *Ibid.* p. 86.

³⁰ Zupančič, A. 'Perverse Disavowal and the Rhetoric of the End', *Filozofski vestnik*, XLIII(2), p. 89–103, 2022.

As Zupančič argues, today it is far more important to show that we know 'how things stand', the possibility of deception is more frightening than the traumatic dimension of the Real³¹. Thus the very mechanism of defense is radicalized; whereas the classical form of disavowal splits the knowledge and belief, one is on the level of announcing (knowledge) and the other is on the side of the fetish (belief)³², the new form of disavowal is structurally perverted (a kind of perversion of perversion), where the knowledge itself is redoubled and takes place of the fetish: "We could describe it as a configuration in which knowledge about some traumatic reality gets strangely redoubled, and starts playing itself the role of the object-fetish that protects us against this reality³³." The question that remains is, if the knowledge is on the level of annunciation and at the same time occupies the position of the fetishist object, what happens to the belief?

Since the desire for purification is no longer present or it has mutated into a desire for avoidance which is located in the mechanism of redoubled disavowal, the reactionary nihilism has been deactivated, or in other words has become a passive, reactive nihilism, it does not desire the nothing but is equally hostile toward any form of organized act or form of thought³⁴. Because thought is always driven by the Real and not the ideal, thinking as a material practice and a reminder of the dimension of the Real must thus be replaced with bureaucratic procedures that function as a stand-in, however without the surplus value produced through the thought procedure.

As the second path to dealing with the Real, Badiou proposes the path of subtraction. This path proposes the notion of minimal difference instead of the destruction of reality. Unlike the path of purification and destruction, the subtractive path is located in the gap. It is the minimal difference between what happens and the place where it happens. This gap is what constitutes

³¹ *Ibid.* p. 96.

³² Mannoni, 'I Know Well, but All the Same...', p. 70. "I know well, but all the same" is the classical formulation of the fetishist disavowal, that still needs to disavow the belief, delegate the belief to the object of fetish.

³³ Zupančič, A. 'Perverse Disavowal and the Rhetoric of the End', *Filozofski vestnik*, XLIII(2), p. 95, 2022.

³⁴ Badiou, A. *20. stoletje*. 1. natis. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo. p. 86, 2005.

the difference that barely differentiates the place of the event and the event itself, this 'barely' becoming the immanent exception in which the effect lies³⁵.

In this sense, this path is structurally psychoanalytic, and it becomes possible if the gap or the split is included in the reading of reality. There lies the minimal difference that can be subtracted from the seeming unity of the image, hence following Lacan, the stain that disturbs the scopic field, the very entity constitutive of the gaze, is precisely the stain that constitutes, and defines the construction of the world³⁶.

Splitting the cause with absolute difference

The true problem and question lie in the split, the very mechanism, functioning as a gap, that gives rise to various formations. That which organizes, 'cuts' through the body and the cause. This is done via the signifier, organizing one for all, or alternatively, via *jouissance* which only causes one by one, one all alone. A different way of organizing can be thought of precisely through the split itself, which returns each to his or her aloneness, forming a different body, a body of the no-group of the psychoanalytic cause. In the violent, divided world, riddled with antagonisms, another phenomenon seems to be emerging and ever more an attractive option. With the designation and general apathy, loss of hope for the future, the only viable option left is to look back. But not back into the past with a sense of nostalgia for the old ways/days, perhaps a more radical return to the past is needed. A pre-Oedipal past, before the moment when the individual was excluded from the exclusivity of the maternal bond and interpellated into the symbolic order that foreclosed any return to that primordial or primary bond. It can be argued that any social bond is based on exclusion. This is the minimal condition that constitutes a bond, when there is a bond (of exclusion), a community is presupposed. The question is whether this is so, and could there be a different bond envisioned,

³⁵ *Ibid.* p. 87.

³⁶ Lacan, J. *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*. London: Karnac Books. p. 74, 2004.

constituted without the basic element of the exclusion? The Oedipal complex is essentially based on exclusion and prohibition, further, the repression of sexual desires, leading to the identification with the same-sex parent. One needs to first be excluded from the privileged primary bond with the mother (and the womb) to be included in the socio-symbolic order and group formations. This passage is not without consequences and even in the most unproblematic cases — “healthy development” — leaves a mark.

When Freud in his *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, took Le Bon's theory as a starting point, he offered a critique and opened up the space for missing elements of Le Bon's theory of groups, questioning the ‘mechanism’ of group formations, essentially what is it that unites the individuals into a group³⁷. What is this something that enables the passage from an individual to an individual in a group? He poses a question; if the individuals in the group are combined into a unity, there surely must be something to unite them, and this bond might be precisely the thing that is characteristic of the group. According to Freud, this question becomes fundamental, as the difference between the individual and the individual forming part of the group is rather evident. What is less evident is precisely that which causes the very difference³⁸. While Le Bon thinks that an individual that forms part of the group acquires a set of completely new characteristics, for Freud there is nothing new in this manifestation, what the conditions of a group enable is the emergence of previously repressed unconscious instinctual impulses. It could be argued that the group formation does not in any way alter the individual in it, in as much the group is made possible through the bond, social bond, which is grounded in the fantasy of the ‘whole’ or ‘One’. The group allows for a different (unconscious) fantasy to come to the fore, something that was always already there, not ‘within’ the individual as such, but in the social bond that interpellates the individual. The social bond is structured through predominant discourses, which organize society. There are only four of them—not ten or twenty-five—and this is not without reason.

³⁷ Freud, S. *Beyond the Pleasure Principle: Group Psychology and Other Works*; (1920-1922). London: Vintage. p. 73, 2001.

³⁸ *Ibid.*

According to Lacan, all discourses—Master, University, Hysteric—apart from the fourth, the Psychoanalytic Discourse, which is ‘cleansed of the necessity of groups,’³⁹ are based on a notion of ‘completeness.’ To return to the difference itself, what is different in the way an individual organizes, as opposed to an individual in the group? The cause of the difference is precisely in the *jouissance*. One can make oneself a cause of the master signifier, which organizes the cause ‘one for all’, which unifies, harmonizes, and gives an illusion of cohesion. On the other hand, one can make a cause of himself from *surplus-jouissance*⁴⁰. This is the difference between taking up a signifier, that or the other, which determines a group and consequently, an identity, or inscribing oneself for example in the analytic discourse, that presupposes a bond that has a limited duration and involves two people, each time for a determined amount of time and in a specific space. Psychoanalytic discourse does not prescribe anything, or at least it should be in the service of a different cause, based on the singular experience and a very specific way one organizes and is impacted by one’s *jouissance*. What this also implies is the return of each one to their aloneness. It continues to challenge the fantasy of the group and the illusion of belonging, yet at the same time, maintains the dialectical relation of the subject’s inherent aloneness and the illusion which shields from the traumatic insight just enough. For ‘there is no sexual relation’ is effectively a logical impossibility and what remains, what is ‘effectively written’ in the speaking being is solitude⁴¹. Regardless of what one speaks about, in the end, ‘what speaks is just about solitude’⁴².

Equally, there is a reason why ‘*jouissance* goes from tickling to grilling’ which is how Lacan depicted what is at stake⁴³ with the excess of *jouissance*. He spoke of this at a time when there were quite a few people who were getting inflamed, in the true sense of the word. Today, once more, one could say that it goes from tickling to genocide. *Jouissance* is caught between what

39 Lacan, J. ‘L’ étourdit’. *Scilicet* 4, 1973.

40 Lacan, J. ‘Lecture to the EFP [6/12/67]’, *Scilicet* 2/3, p. 26, 1967.

41 Alemán, J. ‘Solitude: Common’, *Filozofski vestnik*, xxxIII(2), p. 29, 2011.

42 Lacan, J. *On Feminine Sexuality: The Limits of Love and Knowledge: Book XX*. Translated by B. Fink. New York (N. Y.): W. W. Norton & Company, 1999.

43 Soler, C. The Body in the Teaching of Jacques Lacan. *Quarto*, May 1984, 1984.

Lacan would call the masochistic affectations on one end, and on the other, the horrors of war⁴⁴.

And what about the Real? As it turns out, the Real cannot be purified or destroyed, as it became clear — with the attempts at (purification) destruction, the ultimate result is destruction itself. What comes closest to any possibility of dealing with the Real is perhaps Badiou's proposal of subtraction, as it deals with the minimal gap or split in the image, which disturbs the scopic field and is the place of the gaze, which without fail confronts us with the failed encounter. It is in the end the transference that 'leads us to the heart of repetition'⁴⁵. It is the very split in the subject that drives the repetition of all failed encounters, which actively forces the formation of relations, familial, group formations and identification with larger communities, in the attempt to overcome the non-relation⁴⁶. This is the insight that comes from the psychoanalytic discovery and experience, namely, the constitutive position of the split, pointing to the dialectical effects of the Real, which is always unwelcome⁴⁷. Thus, it is the mechanism of the drive with the repetition that is immanently bound to the Real and hence structurally resistant to any formalization. the Real cannot be measured, it is unquantifiable and, in short, cannot be 'dealt with' in any formal way. Again, the answer to the question of what is to be done with the Real is; absolutely nothing. Psychoanalysis as the clinic of the Real could be seen as a practice that continues to resist the desire to do something with the Real.

Today instead of the somewhat stable pillars of social edifice, albeit dysfunctional, we have a multitude of identifications based on fragmentations and cuts of the signifiers that have this quality of division and isolation. Although the signifier functions in a way of cutting into the body, fragmenting and shattering the notion of totality, of some kind of unity, it introduces at the

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Lacan, J. *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*. London: Karnac Books. p. 69, 2004.

⁴⁶ "this is why it is necessary to ground this repetition first of all in the very split that occurs in the subject in relation to the encounter." Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*. p. 69.

⁴⁷ *Ibid.* p.69.

same time the idea of the One. It unifies and creates an illusion of belonging to some kind of total body, be it the national body, professional body, racial body or in any case, some kind of a stable, common body. In that sense, all the causes, the good causes that attach to master signifiers, to quote Soler, 'are the causes which collectivise, that make crowds, make groups. In other words, with the master signifier, you can found [sic] an orthodoxy, even a psychoanalytic one'⁴⁸.

Passion for delegation

It can be said that all causes are influenced by the Real, or at least to some extent, organized by the predominant ways and ideas the Real should be dealt with. The proposition here is that the passion for the Real is mapped differently today, instead of the 20th century's proclamation of never-ending 'work' taking place here and now, today the problem with the Real is approached with a different logic, namely, through the process of delegation.

In today's world of constant content generation, where life is increasingly experienced through the screen, in the comfort of algorithmic predictability where very little happens that might provoke the effects of the Real. At least until February 25, when Aaron Bushnell⁴⁹ set himself on fire in front of the Israeli embassy in Washington D.C. The video of his self-immolation set the internet on fire. With this extreme act of protest against the genocide in Palestine, he brought the Real back to here and now — back to Washington D.C. Aaron Bushnell was an active serviceman of the United States Air Force, he was 25 years old. Before setting himself on fire he started a livestream on Twitch, stating; "I will no longer be complicit in genocide." As he was walking toward his destination — the entrance of the Israeli embassy — he explained his intent and reasons why this act was not only logical but necessary; "I am

⁴⁸ Soler, C. *The Body in the teaching of Jacques Lacan. Quarto, May 1984, 1984.*

⁴⁹ The very next day a Wikipedia page was set for Aaron Bushnell, becoming another name on the long list of individuals that engaged in self-immolation as a sign of extreme protest against oppressive governments through history. https://en.wikipedia.org/wiki/Self-immolation_of_Aaron_Bushnell.

about to engage in an extreme act of protest. But compared to what people have been experiencing in Palestine at the hands of their colonizers, it's not extreme at all. This is what our ruling class has decided will be normal⁵⁰." He then poured gasoline over his head and set himself on fire. As the flames engulfed his body, he continued to shout "Free Palestine!", as the smoke entered his lungs, altering his voice, slowly choking him, that voice was the moment of utter terror and despair, the moment of the Real.

Prior to this event, the internet was filled with images and videos of the brutal violence unfolding in Palestine, testimonies of children, and commentaries that flooded our social media feeds. The proliferations of images at a certain point started to resemble each other, a reproduction of one and the same image, cleansed — purified of the dimension of the Real that they were portraying. Until Bushnell's video. Until this video of a U.S. soldier setting himself on fire on U.S. grounds, which functioned as a cut, that one singular event made all the difference. This is the very difference in Badiou's theory of numbers, there are numbers, infinite numbers of deaths in Gaza, and one number, one death that made that very difference possible. As if the tragedy and horror of the very act were not enough, Bushnell fell to the ground suffocated relatively soon after the fire enveloped his body, within seconds the video shows the arrival of the police and ambulance, particularly one policeman pointing a gun at the burning body on the ground, clearly confused and reacting instinctively, pointing a gun at something terrifying. In the back a voice is heard shouting; "I don't need guns, I need the fire extinguisher!" Is this voice not the very image of the truth today? A soldier who killed himself, refusing to perform his duties is perceived as the ultimate threat to the establishment and state security.

When this truth is articulated in the form of absolute difference, sublimation becomes impossible. At least temporarily. The effect of the Real has precisely this function, to disrupt and make a certain repetition impossible. Like a short circuit that disrupts the normal flow of life.

⁵⁰ Donegan, M. Aaron Bushnell set himself on fire outside an Israeli embassy. It is our loss he is no longer with us. *Guardian. Opinion. US News*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/feb/28/aaron-bushnell-self-immolation-gaza-israel>, 2024.

Figure 1: Lego: Gaza edition (Vir: https://www.reddit.com/r/TheRightCantMeme/comments/189657e/lego_gaza_edition/)

In the era of memes, images that transform any real event or idea into something comical — a cynical distance, lacking the very core of truth that can be transmitted through comedy. While comedy with its mechanism enhances and confirms the truth behind its comical procedure, the cynical humor effectively functions as the obscuring, veiling of the very truth. What can be more sublime than laughing at memes appearing today, depicting the reality in Gaza, translated into the images of commodification for the West? For example, an image of a Lego box, the Western commodity *par excellence*, entitled Gaza City, its image depicting a pile of grey rubble, suggesting that this is the final product, and no assembly of pieces is necessary.

This raises the question of enjoyment in this sublimated way, of this passion for Gaza that needs to be veiled and purified at any cost because the consequences of this reality are indeed too great to bear. In other words, the duty to tolerate life in this case would become impossible. There is an irresistible desire to use the current events in Palestine to declare a certain position and absolute horror but in a carefully dosed manner, because ultimately, the desire of the western ruling class — besides the colonial expansion — to repeat Bushnell's words, is to normalize the permanent state of war, but at the same time, maintain the position of the 'beautiful soul'. This, in particular, holds true for the left across the world, if anyone needs the horrors of Gaza today, it is the global left.

There is no better example of this new perversion than the latest movie *The Zone of Interest* by Jonathan Glazer. This is a movie about the Holocaust that never shows the actual Holocaust⁵¹. The story unfolds through sceneries of the family life of Rudolf Höss, the Auschwitz commandant with his wife, Hedwig they are building a truly happy life, on the outskirts of the concentration camp, they enjoy the luxurious nature, beautiful garden, and of course a spacious, well-decorated house. They partake in many engagements with friends and family, hosting dinner, tea, and garden parties. The luscious scenery of this serene family life is accompanied by the constant sounds of shots, dogs, and screams from the camp. During the night, dense clouds of smoke engulf the entire area, bright light emanating from the furnaces of the camp, lighting the sky, layers upon layers of ashes covering the beautiful garden and surrounding area (which turns out can be used as a fertilizer, promoting better growth of plants). The whole drama starts when the commandant Höss receives the news that he will be transferred, and someone will take his place as the commandant of Auschwitz. As it turns out, Höss exceeded all the expectations, the camp under his guidance functioned as a well-oiled machine, thus he deserves a promotion to overseer of the entire operation, supervising all the concentration camps. The news about the transfer is not as upsetting to Höss himself as it is to his wife. Hedwig does not want to lose the idyllic lifestyle, she lists all the possible reasons why they need to stay there, concluding finally that the children are happy and healthy, finally away from the city, that in the end, is this not what the Führer instructed them to do, namely, to live in this way, close to nature, in nature. This is her zone of interest, this zone that justifies and perpetuates the lack of humanity, this total darkness and monstrosity which is the Holocaust. The ability to disavow and bureaucratize the brutality of this industry-scale killing to create a lifestyle that does not require — further actively suppresses — empathy and solidarity, a lifestyle that is limited to the protection and maintenance of the zone of interest.

⁵¹ Štefančič. M. Genocid kot nekaj vsakdanjega. Film o holokavstu, ki holokavsta sploh ne pokaže. *Mladina 5. Kultura. Film*. <https://www.mladina.si/230446/genocid-kot-nekaj-vsakdanjega/>, 2024.

Does this movie not portray precisely this perversion symptomatic of the passion for delegation? Is this not the most perverse act imaginable today, namely, sitting at the cinema watching *The Zone of Interest*, while in Gaza — another zone of interest — genocide is unfolding? Two genocides at the same time, one experienced on the big screen, through the eyes of Nazis, and the other, essentially live-streamed on YouTube through the eyes of the world. At what point do these two very different sights, and different eyes converge into one single gaze?

Thus, we can conclude that the passion for the Real is still very much present but the crucial difference is that today the Real is 'managed' with delegation. This is possible only with this radicalized disavowal, with the very perversion of disavowal, a redoubled disavowal. the Real is still here, well, not exactly 'here' but it is certainly now. The passion for Gaza and the delegation of the Real do not diminish the violent destruction; it remains absolute destruction — similar to the purification of the Real — the destruction of the Real equals destruction as such. Calling Hamas a terrorist organization and proclaiming Israel's right to defend itself against the aggressor are part of this passion, so that after the genocide, we will still be able to write poetry. What kind of poetry will that be? Certainly, a poem defending democracy and the Idea. The final step is the complete destruction of the threat, of the other. This epic that is celebrating the final and total destruction of the biggest threat to the sovereignty of the Western neoliberal ideology, Palestine — the signifier of terror. This delegation of the Real allows for the situation where genocide is still very much happening, however, it is not called as such, named by the real name. The name of the Real is called Gaza. The signifier, which incidentally says much more, it is not just genocide (an event) or the name of the city (a place); it speaks of truths that escape both words and silence, yet these still must be communicated. It persists and speaks of the universal truth, of minimal difference and the gap, recognized by the resistance of humanity, it is such Events that start a revolution.

References

- Adorno, T.W.** *Prisms*. 1st MIT Press pbk. ed. Cambridge, Mass: MIT Press (Studies in contemporary German social thought, 4), 1983.
- Alemán, J.** 'Solitude:Common', *Filozofski vestnik*, xxxIII(2), pp. 27–45, 2011.
- Badiou, A.** *20. stoletje*. 1. natis. Translated by A. Žerjav. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2005.
- Donegan, M.** 'Aaron Bushnell set himself on fire outside an Israeli embassy. It is our loss he is no longer with us', *The Guardian* [Preprint]. Available at: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/feb/28/aaron-bushnell-self-immolation-gaza-israel> (Accessed: March 3, 2024).
- Freud, S.** *Beyond the Pleasure Principle: Group Psychology and Other Works; (1920-1922)*. Translated by J. Strachey. London: Vintage (The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud / transl. from German under the general editorship of James Strachey, Vol. 18), 2001a.
- Freud, S.** *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. 14: (1914 - 1916), On the History of the Psychoanalytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works*. 1. full paperback publ. London: Vintage, 2001b.
- Insel, A.** 'Crimes Against Humanity in Israel and Palestine', *The Philosophical Salon* [Preprint]. Available at: <https://thephilosophicalsalon.com/crimes-against-humanity-in-israel-and-palestine/> (Accessed: November 20, 2023).
- Lacan, J.** 'Lecture to the EFP [6/12/67]', *Scilicet*, 2/3, 1967.
- Lacan, J.** 'L' étourdit', *Scilicet*, 4. Available at: https://www.valas.fr/IMG/pdf/Lacan_en_anglais.pdf, 1973.
- Lacan, J.** *On Feminine Sexuality: The Limits of Love and Knowledge: Book XX*. Translated by B. Fink. New York (N. Y.): W. W. Norton & Company (The seminar of Jacques Lacan, book 20), 1999.
- Lacan, J.** *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*. Reprinted. London: Karnac Books, 2004.
- Marx, K.** *Capital: a critique of political economy*. London ; New York, N.Y: Penguin Books, 1981.
- Nitsun, M.** 'THE ANTI-GROUP: Destructive and Creative Forces in Groups', *Mikbatz: The Israel Journal of Group Psychotherapy* / יזכקמ בתכ תעה תעלה ילארשיה היחנהל ילופיטלו היחנהל יזכקמ, 4(1), p. I–XVIII, 1998.
- Pfaller, R.** *Za kaj se spleča živeti: elementi materialistične filozofije*. Translated by A.M. Habjan. Ljubljana: Studia humanitatis, 2020.
- Soler, C.** 'The Body in the Teaching of Jacques Lacan'. Quarto. Available at: <https://jcfar.org.uk/wp-content/uploads/2016/03/The-Body-in-the-Teaching-of-Jacques-Lacan-Colette-Soler.pdf> (Accessed: October 5, 2023).
- Štefancič, M.** 'Genocid kot nekaj vsakdanjega. Film o holokavstu, ki holokavsta sploh ne pokaže', *Mladina*. 5th edn, February 2. Available at: <https://www.mladina.si/230446/genocid-kot-nejak-vsakdanjega/> (Accessed: February 4, 2024).
- Žižek, S.** *The Plague of Fantasies*. New ed. London: Verso (The Essential Žižek), 2008a.

Žižek, S. *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. New ed. London: Verso (The Essential Žižek), 2008b.

Žižek, S. *Did Somebody Say Totalitarianism? Five Interventions in the (Mis)use of a Notion*. Paperback edition (reprinted). London; New York: Verso (The Essential Žižek), 2011.

Žižek, S. *Surplus-Enjoyment: A Guide for the Non-Perplexed*. 1st ed. New York: Bloomsbury Academic, 2022.

Zupančič, A. *What Is Sex?* Cambridge, MA: MIT Press (Short Circuits), 2017.

Zupančič, A. 'Perverse Disavowal and the Rhetoric of the End', *Filozofski vestnik*, XLIII(2), pp. 89–103, 2022.

Images

Image 1. Source: <https://9gag.com/gag/a6qg7rA>. (Accessed: February 4, 2024).

O avtorjih in avtoricah

Dorotea Pospihalj je psihoanalitičarka, njeno delovanje je tako v kliniki kot na teoretskem področju podprto z marksistično idejo. Dela na področju filozofije, psihoanalize, ter političnega delovanja. Tema doktorata se ukvarja pa s stičiščem teh treh polj, v iskanju artikulacije revolucionarnega akta, ter njegova matemizacija.

Doroteap@protonmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0120-7903>

Dino Manzoni je raziskovalec na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU, kjer se posveča raziskovanju duševnega zdravja zapostavljenih družbenih skupin, pri čemer povezuje perspektive socialne psihologije, socialne psihiatrije in psihoanalize. Po magistrskem študiju psihologije je strokovne izkušnje pridobil na Univerzitetni psihiatrični kliniki Ljubljana in opravil pripravništvo v zdravstvu. Kot doktorski študent filozofije pod mentorstvom prof. dr. Mladena Dolarja pripravlja disertacijo, v kateri obravnava ontologijo ljubezenskega procesa ter družbenozgodovinsko razdelavo ljubezni kot dispozitiva. Dispozitiv ljubezni razume kot notranje protisloven, a hkrati logično strukturiran sistem heterogenih diskurzov, kulturnih praks, norm, institucij in njihovih razmerij.

manzoni.dinobk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0597-4675>

Dr. Tina Berden je zaposlena na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU. Ukvarja se z rimskim obdobjem, s poudarkom na analizi poselitve, grobišč, materialne kulture, trgovine in procesov romanizacije na območju jugovzhodnih Alp. V letih 2017–2022 je bila študentka Podiplomske šole ZRC SAZU, modul Tisočletja med Jadranom in Podonavjem. Študij je leta 2022 uspešno zaključila z zagovorom doktorske disertacije *Navport (Vrhnika): arheološko najdišče Kočevarjev vrt*, nastale pod mentorstvom izr. prof. dr. Jane Horvat.

tina.berden@zrc-sazu.si

<https://orcid.org/0000-0001-6538-738X>

Ana Čič, rojena 1993 v Postojni, je kustosinja pedagoginja v Notranjskem muzeju Postojna. Diplomirala je iz rusistike in zgodovine, magistrirala pa na temo vojnih ujetnikov carske Rusije na slovenskem ozemlju med prvo svetovno vojno ter pridobila naziv magistre profesorice zgodovine. Po študiju se je zaposlila v Parku vojaške zgodovine Pivka, kjer je vodila čezmejni strateški projekt *Interreg Italia-Slovenija Merlin CV*, v letu 2023 pa je prevzela vodenje pedagoškega oddelka Notranjskega muzeja. Ob delu nadaljuje s študijem na Podiplomski šoli ZRC SAZU, kjer se v doktorski disertaciji ukvarja s temo žensk v Jugoslovanski ljudski armadi.

anacic3@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5991-4047>

Manca Koren je mlada raziskovalka na Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU ter doktorska študentka Kulturne zgodovine na Podiplomski šoli ZRC SAZU. V doktorski disertaciji se ukvarja s temo ženske čezmejne delovne mobilnosti v Italijo v povezavi s skrbstvenim delom ter socialnimi politikami.

manca.koren@zrc-sazu.si

<https://orcid.org/0009-0006-8959-0685>

Pia Rednak je zaposlena na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU kot mlada raziskovalka. Vpisana je na doktorski študijski program Primerjalni študij idej in kultur na Podiplomski šoli ZRC SAZU, pred tem pa je magistrirala iz slovenistike na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Pri raziskovalnem delu se ukvarja z glasoslovnimi vprašanji, pravorečjem in prevzemalno fonologijo. Sodeluje pri pripravi novih pravopisnih pravil (*Pravopis 8.0*) in rastočega pravopisnega slovarja (*ePravopis 2014–*).

pia.rednak@zrc-sazu.si

<https://orcid.org/0009-0009-5727-0398>

Dragan Petrevski je magister inženir medijskih komunikacij in doktorski študent modula Kulturna zgodovina na Podiplomski šoli ZRC SAZU. Tema doktorske disertacije, ki jo pripravlja pod mentorstvom dr. Martina Pogačarja, je usmerjena k proučevanju procesov oblikovanja in vzdrževanja posredovanih spominov na Jugoslavijo na družbeni platformi YouTube.

dragan.petrevski@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3005-853X>

Lucija Mandić je raziskovalka na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU ter na Inštitutu za svetovno literaturo Slovaške akademije znanosti. Leta 2025 je na Podiplomski šoli ZRC SAZU zagovarjala disertacijo z naslovom *Računalniško branje slovenske pripovedne proze dolgega 19. stoletja v kontekstu literarne kanonizacije*. V okviru AILC/ICLA je članica Raziskovalnega odbora za digitalno primerjalno književnost in Raziskovalnega odbora za jezikovni stik v literaturi: Evropa. V svojem raziskovalnem delu se posveča računalniški literarni vedi, slovenski književnosti 19. in 20. stoletja, zahodnoslovanskim literaturam, literarni neoavantgardi, kulturnemu nacionalizmu in kulturnim transferjem.

lucija.mandic@zrc-sazu.si

<https://orcid.org/0009-0000-7858-6513>

Platforma: *Zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU* nudi prostor za predstavitev raziskovalnega dela doktorskih študentk in študentov, povezanih z dejavnostjo Podiplomske šole ZRC SAZU. Zbornik združuje prispevke z najrazličnejših področij humanistike in družboslovja, ki izhajajo iz širokega spektra raziskovalnih vprašanj.

VSEBINA

»Ponovo u stroju«: nekaj besed o ženskah na
prostovoljnem služenju vojaškega roka v JLA
Ana Čič

Znaki *ante cocturam* na keramiki iz Navporta
Tina Berden

Seksualnost kot kapital: med biopolitično ekonomijo
užitka in nemožnostjo spolnega razmerja
Dino Manzoni

The Sublime Object of Genocide: Writing During/
After the Destruction of Palestine
Dorotea Pospihalj

9 789610 510697

7€

Založba ZRC